

SZÉCSI ÁRPÁD:

A „SZABADSÁG KIS KÖREITŐL” A VÁLASZTÁSI GYŐZELEMIG^{*}
A MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM TÖRTÉNETE A KORAI KEZDETEK-
TŐL 1990. MÁRCIUS 25-IG

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

provided by

I. BEVEZETÉS

A Magyar Demokrata Fórum történetének kezdetét – talán a híressé, már-már legendássá vált első lakiteleki találkozó miatt – 1987. szeptember 27-re szokás datálni.¹ Már amennyiben szokás az MDF történetéről írni; a párt történetéről ugyanis mindeddig nem jelent meg önálló munka. A témában fellelhető elszórt tanulmányok² többnyire más szempontoknak alárendelten, röviden térnek ki a Fórum kialakulásának, majd mozgalommá, párttá válásának eseményeire; a folyamatok háttérében álló személyes kapcsolatokra, hálózatokra pedig még kevésbé. Még a korszakot alaposabban feldolgozó Tócsa Rudolf munkájában³ is viszonylag röviden – és könyvének más szempontok szerinti tagolásából kifolyólag szétagoltan – foglalkozik az MDF (belső) történéseivel. Debreczeni József elsősorban Antall József személyére koncentráltan – és mellesleg beismerten nem tudományos igénnyel – érinti a Demokrata Fórum eseménytörténetét.

Dolgozatomban szakítok az 1987-es kezdés hagyományával, és a felsorolt munkák sajátos szempontjaitól és említett jellemzőitől eltérve tárgyalom a Magyar Demokrata Fórum történetét, a kialakulásához vezető folyamatok egészen korai kezdetétől az első szabad választásokon elért választási sikeréig, tehát a hatvanas évek végétől 1990 márciusáig. A témában fellelt szerény irodalom (tanulmányok és rövid visszaemlékezések), a korabeli sajtóhíradások és interjúk, néhány – közzétett, illetve archívumban talált – dokumentum, továbbá a történet pár kulcsszereplőjével felvett interjúkban rögzített „*oral history*” alapján próbáltam feltárni és összefoglalni az MDF eddig kevésbé feldolgozott, illetve összegzett történetét.

Munkám során kiemelt figyelmet fordítok a személyi kapcsolatokra. Először a Magyar Demokrata Fórum „gyökereire”, azokra a hetvenes évektől kezdődően kialakuló szellemi körökre, amelyek majd egyrészt az alapítók körét, másrészt – a szervezett mozgalom gyors elterjedésekor – országos értelmiségi bázisának alapját adják. Tézisem szerint ugyanis e korai kapcsolódások megléte, illetve e kapcsolati hálózatok hosszas, szerves kialakulása nélkül 1987-88-89-ben az MDF rendkívül lendületes és kiterjedt szervezeti kiépülése nem mehetett volna végbe; illetve e szervezeti hálózat nem lehetett volna képes arra az olajozott, hatékony működésre, amelyet több nagyobb megmozdu-

---

* A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar politológia szak II. évfolyamának hallgatója. A dolgozat konzulense: Bihari Mihály. A dolgozat a XXV. OTDK Társadalomtudományi Szekciójának *Politológia (III)* tagozatán III. díjat nyert.

lás, végül a sikerre vitt választási kampány idején – szerény anyagi és technikai eszközök, csekély praktikus politikai tudás birtokában – végül is produkált.

A későbbiekben nyomon követem az MDF-alapítók szűkebb csoportjának kialakulását, belső fejlődését, illetve a többi politikai erőhöz fűződő kapcsolataik és viszonyuk alakulását; abban a reményben, hogy az újólag feldolgozott források, legfőképpen pedig a kulcsszereplőkkel készített interjúk alapján fel nem tárt mozzanatokkal is gazdagítom az MDF ismertté vált történetét, és sikerül a korábbiaknál inkább „belülről” is láttatni az eddig tágabb keretek közt értelmezett és elemzett történéseket.

E speciális szempontok kiemelésével ellentétben más területeken nem tekintem feladatnak az alaposabb bemutatást és elemzést. Nem foglalkozom részletesebben az MDF programjával, ideológiájával – ezt megtette például Fritz Tamás,⁴ illetve megtalálható a vonatkozó dokumentumokban. A bemutatott események és folyamatok megértéséhez szükséges mértéken túl nem ismertetem aprólékosabban a rendszerváltozás történelmi-politikai keretfeltételeket kialakító mozzanatait – eltekintek például a háromoldalú kerekasztal-tárgyalások behatóbb elemzésétől. Végül nem vállalkozom *Antall József* ellentmondásos szerepének megítélésére – a politikus hiteles politikai-történelmi életrajzának megírása külön kutatás és tanulmány megírását kívánná meg, ennek híján azonban, töredékes ismeretek birtokában inkább tartózkodom az értékeléstől, legfeljebb különböző vélemények bemutatásával utalok egy tárgyilagosabb kép kirajzolódásának hiányára.

Az MDF történetének kronológiai alapú és tagolási ismertetése előtt néhány megjegyzést, pontosítást kell tenni a dolgozatban gyakrabban előforduló egyes fogalmakkal, kifejezésekkel kapcsolatban. Tökés Rudolf angol nyelvű könyvének magyarra fordítói szinonimaként használják az MDF-alapítók csoportjára, illetve tágabb szellemi környezetükre a „népi” és a „népies” jelzőt. Elsősorban az irodalomtörténész *Bíró Zoltán* és a művelődéstörténész *Kiss Gy. Csaba* figyelmeztetésére – akár a szóismétlés kockázatát is vállalva – munkámban következetesen ragaszkodom a „népi” jelző használatára, tekintve, hogy a „népies” szó kifejezetten irodalmi (vagy képzőművészeti stb.) stílus megjelölésére szolgál, noha témánkban nyilvánvalóan az ún. „népi írók” mozgalmához való szellemi-értékbeli kötődésről van szó.⁵

Külön figyelmet érdemel a „népi csoport”, „az ellenzék népi szárnya”, „népi tábor” kifejezések tartalma. Szintén *Kiss Gy. Csaba* hangsúlyozta interjújában, hogy különböző ellenzéki csoportosulásokról beszélni a hetvenes éveket illetően illetően kifejezetten problémás, sőt még a nyolcvanas évek első felében sem beszélhetünk kialakult táborokról, részben a kapcsolatok lazasága és informalitása, részben az eltérő szellemi irányultságú körök közötti személyi átfedések miatt. A jelzett hosszú időszakban különösen igaz ez a későbbi MDF tágan értelmezett szellemi holdudvarához sorolható értelmiségiek egészen laza, rendkívül heterogén „halmazára”. Erre a kívülről a valóságosnál egységesebbnek és szervezettebbnek látszó sajátos közegre nem jó kifejezés a „réteg” vagy a „csoport” szociológiailag determinált fogalma, túl erős körülhatárolhatóságot sugallna a „népi kör” megjelölés, az „ellenzék népi szárnyáról” beszélni pedig egységes ellenzék hiányában egészen megtévesztő lenne. Jobb híján még – itt is kellő óvatossággal – a „népi tábor” szóhasználattal élek, ezzel is inkább csak a későbbi éveknél, amikor ez a laza konglomerátum kezd némi alakot öltetni. A „népi csoport” szókapcsolat második tagja 1987-ben (vagy még inkább 1988-ban), a megfogható szerveződés idején nyer létjogosultságot, ám éppen ekkorra – a résztvevők egyre növekvő szellemi sokszínűsége miatt – az első tag, a „népi” jelző válik megkérdőjelezhetővé.

A másik kiemelt „másként gondolkodó csoport” megjelölésére a szakirodalomban, a publicisztikákban és a köznyelvben is a „demokratikus ellenzék” elnevezés terjedt el. Mivel e kifejezés nem igazán értékmentes (azt sugallhatja, hogy a többi ellenzéki erő nem demokratikus), és nem a csoport egyedi, specifikus jellemzőjét ragadja meg, dolgozatomban a megfelelőbbnek tartott „radikális ellenzék” szókapcsolatot használom; ezzel elsősorban arra utalok, hogy – például a népiek magatartásától eltérően – ez a kör nem riadt vissza a „radikálisabb”, illegális akcióktól sem. [A jelző kevésbé vonatkozik politikai programjukra és beállítódásukra, amely – a többi „másként gondolkodóhoz” hasonlóan – mindvégig a „rendszeren belüli kritikusok” kategóriájával jellemezhető,⁶ legalábbis a Társadalmi Szerződés 1987-es megjelentetéséig.]

II. AZ MDF LEGKORÁBBI ELŐZMÉNYEI – A HETVENES ÉVEK

A nagy népi „Hurál” és szellemi környezete

A későbbi Magyar Demokrata Fórum korai előtörténetének kezdetét a hatvanas évek vége felé keresgélhetjük. Ekkor alakult meg az első olyan szellemi-baráti kör, amely a Fórum majdani szervezői közül már többeket magába foglalt. A kezdetben⁷ mindössze hat főből álló „asztaltársaságot” *Kiss Ferenc* irodalomtörténész fogta össze, és ő adta a tréfás „Hurál” nevet, „a nagy népi mongol hurál humoros mintája nyomán”.⁸ A három „öreg hajdú” közé tartozott még *Szárucz György* és *Für Lajos* történész; míg a három „ifjabb hajdú” a bölcsész *Kósa László*, *Kiss Gy. Csaba* és *Varga Lajos Márton* volt. A különböző vendéglőkben hetente összejáró társaságba hamarosan bekapcsolódott az egyetemista *Bakos István* és *Bíró Zoltán*; a költők közül *Kovács István*, *Kiss Benedek*, *Utassy József*. Több-kevesebb rendszerességgel megfordult körükben az irodalomtörténész *Czine Mihály*, az írók közül *Csoóri Sándor*, *Fekete Gyula*, *Végh Antal*, *Páskándi Géza* és később *Csurka István*; *Nagy László* és *Kormos István* költő, a filmes *Sára Sándor* és *Kósa Ferenc*; *Székely Lajos*, a Kortárs szerkesztője, és később a még ifjabb generációból *Nagy Gáspár*. A körnek több ízben vendégei voltak a Magyarországra látogató határon túli magyar írók, költők is.

A „vendéglői asztalok mellett találkozó, eszmélgető, hírvivő, politizáló társaság” tagjait a személyes barátságokon túl „a magyar irodalomban „népi mozgalomként” számon tartott eszmei irányzat értékei iránti közös elkötelezettség fogta össze.” A csoportra – főként szellemi-erkölcsi értelemben – nagy hatással volt *Nagy László* és *Szécsi Margit*, valamint a haláláig a „népi írók” vezérének számító *Illyés Gyula* is.⁹

A társadalmi kérdéseket illetően komoly érdeklődést mutattak a határon túli magyar kisebbségek sorsa iránt, és aggodalommal figyelték „az ország belső közállapotának leromlását...a közmoralé, a közgondolkodás, a természetes kohéziós erők széthullását.” E témák a vendéglői eszmecsere mellett korabeli írásaikban is jelentkeztek. 1971-ben a „Hurállal” szoros kapcsolatban álló *Ilia Mihály* lett a *Tiszatáj* című szegedi folyóirat főszerkesztője; ez jelentős lendületet, „cselekvési teret” és publikálási lehetőséget jelentett a csoportosulásnak. A heti rendszerességgel megtartott összejöveteleken csipkelődő, jó hangulatú beszélgetések közt időnként műhelyszerű munka folyt, a Hurál szinte a *Tiszatáj* pesti kirendeltségként működött.¹⁰

A kör ebben a formában a hetvenes évek közepéig járt össze, ám a kialakult barátságok tovább éltek, a közös élmények, társadalmi problematikák, a „népi elkötelezettség” a későbbiekben is szellemi rokonságban tartották a társaságot, amely személyes kapcsolatokon keresztül természetesen további szélesebb értelmiségi körökkel is érintkezésben állt, a színész *Sinkovits Imrétől* a jogász-szociológus *Bihari Mihályon* át a politológus *Gombár Csabáig*. Egy szűkebb baráti közösséget alkotott például a hetvenes évektől *Für Lajos*, *Bíró Zoltán*, *Gombár Csaba* és a szociológus *Pál László*.

További szellemi körök, személyes kapcsolatok

Az MDF kibővülésekor (1988-ban) mutatkozott meg a jelentősége annak a baráti társaságnak (tréfás nevén „Salon”), amely 1976 és 1985 között nagyjából havonta, magánlakásokon találkozott.¹¹ Ez a csoport – a szintén meglévő társadalmi elkötelezettség mellett – inkább szaktudományos jelleggel bírt: idegen nyelveket is jól ismerő történészek, irodalomtudósok, társadalomtudósok cseréltek itt eszmét. *Szűrényi László*, *Szegedi Maszák Mihály*, *Kósa László*, *Bálint Csanád*, *Nagy József Zsigmond*, *Vásáry István*, *Gergely András*, *Jeszzenszky Géza* neve fémjelzte e szellemi kört, amelyet *Kiss Gy. Csaba* emlékezete szerint egyfajta „polgári íz” is jellemezte.

Az egy-két személyi átfedéssel is összefonódó csoportok sorába illeszkedik a *Mozgó Világ Kulin Ferenc* vezette szerkesztősége, amelynek tagja volt *Gergely András* és *Szűrényi László*; de kapcsolatban állt velük *Kiss Gy. Csaba* és *Bihari Mihály* is.

Széles eszmei-világnézeti spektrumot átfogó, 40-50 fős társaságot jelentett a *dr. Levendél László* főorvos lakásán havonta összejáró kör, amely „progresszív, de nagyon eltérő gondolkodású emberek”¹² számára jelentett találkozási lehetőséget. Egy asztalnál cserélhetett itt eszmét *Eörsi István* és *Csurka István*; rendszeresen megjelent *Konrad György*, *Vásárhelyi Miklós*, *Litván György*, *Schöpflin György*; *Csoóri Sándor*, *Bakos István*; *Pozsgay Imre* és *Nyers Rezső*; *Szabó Miklós*; *Bihari Mihály* meghívására időnként vendégül látták az amerikai magyar történészt, *Tökés Rudolft* is.

Az 1987-es lakiteleki találkozózt előkészítő csoport egyik legszélesebb, de mindenesetre legváltozatosabb ismerettséggel rendelkező tagja, *Bihari Mihály* számos szellemi közzeggel állt kapcsolatban. Az utóbbi két körön túl ismerte a Pénzügykutató Intézet reformközgazdászait (*Lengyel László*, *Bokros Lajos*, *Matolcsy György*, *Szalai Erzsébet*, *Antal László*, *Surányi György*), a Társadalomtudományi Intézet munkatársait (*Papp*

Zsolt, Gombár Csaba, Kolosi Tamás, Böhm Antal), az MTA Szociológiai Kutatóintézetéből Szalai Júliát, Ferge Zsuzsát, Hanák Péterné, Öry Csabát, Hegedűs Istvánt, Áder Jánost; a Nyilvánosság Klub révén sok újságíró, rádióst és televízióst; az egyetemen jeles kollégákat és fiatal oktatókat (Schlett István, Kiss János; Bozókai András, Körösnéyi András).

Az MDF leendő alapító szervezőinek kapcsolati hálójá azonban nem korlátozódott a fővárosra. A Fórum majdani, viszonylag gyors országos „elterjedését” többek között éppen a hasonló gondolkodású vidéki értelmiségiekkel való ismeretségek segítették elő.¹³ Legjellemzőbbek az ugyancsak a „szabadság kis köreiként” működő irodalmi műhelyek:

- Miskolcon *Furmann Imre* jogász, költő környezete;
- Debrecenben az Alföld című folyóirat szerkesztősége (*Tamás Attila, Márkus Béla, Görömbei András*);
- Kecskeméten a Forrás című folyóirat (*Buda Ferenc*);
- Szegeden *Ilia Mihály* környezete (Tiszatáj, majd az egyetem, illetve a tanárképző főiskola)

Lezsák Sándor és kapcsolatai. A Fiatalkor Találkozója (1979)

A vidéki kapcsolatok közül mind jellegében, mind jelentőségében egyedülálló *Lezsák Sándor*, a későbbi MDF-alapítók egyike, aki majd a lakiteleki találkozó helyét adja házának kertjében, és – kiterjedt kapcsolatai és jó szervezőképessége révén – a Fórum legfontosabb vidéki szervezője lesz. Ekkortájt, a hetvenes években még legfeljebb falusi tanártól, kultúrházi előadótól szokatlan aktivitásával, illetve egy minisztériumi kitüntetés visszautasításával hívhatta fel magára – elsősorban szűkebb – környezete figyelmét.

A fiatal költő gondolati rokonságban állt a nemzeti elkötelezettségű irodalmár-értelmiségi körökkel; többeket személyesen is ismert. Foglalkoztatta a magyar kisebbségek sorsa: utazásai és levelezése révén kapcsolatot tartott számos határon túli íróval és költővel. Már a hetvenes évek elején irodalmi estek keretében látta vendégül többek között az erdélyi *Sütő Andrást*, a délvidéki *Fehér Ferencet*. Színjátszó csoportjával gyakran adták elő népi írók alkotásait. Levelezőn végzett főiskolai tanulmányai révén ismerte meg a szegedi *Ilia Mihályt*, lakiteleki előadások révén *Fekete Gyulát*, *Nagy Lászlót*, *Szakolczay Lajost*. Bekapcsolódott a vidéki irodalmi életbe, kapcsolatban állt számos értelmiségivel és művésszel.¹⁴ Versei, írásai jelentek meg a kecskeméti Forrás című folyóiratban (*Buda Ferenc*), valamint az Élet és Irodalomban (*Ágh István*)

Kapcsolatot tartott az Írószövetséggel is: tagja lett a szövetségen belül működő Fiatalkor József Attila Körének. 1979. május 18-19-én *Lezsák Sándor* közreműködésével a lakiteleki Állami Gazdaság adott otthont a Fiatalkor „Korszerű nemzeti önismeret” című tanácskozásának, amelyen a száznál több ifjú írón kívül az idősebbek közül részt vett és felszólalt *Illyés Gyula*, *Csoóri Sándor* és *Fekete Gyula* is. A korábban említett fővárosi irodalmárok közül megemlíthetjük *Kiss Gy. Csabát*, a vidékiek közül *Görömbei Andrást*, későbbi neves MDF-esek közül *Czakó Gábort*, *Kulín Ferencet*.¹⁵ Szintén ezzel a rendezvényt kapcsolatan ismerkedett meg személyesen *Lezsák Sándor* és *Bíró Zoltán*, aki a Művelődési Minisztérium főosztályvezetőjeként járt közben a találkozó – korántsem egyértelmű – engedélyezése érdekében.¹⁶

III. AZ MDF TÁGABB ELŐTÖRTÉNETE – A NYOLCVANAS ÉVEK ELSŐ FELE

Politikai keretfeltételek

Az 1979/1980-as esztendő fordulópontra jelentettek a „létező szocializmus” magyarországi történetében. „Az évtized fordulóján az ország külgazdasági feltételeiben bekövetkezett változásokhoz történő alkalmazkodás elmulasztása miatt a gazdaság működésében feszültségek mutatkoztak, az életszínvonal növekedése pedig megállt. A pártállam engedményekre kényszerült, az állampolgárok többletmunka-vállalási lehetőségei bővültek, liberalizáltabb lett a kulturális élet is”.¹⁷ A vázolt – akkoriban szigorúan tagadott – válságjelenségek annak a hosszú, hullámozó, de tendenciaszerű folyamatnak a kezdetét jelezték, amely végső soron a sajátos (halvány piaczgazdasági elemekkel enyhített tervutasításos) gazdasági mechanizmusú és társadalmi – nevében „szocialista” – berendezkedés összeomlásához, és az ezt fenntartó autoriter diktatórikus politikai rendszer bukásához vezetett.

A nyolcvanas évek folyamán ez a kezdődő erjedés egyre jobban kiterjed a társadalmi rendszer különböző szféráiban; a politikai ellenőrzés azonban csaknem az évtized végéig fennáll, és retorziókkal fenyegeti és korlátozza a rendszert megkérdőjelező, vagy akár csak a tűréshatáron túl kritizáló egyéneket vagy csoportokat. Röviden összefoglalva ezek adják az alábbiakban ismertetett események, folyamatok keretfeltételeit. A dolgozat középpontjában álló történet szempontjából lényeges körülmény még, hogy a Magyarországot környező államokban élő magyar kisebbségek helyzete a hetvenes évek végére, majd a nyolcvanas években egyre tovább romlik. Ez ellen a magyar kormányzat – a szocialista táboron belüli, 1956-ra vagy '68-ra gondolva némileg álszent „be nem avatkozás elve”, és az etnikai kisebbségeket elhanyagoló internacionalizmus eszmei alapjára helyezkedve – nem lép fel diplomáciai eszközökkel, de talán még informális nyomásgyakorlással sem.

A Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezése

1979-ben a Hurál egykori tagja, a minisztériumi tudományszervező Bakos István kezdeményezte, hogy a kettős Bethlen-évforduló¹⁸ alkalmából hozzanak létre a fejedelemtől elnevezett, a határon túli magyarságot támogató magánalapítványt.¹⁹ „Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, Für Lajos, Sánta Ferenc, Szécsi Margit és az ifjabb nemzedék képviselői felkarolták az ügyet. 1979 karácsonyától 1980 húsvétjáig 65 támogatót nyertek meg a kezdeményezéshez, köztük jó néhány kiemelkedő személyiséget: írókat, művészeket, tudósokat és más értelmiségieket”.²⁰ Az engedélyezést kérelmező aláírók sorában, más közismert nevek között²¹ az említett szellemi körök számos tagját megtaláljuk²²; többen pedig később csatlakoztak²³ a „Bethlen Gábor Társasághoz”.²⁴ A kezdeményezésben fontos szerepet játszott még Németh László, illetve Kodály Zoltán özvegye: Illyés Gyulával és Csoóri Sándorral ők ajánlották fel az Alapítvány alapítókéjét.

Az Alapítvány engedélyeztetése azonban nem várt akadályokba ütközött, olyannyira, hogy a tényleges működés megindítására több mint öt évig kellett várni. Egyrészt a szocialista jogrendszer nem ismerte az alapítványi formát. Ezt a kérelmezők jogászai (*Király Tibor és Bihari Mihály*) még áthidalták a „közérdekű kötelezettségvállalás” fogalmának bevezetésével. A késelem valódi oka a hatalom elutasító magatartásában rejlett: a pártirányítás nem tűrte a közéleti irányultságú autonómiatörekvéseket, nem állt szándékában államilag kevésbé ellenőrizhető civil társadalmi terek megnyitása. Jelen esetben pedig ráadásul kényes témáról volt szó: a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek problémái tabunak számítottak a szocialista államközi kapcsolatokban, de jórészt a belpolitikában is. Az állampárt által gyanakodva kezelt népi értelmiségiek meghatározó részvétele a kezdeményezésben szintén nem bizonyult jó ajánlólevélnek.

Huzavona a hatalommal

Mindezek miatt, bár a minisztériumban dolgozó *Bakos István* 1980 áprilisában személyesen továbbította a levelet a népiekkel alapvetően rokonszenvező *Pozsgay Imre* kulturális miniszterhez, többszöri sürgetés ellenére is csak kitérő válaszokat kaptak; és csak másfél év elteltével, 1981. november 19-én került sor az első „érdemi eszmecsere” *Pozsgay Imre* és 19 aláíró között. (A 65 kezdeményezőből csak 22-en kaptak meghívást.) A miniszter a felsőbb politikai szervek jószándékáról biztosította a jelenlévőket, biztatására a továbbiakban a szervezők elkészítették az alapszabály tervezetét, és ezt egy tanácskozáson (Kárpátia Étterem, 1982 május) meg is vitatták, illetve az átdolgozásra Előkészítő Bizottságot választottak. Ezt követően azonban *Pozsgay Imre* leváltása, és egy konzervatívabb belpolitikai hullám tovább késleltette az alapítvány létrejöttét. Időközben a hatalom egyes kezdeményezők ellen retorziókkal élt, több egykori aláíró pedig elhunyt, így 1983-tól „mindenekelőtt *Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, Márton János és Király Tibor* vállalta magára a felsőbb szervek képviselőivel folytatott áldatlan tárgyalásokat”.²⁵

Az Alapítvány körüli teendők, az aláírásgyűjtés, a levelek megfogalmazása, a szükséges tanácskozások találkozásokra, kapcsolattartásra adtak okot a – többségében nemzeti gondolkodású – értelmiségi kör tagjai számára. Másrészt a hatalommal folytatott párbeszéd hasznos tapasztalatokkal szolgált, és egyre többek számára bizonyította a fennálló rendszer nehézkességét, a pártállami vezetés kompromisszumképtelenségét.

A hatalommal való, legalább bizonyos kérdésekben történő együttműködés lehetetlenségére 1984-85-ben derült fény végérvényesen. A Bethlen Gábor Alapítvány ügyének előmozdítása érdekében a kezdeményezők 1984 nyarán – tizenkilenc aláírással – levélben²⁶ fordultak *Kádár János*hoz, illetve az MSZMP legfőbb állandó döntéshozó testületéhez, a Politikai Bizottsághoz.²⁷ Ebben „egy rövid helyzetelemző, a magyarság, illetve a határainkon kívül élő magyar kisebbségek helyzetét taglaló bevezető után” több nemzeti jellegű követelést fogalmaztak meg, többek között a határon túli magyar kisebbség televízióadásának elindítását, kormányzati szintű érdekképviseletét; Magyarországtudományi Intézet felállítását, Erdély történetének kiadását, az alapít-

vány és egy kéthetenként megjelenő folyóirat létrehozását Hitel címmel. A válasz váratlanul gyorsan érkezett. A pártközpontba behívatott értelmiségieket az MSZMP második emberének számító *Aczél György* a PB pozitív döntéséről tájékoztatta. Közölte, hogy a kormányhivatal felállítását kivéve valamennyi javaslatukkal egyetért a pártvezetés. A további egyeztetések végett a népiek *Bíró Zoltán*t, a párt *Knopp András*t jelölték meg „képviselőként”.²⁸

Az ezt követő tárgyalások azonban nyilvánvalóvá tették a hatalom kényszeredett, vonakodó hozzáállását, érezhetően átlátszó, hátráltató kifogásokkal halogatták az intézkedések végrehajtását.²⁹ „A politikai ígéretnek dolgában nem voltunk már naivak, azt azonban mégsem gondolhattuk, hogy a Politikai Bizottság ismertetett döntését semmibe véve, minden erőfeszítésünk, követelésünk és tárgyalási készségünk ellenére – semmi sem történik”.³⁰

Egy újabb, kemény hangú, Kádárnak írott levelet követően, 1985 januárjában ismét meghívták az aláírókat, ekkor maga a KB Titkárságának vezetője, *Katona István* erősítette meg az ígéreteket,³¹ ám a konkrét intézkedések ezután is elmaradtak.

Az 1984-es PB-levelet és az azt követő eseményeket *Bíró Zoltán* fordulópontként értékeli.³² Véleménye szerint a népiek hite ekkor rendült meg az MSZMP-vel való együttműködésben, a „létező szocializmus” fennálló hatalmi keretek közötti megreformálhatóságában.

A népi tábor és a radikális ellenzék

Amint azt a bevezetőben már jeleztem, különböző ellenzéki csoportosulásokról beszélni a hetvenes évekkel illetően jogosulatannak tűnik, sőt még a nyolcvanas évek első felében sem beszélhetünk kialakult táborokról, részben a kapcsolatok lazasága és informalitása, részben a szellemi körök közötti személyi átfedések miatt.³³ Az évtized derekára fokozatosan formálódtak ki a jobban összetartó, gyakrabban összejáró csoportok.

Egy ilyen csoportosulás körvonalazódott a Beszélő című illegális folyóirat szerkesztői körül.³⁴ Az ide tartozók gondolati-ideológiai fejlődése a reformmarxizmustól az emberi jogi (szociál)liberalizmusig vezetett³⁵ (Csizmadia 1992: 33.). A hatalom intézményein kívül álló alternatív nyilvánosság kiépítésére törekedtek,³⁶ írásaikban nyílt rendszerkritikát, alternatív programokat vállaltak fel. (Ugyanakkor a csoport egyes tagjai szoros kapcsolatban álltak az MSZMP „bolsevik-liberális” szárnyával, *Aczél György*vel és környezetével.³⁷) Megmozdulásaikkal, tevékenységükkel (szamizdatok kiadása, illegális aláírásgyűjtések, nyilatkozatok; külföldi rádióadók tájékoztatása, kisebb tüntetések) tudatosan átlépték a legalitás határait, radikális ellenzéki magatartással fejezve ki rendszerellenességüket. A kör erős nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett. E csoportosulás meghatározó egyéniségei közé tartozott *Kis János*, *Haraszti Miklós*, *Tamás Gáspár Miklós*, *Kőszeg Ferenc*, *Solt Ottília*. A radikális ellenzék ún. „kemény magjához” lazábban kapcsolódott több idősebb író és egykori ötvenhatos ellenzéki, például *Konrád György*, *Vásárhelyi Miklós* és *Donátb Ferenc*.

A másik jelentős szellemi közeg, politikai áramlat a „népi tábor” volt, amely voltaképpen szűkebb körök (például *Szécsi Margit* társasága, *Csoóri Sándor* környezete, *Bíró Zoltán* szélesebb ismeretlege a minisztériumból stb.) laza összekapcsolódását jelentette. Inkább csak kívülről tűnt koherens csoportnak, valójában kevésbé megszervezett társaságról volt szó; belülről a meglévő különbségek is jobban érződtek. Az eszmei rokonság, „a barátságok, a kölcsönös tisztelet, sok kérdésben politikai egyetértés”³⁸ kötötték össze ezt a kört, amelyre tehát „a laza, kötetlen szervezeti forma, ugyanakkor a nagy belső összetartás volt jellemző”.³⁹ Kisebb-nagyobb részét össze-összehozta egy-egy kezdeményezés, néha aláírásgyűjtés.⁴⁰ A hatalomhoz való viszonyulásuk alapvetően eltért a radikális ellenzékétől: a „népi tábor” a legális formákat részesítette előnyben, „második nyilvánosság” megteremtése helyett az első nyilvánosság tágítását célozta; illegális akciók helyett a legalitás kereteit feszegette, próbálta tágítani.⁴¹

Erre volt példa a Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezése, amely a nyolcvanas évek elején talán a legszélesebb kört mozgatta meg, elsősorban a nemzeti elkötelezettségű értelmiség soraiból. Nagy sokára történő engedélyeztetését követően pedig (működését *Köpeczi Béla* művelődési miniszter 1985. június 11-én hagyta jóvá) az Alapítvány rendszeresen ülésező Kuratóriumának és Titkárságának tagjaiból,⁴² illetve környezetéből jött létre az a kisebb csoport, amely hamarosan egyre több, és egyre inkább politikai jellegű kezdeményezés elindítójává, szervezőjévé vált, végül a Magyar Demokrata Fórum alapító körét is adta.⁴³ Ebben az értelemben az intézményesülő Bethlen Gábor Alapítvány joggal tekinthető az MDF – egyetlen – szervezeti előzményének. Hasonló kezdeményezés volt a Magyarságkutató Csoport felállításának indítványozása (1986. január 1-jétől kezdhetette meg működését), vagy a Hitel című folyóirat beindításának hiábavaló kérelmezése. (1988 novemberében jelent meg az első szám, állami támogatás nélkül).⁴⁴

A – megfelelő fenntartások mellett – két ellenzéki irányzatnak tekinthető, fokozatosan formálódó értelmiségi közeg, tehát a radikális ellenzék és a népi tábor – vagy legalábbis tagjaik – a hetvenes évek vége,

nyolcvanas évek eleje óta kapcsolatban álltak egymással, sőt olykor együttes fellépésekre is sor került. (Tiltakozás a csehszlovák Charta '77 szervezőinek bebörtönzése ellen; Bibó Emlékkönyv kiadása.) A legjelentősebb közös érdeklődési területet egyrészt a határon túli magyarság nemzeti és emberi jogi kérdéseket, aggodalmakat egyaránt felvető sorsa, másrészt az 1956-os forradalom hasonló megítélése jelentette.⁴⁵

A két tábor közötti kapcsolat – főleg eleinte – elsősorban személyes barátságokra épült⁴⁶: meghatározó volt például *Csoóri Sándor-Konrád György, Csurka István-Vásárhelyi Miklós, Für Lajos-Donáth Ferenc* szorosabb ismeretsége, „*de Kiss Ferenc, Mészöly Miklós... közreműködéséről sem feledkezhetünk el. Különösen az írók találták meg gyorsan a közös nyelvet.*” Az érzékelt gondolkodásbeli különbségek, az ellenzéki eltérő értelmezése és gyakorlata ellenére a csoportosulások tagjainak egy része⁴⁷ gyakran találkozott a kisebb-nagyobb összejöveteleken, amelyeket többnyire magánlakásokon tartottak, például *Hamburger Mihály, Für Lajos, Kenedi János, Mészöly Miklós* lakásán.⁴⁸

Ezeken a beszélgetéseken merült fel és érelődött meg a nyolcvanas évek derekán egy szélesebb körű találkozó terve, amelyen az ellenzékiek megpróbálják feltárni az ország egyre súlyosabb társadalmi-gazdasági válságának mibenlétét és okait, illetve megfogalmazzák az általuk szükségesnek tartott teendőket, akár alternatív politikai program formájában. Szándékaikat erősítette az állampárt reformellenes, a súlyos problémákat szőnyeg alá söprő magatartása, amely az 1985-ös pártkongresszuson érte el csúcspontját.

A MONORI TALÁLKOZÓ

A monori kempingben megrendezett értelmiségi összejövetel több szempontból is az ellenzék történetének fontos állomása lett. Egyrészt az alternatív nyilvánosság új formájaként jelent meg: a csaknem ötven résztvevő szokatlan nyíltsággal fogalmazta meg gondolatait a jelenlévők előtt, később pedig az elhangzottak szamizdat kiadványokon, valamint a Szabad Európa rádió adásain keresztül szélesebb értelmiségi rétegekhez is eljutottak.⁴⁹ Másrészt a monori találkozó a formálódó ellenzéki csoportosulások első jelentős, hatalommal szembeni közös fellépésének bizonyult. Főleg a szervezők, de a meghívottak között is enyhe túlsúlyban voltak ugyan a radikálisok,⁵⁰ de a népi tábor több tagja is részt vett mind az előkészületekben, mind a találkozón⁵¹ (az előadókat fele-fele arányban adta a két kör); sőt az összejövetelekre eljött több reformközgazdász, és más értelmiségiek is.⁵²

Az illegális rendezvényen összesen negyvenötven vettek részt. A jelenlévők négy referátumot hallgattak meg, mindegyik után egy opponens fűzte hozzá gondolatait, majd kötetlen vita folyt a témáról (Bodzabán-Szalay szerk. 1994: 84-85.). A vélemények leginkább *Csoóri Sándor* kisebbségi kérdéseket felvető előadása kapcsán ütköztek; a témát fél napon át tárgyalták és vitatták a résztvevők. (Für 1993: 486.) *Bauer Tamás* közgazdász a márciusi pártkongresszus gazdaságélénkítő irányelveit bírálta, a zárótanulmányként pedig *Kis János* gondolatai hangzottak el „*Korlátainkról és lehetőségeinkről*” A drámaíró *Csurka István* „*Új magyar önépítés*” címmel tartott „rendkívül hatásos, prófécias hangvételű” előadásában kimondta és elítélte az állampárt és az utóbbi évtizedek magyar társadalmának kényszeregyezségét, amely szerint a viszonylagos jólét ára a szabadság emlékérről és igényéről való felejtő lemondás. Esszéje a találkozó után szamizdatban is terjedt, az éber hatalom is felfigyelt rá, válaszképp letiltották új darabjának próbáit. Több más résztvevőt is elmarasztaltak: *Szabó Miklós* történész munkahelyi fegyelmet kapott, a párttagok (*Kósa Ferenc, Antal László, Lengyel László*) ellen pedig pártfegyelmi vizsgálat indult.

AZ ELLENZÉKISÉG KORLÁTAI

Ez is jól jelzi, hogy – noha a gazdasági reform szükségessége lassan már a hivatalos körökben is közhellyé vált –, az állampárt ekkor még erőteljesen fellépett az ellenzéki kezdeményezésekkel szemben. (Még 1988 márciusában is sor került éjszakai házkutatásokra, szamizdat kiadványok és stencilgépek lefoglalására budapesti radikális ellenzéki vezetők lakásán!)

Azonban a gazdaság törvényeit nem lehetett párthatározatokkal megváltoztatni: a rendszer életképtelensége egyre inkább nyilvánvalóvá vált. A Szovjetunióban a hatalomra kerülő új pártfőtitkár, *Mihail Gorbacsov* bel- és külpolitikai reformokat kezdeményezett, a Brezsnyev-doktrínával fokozatosan szakítva lassanként magára hagyta Közép- és Kelet-Európa alapjaiban rogyadozó szocialista diktatúráit. Mindezek fényében utólag látható, hogy a pártállam törekvései a hatalomgyakorlás addigi rendszerének fenntartására hosszabb távon már ekkor reménytelen küzdelem, valójában csak időhúzó utóvédharc volt.

A nyolcvanas évek közepén viszont a népi és a radikális ellenzékiek (valamint a párton belüli reformerek) még nem láthatták előre a később bekövetkezendő eseményeket. Bizonytalan volt a szovjet reformfolyamatok kimenetele, nem lehetett biztosan kiszámítani a többi, továbbra is mereven diktatórikus szocialista állam reakcióját sem. Itthon pedig számolni kellett az MSZMP hatalmon lévő, konzervatív szárnyával. Az ellenzéki magatartás tehát ezekben az években is komoly – legalább egzisztenciális – kockázattal járt, az illegálisan szervezkedők biztosan számíthattak a hatalom retorziójára. A „más-ként gondolkodók” egyik része ezt az utat választotta, a másik része a legális keretek tágitásával próbálkozott – amíg reményt látott erre.

IV. AZ MDF MEGALAKÍTÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT

A Hazafias Népfront és az Írószövetség

A párton belüli, valamint a legalitás határait tiszteletben tartó reformer értelmiség számára a Hazafias Népfront⁵³ és az Írószövetség biztosított intézményi kereteket, és némi korlátozott nyilvánosságot. A Népfront élén 1982-től 1988-ig a népi eszmékkel rokonszenvező *Pozsgay Imre* állt, akit miniszteri posztjáról a KB nyilvánossága előtt elmondott gazdaságkritikái miatt váltottak le, és neveztek ki a hatalomgyakorlásban súlytalan, látszatdemokratikus intézmény élére. Ő azonban éppen „a Népfront kereteit használta fel arra, hogy pártellenzékként a társadalom-reformer értelmiség szaktudására támaszkodva kezdeményezze a párt, a politikai rendszer reformját. A Népfront ebben az időben gyülekezőhelye volt a népi-nemzeti elkötelezettségű humán értelmiségnek, de védelméül szolgált számos társadalmi önszerveződési kísérletnek is. A Hazafias Népfront 1985-ös kongresszusa kritikus hangvételével, hiteles szereplőivel éles ellentéte volt az MSZMP ugyanabban az évben megtartott XIII. kongresszusának.” (Stumpf 1992: 48.)

Az Írószövetség 1981-ben harcolta ki, hogy vezetőit demokratikusan választhassa meg.⁵⁴ A reformer írók ezzel esélyt kaptak arra, hogy bekerüljenek az egyébként az állampárthoz lojális konzervatívok uralta választmányba, illetve az ez által megválasztott elnökségbe. Mindazonáltal a kulturális szféra viszonylagos autonómiájának szűk

köre az Írószövetségben is érezhető volt. 1985-ben például *Nagy Gáspárnak* egy Nagy Imrére utaló verse miatt le kellett mondania a szövetségben viselt titkári tisztségéről. A túlságosan merész hangú írásoknak helyet adó folyóiratok vezetőit rövid úton menesztették. Ilyen sorsra jutott 1983 őszén a *Mozgó Világ*, majd a *Tiszatáj* főszerkesztője is.

1986 júliusában pedig – a hivatalos indoklás szerint *Nagy Gáspár* júniusi számban közzétett „Harminc évgyűrűs júdásfa” című verse miatt⁵⁵ – a szegedi szerkesztőség helyiségeit lepecsételve felfüggesztették a *Tiszatáj* működését, szerkesztőit sorra elbocsátották. Az ekkor már a Bethlen Gábor Alapítvány körül szerveződő „népi mag” tiltakozásként széleskörű aláírásgyűjtésbe kezdett. Az akciót némi vita előzte meg az alapítvány titkársági ülésén: *Csoóri Sándor* például erősen kételkedett abban, hogy egy ilyen kezdeményezéssel el lehet-e érni valamit. (Ez is a kultúrpolitika ekkori merevségét érzékelteti.) Végül azonban – *Bíró Zoltán*, *Nagy Gáspár* sürgetésére – mégis a cselekvés mellett döntöttek, és rövid idő alatt 114 író, művész és tudós támogatását nyerték meg. A sikeres aláírásgyűjtés a kezdeményezők számára is pozitív visszajelzés volt szervezőképességükről és a potenciálisan mozgósítható szellemi környezet szélességéről.⁵⁶

1986. november 29-30-án került megrendezésre az Írószövetség soros közgyűlése, amelyen a tisztségválasztó Választmány tagjainak titkos választására is sor került. A pesti Vigadóban a 612 fős tagságból 444 szavazóképes író volt jelen (Kiss Gy. 1999: 18-24). A gyűlésen szokatlanul nyílt – a sajtó által gondosan el is hallgatott – vita bontakozott ki a konzervatívok és a reformerek között, akik hiányolták a nemzeti kultúra és a gazdaság problémáiról folytatott igazi párbeszédet a politika és az író-társadalom között. Követelték az írói autonómia védelmét, a szellemi műhelyek, folyóiratok önállóságának biztosítását. (Nyilvánosságra hozták a 114 aláírással támogatott tiltakozó levelet is a *Tiszatáj* ügyében.) Felhívták a figyelmet a társadalmi reformok szükségességére. Az „emlékezetes felszólalók” között volt *Mészöly Miklós*, *Csurka István*, *Csoóri Sándor*, *Fekete Gyula*, *Eörsi István*, *Sánta Ferenc*.⁵⁷

A kultúrpolitika képviselőjében jelen volt *Köpeczi Béla* művelődési miniszter és két KB-titkár: *Pál Lénárd* és *Berecz János*, aki felszólalásában „félreérthetetlenül megfenyegette az írókat”, nyíltan próbált nyomást gyakorolni az új választmányt felállító szavazás előtt. A megfélemlítésnek szánt *Tiszatáj*-akció és *Berecz* beszéde azonban az ellenkező hatást váltotta ki. A 71 tagú választmányban a reformerek kerültek többségbe, számos ismert „hatalomközei” író be sem került a testületbe (közülük többen tiltakozásként ki is léptek az Írószövetségből).

Az új választmány 1986. december 18-án, 62 jelenlévővel tartotta első ülését, ekkor került sor a tisztségviselők megválasztására. Az Írószövetség elnöke *Cseres Tibor* ismert prózaíró lett, főtitkára *Veress Miklós* költő, alelnökei *Jókai Anna* és *Fekete Gyula*. A titkárság tagjai között szerepelt „*Annus József*, a szegedi *Tiszatáj* című folyóirat volt főszerkesztő-helyettese, *Kovács István* költő, a lengyel irodalom fordítója, valamint *Kalász Márton* költő, a *Vigilia* című katolikus folyóirat munkatársa.” (Kiss Gy. 1999: 18.) A 12 tagú elnökségben helyett kapott még *Bertha Bulcsú*, *Csoóri Sándor*, *Csurka István*, *Fodor András*, *Galgóczi Erzsébet*, *Hernádi Gyula*, *Ilia Mihály*, *Mészöly Miklós*, *Simonffy András*.⁵⁸

Látható, hogy az informális népi tábor számos meghatározó személyisége vett részt személyesen is az Írószövetség reformereinek „kitörési kísérletében.” Annál is inkább kudarcnak élték meg, amikor a pártvezetés által irányított kultúrpolitika – már 1987 első hónapjaiban – nyílt és manipulatív hatalmi eszközökkel ellehetetlenítette az Írószövetség új vezetésének működését. A két titkár, *Annus József* és *Kovács István* lemon-

dásra kényszerült.⁵⁹ A reformer írókat „teljes kommunikációs blokáddal” sújtották. Az Írószövetségben folytatott „küzdelemben” résztvevő népiek⁶⁰ számára nyilvánvalóvá vált, hogy a nyilvánosság kereteinek tágítását célzó törekvéseik számára új terepet kell keresniük.

A Bethlen Gábor Alapítvány és a „hetek” csoportja

Már ekkor, tehát 1987 márciusában-áprilisában felmerült körükben egy kb. 30-40 fős összejövetel terve, amelyre a „szorosán hasonló gondolkodásúakat” hívták volna meg. A találkozó célja – a nyilvános eszmecserére nyújtott lehetőségen túl – „e közös gondolkodású kör önálló entitásként való megfogalmazása” lett volna. Egy olyan, „némi társadalmi kiegészítéssel is rendelkező személyekből álló” társaság körvonalazása, amelyben a budapestiek mellett vidékiek is helyet kapnak, amelyben az írókon és a humán értelmiségiekén túl szélesebb foglalkozási rétegek képviseltethetik magukat, és amelynek tagjai a hatalommal folytatott párbeszédre alapuló, evolutív reformokat képzelnek el, és – egységesebb csoportba tömörülve – a leendő politikai dialógus „másik alanyát” képezhetik majd.⁶¹

Az illegális „második nyilvánosság” megteremtése helyett a kimondhatóság határainak kitolására való törekvés a népi értelmiség kezdettől fogva jellemző magatartása volt. A legális keretek tágítására jó példa a Bethlen Gábor Alapítvány, amely ekkor már – szerény kereteihez mérten – intenzíven működött: külföldi és belföldi adományok révén csaknem 2 millióra növelte a 100 000 forintos alaptőkét; az 1986-os év végére 111 ezer forint volt a felgyűlt kamat.⁶² 1986 júniusában sor került az első díjátadásra is: az első Bethlen-díjat *Domokos Pál Péter*, a moldvai csángókat kutató idős néprajztudós kapta meg egy kisebb ünnepség keretében.⁶³ A nem túl széles körű, de mégiscsak legális és nyilvános esemény ismét csak növelte a szervezők önbizalmát, és némi elégtételt jelentett a hatalommal folytatott több éves huzavonáért.

Mindazonáltal egyértelmű volt, hogy a korlátozott anyagi lehetőségek miatt az Alapítvány – szerény ösztöndíjaival és erkölcsi elismerést jelentő kitüntetésekkel – elsősorban csak jelképes segítséget, figyelemfelkeltő támogatást tud nyújtani a határon túli magyarságnak, gondjait nem tudja hatékonyan orvosolni – ez természetesen nem is lehetett volna reális célkitűzése. Politikatörténeti jelentősége egyrészt egy jellegzetesen civil társadalmi forma, az alapítvány intézményének „feltámasztásában”, reaktiválásában áll; másrészt abban, hogy szervezeti keretet és szervezési-tárgyalási gyakorlatot jelentett a Magyar Demokrata Fórum majdani alapítói és környezetük számára; a kurtórium és a titkárság körül egyfajta „politikai műhely” jött létre.⁶⁴

A „népiek találkozóját” tervezgető kör ekkorra már nem egyezett meg teljesen a Bethlen Gábor Alapítvány testületével; annál szűkebb, külön is összejáró csoport is kialakult.⁶⁵ A legtöbbször *Fűr Lajos* és *Bíró Zoltán* lakásán találkozó társaság tagjai közé tartozott még *Kiss Gy. Csaba* és *Csoóri Sándor* (négyüket már régebben szoros barátság kapcsolta össze); az egykori parasztpárti politikus és az idősebb népi írók tapasztalataival rendelkező *Fekete Gyula*, valamint a drámaíró *Csurka István*, aki a nemzeti kérdésre egy erdélyi út során rádöbbenve, a nyolcvanas évek közepétől kezdett igazán politikailag aktivizálódni⁶⁶ – a monori tanácskozást például már fontos felszólalással gazdagította. A csoport összetartozását az eszmei közösség mellett számos, a fentiekben ismertett közös politikai tapasztalat erősítette (a Bethlen Alapítvány, az Írószövetség stb.) A csoport hetedik tagja, a vidékről egyre gyakrabban feljáró lakiteleki tanár, *Lezsák Sándor*

ezekben a hónapokban a megbeszéléseken még ritkábban vett részt, ám külön-külön a társaság valamennyi tagjával kapcsolatban állt.⁶⁷ A társasághoz kissé lazábban kötődött, de az összejöveteleken gyakran részt vett, és később a lakiteleki találkozó egyik szervezője volt a politológus *Bihari Mihály*, aki jogi tudásával, minisztériumi szervezési-hatalomtechnikai gyakorlatával és széles körű kapcsolati hálójával segítette a csoport működését.⁶⁸

„Monor II.” kudarca: a népiek és a radikálisok sikertelen együttműködési kísérlete

1986 folyamán – a gazdaságélénkítő politika kudarcának világossá válásával – egyre szélesebb körben vált elfogadottá a reform (gazdasági, társadalmi, sőt politikai reform) szükségessége, természetesen (kimondva legalábbis) a szocializmus keretein belül. Rendszerváltó szakmai programok készültek (1986-ból a legismertebb a közgazdászok „Fordulat és reform” című anyaga; 1987-ből *Bihari Mihály* „Reform és demokrácia” című tanulmánya), ezeket nyilvánosan megvitatták a Hazafias Népfront keretein belül, majd különböző szakkollégiumi- és klubesteken, összejöveteleken. A párton belüli reformértelmisség szerepe is egyre erősödött. Így a monori találkozót követő – részben a párton belüli utolsó konzervatív előretörésnek tulajdonítható – csendesebb időszak az ellenzék köreiben nem tartott sokáig.

1987 tavaszán – a szűkebb körű „népi” találkozó tervét egy időre félretelve – *Csurka István* egy a monorihoz hasonló, a két ellenzéki tábor által közösen megrendezendő összejövetel gondolatát vetette fel egy levélben *Vásárhelyi Miklósnak*. A kezdeményezést a radikális csoport örömmel fogadta, így hamarosan elhúzódó tárgyalássorozat vette kezdetét a két fél képviselői között.⁶⁹ A heti rendszerességű megbeszéléseken a népieket *Csurka István* és *Fűr Lajos* képviselte; a radikálisok részéről a monori szervezők vettek részt: a Beszélő körüli, *Kis János* vezette csoport, valamint *Vásárhelyi Miklós*, aki „korelnökként” némileg közvetítő szerepet is játszott. (vö. *Fűr* 1993: 487.)

A megbeszélések azonban nehézkesen haladtak. Nem alakult ki gyors egyetértés a meghívandók és a tárgyalandó témák körét, különösen pedig az előadók személyeit és arányát illetően. (*Bíró* 1993: 12.) Az egyeztetések során a népiek partnereik tárgyalásokhoz való hozzáállását, magatartását is nehezményezték, például hogy a radikális ellenzékiek – az egyenlő képvisélet elvétől eltekintve – általában többen voltak jelen.⁷⁰ Leginkább pedig azt érezték sérelmesnek, hogy *Kis János* munkacsoportja júniusra – a találkozóra közösen kidolgozandó programot megelőzve, a népiek tudta nélkül – elkészítette, és szamizdatban terjeszteni kezdte a *Társadalmi szerződés* című komplex reformprogramot. A népiek a tervezett tanácskozás kisajátításának tekintették volna, ha annak vitaanyagát a radikális csoport programja adja. Július folyamán az ellentétek olyannyira felerősödtek, hogy a népi kör, a megegyezés reményét és egyben a közös találkozó tervét is feladva, a tárgyalások megszakítása mellett döntött.⁷¹

A közös fellépés sikertelen kísérlete a „második Monor” kudarca kapcsán valójában nem meglepő jelenség, és hosszabb időszakon átívelő folyamatokat átgondolva voltaképpen érthető fejlemény. Az eltérő szellemi gyökerek, továbbá az ellenzékiségről való eltérő gondolkodásmód mellett jogosnak tűnik *Csizmadia Ervin* helyzetelemzése és értékelése. (*Csizmadia* 1992: 9.) Eszerint a Lázár-kormány bukása 1987 nyarán a „monolit Kádár-rendszer” megroppanását, és egyben fontos korszakhatárt jelzett; olyan

folyamat kibontakozására utalt, amelynek során „az eddig leszorított értelmiségi csoportok új szerephez juthatnak.” Az országban bekövetkező változások nyomán tehát az ellenzéki csoportok megnyilvánulásainak újfajta tétje, lassanként politikai súlya lett. Ezért mind a radikálisok, mind a népiek számára „sürgetővé vált a világos önmeghatározás.” Az előbbiek részéről ezt a „Társadalmi szerződés” politikai reformprogramja jelentette.

A politikai célok, szándékok tisztázására a formálódó támogatói bázisok, táborok kialakulásának, elkülönülésének elősegítése végett is szükség volt. Látható tehát, hogy a közös fellépés elmaradása 1987 nyarán nem csupán egy sikertelen tárgyalássorozatra, vagy a Társadalmi szerződés megjelentetése miatti feszültségre vezethető vissza, hanem inkább azzal magyarázható, hogy a kibontakozó ellenzéki pluralizálódás logikája ebben a szakaszban már nem az együttes megjelenést, hanem az elkülönülő csoportok önmeghatározását követelte meg.

V. AZ MDF MEGALAKULÁSA

A lakiteleki találkozó előkészületei

Ily módon érthető, hogy a radikális ellenzékkel folytatott tárgyalássorozat megszakítását követően a népi tábor meghatározó köre – a hetek vagy nyolcak csoportja – a tavaszi elgondoláshoz visszatérve, rövidesen önálló találkozó megrendezése mellett döntött, mégpedig a korábban tervezett 30-40 főnél szélesebb kör, mintegy 60-80 fő meghívásával.⁷² 1987 nyarán úgy látták, hogy az idő is megérett egy ilyen összejövetelre, ezért időpontját szeptember végére tűzték ki.

Nagyobb gondot jelentett az alkalmas helyszín kiválasztása, hiszen bármilyen hivatalos épület (művelődési központ, oktatási intézmény) vagy vendéglátó egység (étterem, eszpresszó) falai között számolni kellett azzal, hogy a hatalom – akár az utolsó pillanatban is – betiltja, illetve ellehetetleníti a tanácskozás megrendezését. A szokásos találkozóhelyek, a magánlakások még a szobák egybenyitásával sem voltak alkalmasak nagyobb tömeg, 40-50, sőt több meghívott befogadására. Végül *Fűr Lajos* felvetésére a fővárosiak a lakiteleki *Leztyák Sándor* segítségét kérték, aki megítélésnek vette és örömmel elfogadta a felkérést, és helybeli környezetével (elsősorban az általa alapított színjátszó csoporttal) rövidesen nekilátott a szükséges előkészületeknek.

Lakiteleken összejönni nem is volt előzmények nélküli esemény, a Bács-Kiskun megyei település korábban már több kisebb-nagyobb, elsősorban irodalmi – de egyben mindig egyfajta „pikáns politikai ízű, zamatú” – rendezvénynek adott otthont; amelyeken a jelen szervező kör tagjai is több alkalommal részt vettek. A legjelentősebb, nagyobb létszámú összejövetelek közé tartozott a már ismertetett Fiala Irók Találkozója a lakiteleki állami gazdaság épületében (1979), valamint a művelődési házban tartott Antológia Est (1985. október 22.), amely mind időpontjával, mind tartalmával kiérdemelte a helyi és a megyei pártvezetés „rendszerellenes lázadás” minősítését.⁷³ A kultúrházból való kitiltás miatt a *Buda Ferenc* ötvenedik születésnapja alkalmából tartott, szűkebb körű összejövetelekre 1986 novemberében már *Leztyák Sándor* házánál került sor. Ez a találkozó nem annyira politikai tartalma vagy kisugárzása miatt emelkedik ki, hanem azért jelentős, mert mintegy „lelkileg készítette elő” a település, illetve a tanár baráti környezetet (színjátszó csoport stb.) számára az 1987-es tanácskozást.⁷⁴

A budapesti szervezőknek kényes kérdést jelentett a meghívandók listájának összeállítása, amelyre számos hosszas megbeszélés folyamán került sor. Az egyre gyakoribb összejöveteleknek továbbra is többnyire *Fűr Lajos* és *Bíró Zoltán* lakása adott otthont. Hamarosan kiderült, hogy a meghívottak körét – előbb a meghívók nagyszámú javaslata, utóbb a már meghívottak további ötletei, kérései miatt – nem lehet a tervezett 80-100 főben megvonni, végül mintegy 140, többségében hasonló gondolkodású, népi-nemzeti elkötelezettségű értelmiségit hívtak meg a találkozóra. A meghívások feladatát a szervezők – ismeretségi és praktikus megfontolások szerint – elosztották maguk között, például a kiválasztott társadalomtudósokat, a fiatal egyetemi oktatókat és kutatókat, valamint néhány reformközgazdászt *Bihari Mihály* értesítette; vidéki városokban élő költőbarátainak *Leztyák Sándor* írt – gyakran postán és más úton is eljuttatva a meghívót.⁷⁵ A lakiteleki házigazda megszövegezett és sokszorosított egy rövid meghívólevelet, amelyre kis térképávla-

tot is készítette. Ezt heten írták alá,⁷⁶ de a meghívásokban és a napirend megtervezésében közreműködött *Bihari Mihály* és *Bakos István* is.

Az előkészítő megbeszélések közül kiemelkedett egy szeptember eleji összejövetel *Fiür Lajos* nagymarosi telkén. Itt született meg – több mint három órás közös töprengést követően – a Magyar Demokrata Fórum elnevezés,⁷⁷ amely igen tudatos és megfontolt névválasztásnak tekinthető. A résztvevők nemzeti elkötelezettségét a „magyar” jelző fejezi ki. (A „nemzeti” kifejezés ugyanis – különösen a nyugati nyelvekre lefordítva – nacionalista árnyalatot sejtetett volna.) A „fórum” szó arra utal, hogy a kezdeményezők – az ókori piachoz, a római fórumhoz vagy a görög agorához hasonlóan – a nyilvános párbeszéd kereteit szeretnék megteremteni. A „demokratikus fórum” változatot azért vetették el, mert ez rejtve azt sugallta volna, hogy ez lehet az egyetlen demokratikus szerveződés; ezzel szemben a kívánt intézmény a „magyar demokraták” fóruma kívánt lenni, vagyis nyitott mindenki felé, aki a demokrácia értékeit elfogadva keresi a magyar kibontakozás útját.

A szervezők közösen állították össze a találkozó napirendjét, és a meghívásokhoz hasonlóan elosztották maguk között a feladatokat.⁷⁸ Az egybegyűltek köszöntését a házigazda *Lezsák Sándorra* bízta, a levezető elnök *Fekete Gyula* lett. Eldöntötték, hogy a bevezető előadásra *Pozsgay Imrét*, a Hazafias Népfőtitkárát kéri fel, akit régi barátja és egykori miniszteri munkatársa, *Bíró Zoltán* hív meg a tanácskozássra. A politikai beszédét követően, első referálóként *Csurka István* szeretne volna felolvasni előadását. A politikai reformok szükségéről szóló referátum megtartását *Bihari Mihály* vállalta, a gazdaság helyzetének ismertetésére *Lengyel Lászlót* kérték fel. (Ő azonban a találkozó napján visszalépett, és csak későbbi hozzászólóként fogalmazta meg véleményét.) Előzetesen egyeztetett, felkért hozzászólóként – és végül mintegy *Lengyel László* elmaradt referátuma helyén – szólal meg *Gombár Csaba*, és ugyancsak a szervezők előre kidolgozott napirendje szerint, a délutáni szünet előtt emelkedik szólásra *Bíró Zoltán*, aki bejelenti a Magyar Demokrata Fórum létrehozásának szándékát. Ezután egy kisebb fogalmat bizottságot választanak, amely a szünetben végezteti az előkészített zárónyilatkozat szövegét. A nyilatkozat első változatát *Fiür Lajos* készítette el, ezt *Kis Gy. Csabánál* némileg átdolgozták, így készült el a Lakitelekre elvitt tervezet.

A hasonló gondolkodású, a szervezők ismeretségi körébe tartozó népi reformerek mozgósítása mellett – igen nagy körültekintéssel – dönteni kellett a további résztvevők köréről is. Az egyik „*kényes ügy* *Pozsgay Imre meghívása és szereplése volt, hiszen ő a Hazafias Népfőtitkárként és a párt KB tagjaként pozícióját, esetleg további politikai pályafutását kockáztatta.*” *Pozsgay* azonban első szóra vállalta a felkérést,⁷⁹ ami több ok miatt is igen jelentős. Egyrészt a politikus jelenléte a találkozón nyilvános jellegének, legális voltának egyik legfontosabb jele és biztosítéka volt (továbbá jelentősen csökkentette annak kockázatát, hogy a hatalom erőszakos kísérletet tegyen a tanácskozás megakadályozására). Másrészt egyértelműen jelezte, hogy a népi tábor az MSZMP *Pozsgay-féle* reformereit tekinti eszmeileg rokon partnerének, és pillanatnyi szövetségesének a demokratizálási folyamatban. Mindemellett *Pozsgay Imre* inkább vendégként volt jelen, mintsem az önmagát meghatározó (politikai) csoport részeként.⁸⁰

A lakiteleki tanácskozást előkészítő csoport a tervezett közös találkozó kudarcra után, a sikertelen nyári tárgyalássorozat megszakítását követően is kapcsolatban maradt a radikális ellenzékkel,⁸¹ *Vásárhelyi Miklóst* és *Konrad Györgyöt* meg is hívták Lakitelekre. Szóba került a Beszélő-csoport tagjainak részvétele is, ám amikor *Kis János* és társai részt kívántak venni a találkozó programjának kialakításában és az előadók személyének meghatározásában, a népiek nem erősítették meg az invitálást. A *Pozsgay Imre* meghívására vonatkozó döntés után pedig már politikailag sem volt lehetséges, hogy a nyíltan ellenzéki, illegális akciókat szervező radikálisok is jelen legyenek a találkozón. (A pluralizálódás logikájából fakadó elkülönülés szükségessége miatt azonban ez nekik sem volt már érdekük.) A szervezők – a körülményeknek megfelelő, természetes óvatosságon túl – egyébként is tudatosan kerültek az illegálásra jellemző titkos szervezkedést. „*Mi nem akartuk sem az irodalmat, sem a politikát a föld alá vinni. Mi mindent teljesen legálisan akartunk csinálni, nyíltan, minden konspiráció nélkül.*” – nyilatkozta később *Bíró Zoltán*, akinek elmondása szerint a radikálisok részvétele esetén attól is tartottak volna, hogy egy esetlegesen kirobbanó népi-urbánus vita eltértené az eszmecsere tervezett menetétől. „*Biztos vagyok benne, hogy a demokratikus ellenzék félre vitte volna lakiteleki tanácskozást.*” – vélte utólag is.⁸²

A legalitás és a nyilvánosság fenntartását szolgálta Bács-Kiskun megye két vezetőjének meghívása. *Gajdócsi István* megyei tanácselnök el is ment a tanácskozássra; *Romány Pál*, a megyei pártbizottság első titkára kimentette magát (Ács é. n.: 141.) Az előkészületeket természetesen nem is lehetett volna titokban tartani. *Lezsák Sándornak* és helybeli segítőknek komoly szervezési feladatot és gyakorlati munkát jelentett, hogy a több mint másfél száz résztvevőnek ebédet és fedelet biztosítsanak. (A délutáni zápor miatt valóban szükségesnek is bizonyult a vízhatlan lakodalmas sátor.) Gondoskodtak a tanácskozás hang- és videofelvételéről is.⁸³ A technikai feltételeket sikerült jól megteremteniük, a hatalom pedig – a természetesnek

számító megfigyelésen túl – nem avatkozott közbe, így a találkozó 1987. szeptember 27-én az előzetes terveknek megfelelően, különösebb gond nélkül zajlott le.

A LAKITELEKI TALÁLKOZÓ. A KONFERENCIA REFERÁTUMAI, HOZZÁSZÓLÁSOK

„A magyarság esélyei” címet kapott tanácskozáson elhangzó előadások és hozzászólások⁸⁴ alapvetően a felismert társadalmi-gazdasági-erkölcsi válság jellegét, okait próbálták feltárni; a felszólalók kiutat kerestek, javaslatokat tettek. A bevezető előadást *Pozsgay Imre* tartotta, akinek jelenléte a találkozó nyilvános jellegének, legális voltának egyik legfontosabb jele és biztosítéka volt. A reformer politikus odáig elment, hogy beszéde elején mintegy átadta „*Grósz Károly miniszterelnök üdvözlését*”, valamint tolmácsolta annak – azért bizonyára nem annyira lelkesen kinyilvánított – készségét „*minden konstruktív párbeszéd és együttműködés iránt.*” *Pozsgay* ezután hitet tett a reformok szükségessége mellett, sőt rámutatott, hogy ezeknek nemcsak a gazdaság, hanem a politika szféráját is érinteniük kell: szükséges a párt és az állam kapcsolatának újragondolása, felülvizsgálata, a kettő elválasztása – mindkét fél érdekében. Szót ejtett az önkormányzatiság fontosságáról, a törvények által uralt államigazgatás jogos igényéről, a tulajdonformák sokszínűségében rejlő lehetőségekről, megfogalmazta egy demokratikusabb, új alkotmány szükségességét. Végül reformtervezetének összefoglalásaképp a „*demokratikus szocialista Magyarországot megeremtését*” jelölte meg célként.

A második előadó *Csurka István*, aki tudatosan „*megbotránkoztató sötét pátosszal*” szólt a szorongó magyar lélek túlzottan „*bénult, kiütött, letaglózott*” állapotáról. Elsősorban szellemi problémákkal foglalkozott, az elnemzetietlenedést ostromozta, de szociális hangsúlyok is megjelentek, például amikor a magyar társadalom „*kettéhasadásáról*” beszélt,

„amennyiben kialakul egy világ felé forduló, s részben kozmopolita, idegen szellemű, haszonélvező rétege és ez alatt a mindennapi gondokkal küzdő, a maga levében fővő, a világtól szükségképpen elmaradó tömeggel, néppel, nevezzük, ahogy akarjuk? (...) Ezen az úton „pincérmezet” leszünk.”

A drámaíró „anti-katasztrófa programot”, „megmaradási programot” sürgetett, melynek alapja szerinte a „teljes magyarság” és a „minden dologban a népre tekintő megközelítés” lehet. „Nincs más lehetőség, mint reformpártinak lenni”, ám „...a megmaradás programja legfeljebb csak érintőlegesen gazdasági, és ugyanígy csak részben politikai program, viszont teljes egészében szellemi, kulturális, nevelési és főleg erkölcsi.” Retorikájában vissza-visszatér az „élet és halál kérdése”, az „önállóságunkért folytatott harc” szófordulat, így nem meglepő, hogy előadása végén is a csataterképénél maradván fogalmazza meg sokat idézett mondását vélt küldetéséről: „Ha zászlóvivőnek nem is, golyófogónak talán megfelelek.” Előadásának hangvétele utólag talán némileg színpadiasnak tűnhet, ám *Bíró Zoltán* szerint „ott és akkor nagyon hiteles volt, alig pátosz; drámai érzéseket váltott ki.”⁸⁵

A hivatásához hűsége drámaírót egy kevésbé irodalmi stílusú referátum követte, *Bihari Mihály* jogászprofesszor, politológus előadása a reformfolyamat fordulatainak szükségességéről. A szocializmus ugyanis válságban van, mégpedig teljes, vagyis a társadalom összes alrendszerére (gazdaság, kultúra, oktatás, politika) kiterjedő válság tapasztalható az országban. A válság ezen kívül nem külső tényezők következménye, hanem „*belső strukturális válság*”: vagyis a diktatórikus szocializmus „*történelmileg életképtelen*”. Ebből kifolyólag csupán „*demokratikus szocializmusról*” érdemes gondolkodni, ennek

megvalósítására pedig a jelen „reformérettségen” túllépő „valódi reformszakaszra” van szükség. Bihari Mihály a „realista reformmozgalom” kibontakozásához négy tényezőt tartott elengedhetetlennek:

- a társadalom jelen helyzetének pontos ismerete;
- reális programok kidolgozása;
- reformpolitikuskok léte, megtalálása, hatalomba juttatása és megtartása a határlomban;
- kritikus nagyságú reformbázis kialakulása demokratikus reformmozgalom révén.

Beszédének zárásaképp arra buzdította a reformer értelmiséget, hogy éljen az alkotmányban deklarált egyesülési joggal, és szerveződjön *mozgalommá* a haladó erők hatékonyabb összefogása végett.

A következő felkért előadó, *Gombár Csaba* rövid, ám merészen előre mutató felszólalásában kimondta, hogy a felmerült kérdésekre a választ előbb-utóbb a pluralizmus, mégpedig a *pártelhű pluralizmus* keretein belül kell majd keresni; és véleménye szerint a jelenlegi próbálkozások: a pártosodó érdekvédelem vagy a Népfronton belüli autonóm mozgalmak irányzata helyett egy átmeneti, platform- és frakciószabadsággal jellemzett pártpluralizmusnak kell megteremtenie az utat a szükséges politikai pluralizmus kialakulása felé.

A számos hozzászóló ezután a szabad szólás örömeivel árnyalta tovább a korabeli magyar valóságról kialakított képet, tette hozzá saját javaslatait a korábban szólók által megfogalmazott teendőkhöz. Nemi – a későbbiekben többször idézett – nézeteltérés is felmerült a meghívottak körét, a találkozó létjogosultságát illetően. *Lengyel László* nehezmenyeste, hogy az – általa megfogalmazott és elvárt „valódi népfrontos” – kiütkereső tanácskozáson nincs jelen a „magyar függetlenségi gondolatot zászlajukra tűzők” közül *Vásárhelyi Miklós* (aki lumbágójára hivatkozva, de talán a Beszélő-csoporttal is szolidaritást vállalva maradt távol), vagy a „magyar demokráciáért, az állampolgári jogokért évek óta szót emelő” *Kis János*. *Lengyel László* óvta a népieket, vagy a vidéki értelmiséget a többi reformerőtől való elzárkózástól. (Jegyzőkönyv 1991: 76-79.) Az ún. „demokratikus ellenzéket” megjelenítő *Konrád György* – a többpárti pluralizmus eszmei alapjáról – ezzel szemben a maga nevében helyénvalónak tartotta, „ha egy ilyen sátor kifejezi önérzetét, identitását..., megfogalmazza a maga különállását a magyar közvélemény egészén belül, és egyszersmind az összetartozását is”.⁸⁶

A tanácskozás szünete előtt – a terveknek megfelelően – *Bíró Zoltán* szólalt fel. A magyar társadalom feltűnő szervezetlenségének bemutatását követően megfogalmazta, hogy a jelenlévők útkereső társadalmi felelősségvállalása a fennálló körülmények között abban nyilvánulhat meg, „hogy kinyilvánítjuk igényünket és szándékunkat egy olyasféle fórum létrehozására

- amely a jövőben képes lehet közvetítő, tényfeltáró és javaslattevő szerepet betölteni az állam és a társadalom között;

- amely a részvétel, a párbeszéd, az együttműködés egyik szerény lehetőségét nyújthatja minden tiszta szándékú magyar demokratának, aki a nemzet ügyét, a magyarság jövőendő esélyeit a szívéen viseli”.⁸⁷

Az elnöklő *Fekete Gyula* indítványozta, hogy az elhangzott indítvány a soron következő szünetben szöveges formát nyerjen, és javaslatot tett a fogalmazó bizottság tagjaira. A jelenlévők egyetértésével tehát *Bíró Zoltán*, *Für Lajos*, *Kiss Gy. Csaba*, *Krasznai Zoltán*, *Lengyel László* és *iff. Bibó István* félrehúzódtak a házigazda szobájába, és csekély módosításokkal átépítették az előre elkészített nyilatkozattervezetet. (Ezt *Kiss Gy. Csaba* – mintegy önszorgalomból – még külön megmutatta *Konrád Györgynek* is, aki ugyancsak egyet tudott érteni annak tartalmával.)⁸⁸ A szünet után folytatódott a felszólalások sora (az idő szűkössége miatt néhányan pedig írásban nyújtották be felszólalásukat), utolsóként – egy *Szécsi Margit* által elmondott Nagy László-verset követően – ismét *Pozsgay Imre* kapott szót, ismét megerősítve a véleménycsere és a nyitottság fontosságát az „antikatasztrófa program” megerősítése érdekében.

A NYILATKOZAT. A TALÁLKOZÓ ÉRTÉKELÉSE

A tanácskozás végén a résztvevők – öt ellenszavazat mellett – elfogadták a „fogalmazó bizottság” által, a szünetben véglegesített Nyilatkozatot, amelyben többek között megállapították:

„A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbbentően hiányos. (...)

Csak a társadalom részvételével lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével. A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése. Ezért [a résztvevők] javasolják a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyílt párbeszéd színtere lehetne. (...) A fórumot a résztvevők nyitottan képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. (...)

[A résztvevők] fontosnak tartanak, hogy ezeknek az eszmecseréknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye. Ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását”.⁸⁹

A Nyilatkozat a találkozó elismert történelmi jelentőségéhez mértén igen rövid, tömör, és nem tartalmaz konkrét programterveket; megállapítja válság létét, de nem kínál fel megoldási javaslatokat, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy a kiutat csak a hatalom és a társadalom nyilvános párbeszéde révén lehet megtalálni. Ebben rejlik a találkozó történelmi-politikai jelentőségének egyik mozzanata – fejtette ki azóta több ízben *Bihari Mihály* –, az emeli ki a többi ellenzéki akció közül, hogy elsőként itt törte meg a hatalmon kívüli értelmiség a „hallgatás falát”. (Monor még konspiratív szervezés volt, Lakitelek tudatosan legális összejövétel.) A „felpuhult”, ám a hatalom kérdéseiben a politikai kritikára ekkor még igen kényes és elutasító diktatúra légkörében *tett értéke* volt a nyilvános gondolkodásnak, amelynek során az egyoldalú hivatalos ideológiával szemben megjelent a magyar társadalom, a magyar értelmiség valójában létező sokarcúsága. (Lakiteleken elsősorban a népi elkötelezettségű értelmiségé.)

A Nyilatkozat – mint láttuk – nem rögtönzött munka eredménye volt, a találkozó napján csak végleges formába öntésére került sor. Tartalmáról a tanácskozás szervezői – a létrehozandó szerveződés nevéhez hasonlóan – több ízben is vitát folytattak az előkészítő hetek folyamán. Ekkor állapodtak meg abban, hogy a „(demokratikus) szocializmus” kifejezés ne szerepeljen a dokumentumban, mivel ez nem mindenki számára

elfogadható közös alap.⁹⁰ Tudatosan döntöttek amellett is, hogy programadás helyett csupán nyilvános párbeszédre szólítják fel a hatalmat, ily módon kilépve a radikális ellenzék által preferált illegitimitásból, a „második nyilvánosságból” az elsőbe.

A szerveződés formáját illetően az MDF alapítói a jogász *Bihari Mihály* tanácsára támaszkodtak. A hatályos jogi szabályozás mellett független társadalmi szervezetet nem lehetett létrehozni, egyesületet pedig (az 1989-es egyesülési törvényig) csak a Hazafias Népfront keretein belül. Mivel ez utóbbi változat politikailag nem tűnt célra vezetőnek, így döntöttek a mozgalom, mint egyfajta „civil társadalmi forma”⁹¹ mellett (jóllehet ennek deklarálására csak egy év múlva, jelentősen megváltozott körülmények között került sor), melyre az alkotmány és a törvények – joghézag lévén – indirekt módon lehetőséget hagytak.

A lakiteleki találkozó politikatörténeti jelentőségét az alábbiakban összegezhetjük:

- a) A legálisan összegyűlő és tanácskozó értelmiségi társaság „áttörte a hallgatás falát.” A nem programadó, hanem „tett értékű” Nyilatkozat nyilvános párbeszédre szólította fel a társadalmat és a hatalmat.
- b) Ez volt az a nyilvános fórum, ahol első ízben hangzott el, hogy a diktatórikus szocializmus történelmi zsákutca.
- c) Itt fogalmazták meg első alkalommal a szocialista demokrácia és a demokratikus szocializmus különbségét.
- d) Ekkor „hangzott el először csendesen és higgadtan a többpártrendszer követelése”.⁹²
- e) A találkozó a pluralizálódás egyik első, jelentős állomása lett. Egyrészt megmutatkozott a hasonló eszmeiségű, népi elkötelezettségű értelmiség gondolati sokarcúsága, másrészt a radikálisoktól való elkülönült megjelenés révén „nyilvánvalóvá vált: a különböző ellenzéki csoportok ezután már szervezetiesen is tagolódni fognak.” (Kiss uo.)

VI. KÜZDELEM A NYILVÁNOSÁGÉRT

A nyilvánosság elé lépés nehézségei

A nyilvánosság elé lépni 1987 még fagyos légkörében nem bizonyult olyan egyszerűnek. Amíg a lakiteleki Nyilatkozat már „független sajtóorgánumok létrehozását” szorgalmazta, addig a létező, szigorú pártcenzúra alatt működő sajtó – természetesen – mélyen hallgatott magáról a lakiteleki találkozóról is; a rádió- és televízió-szerkesztők olyan utasítást kaptak, hogy maga a „magyar demokrata fórum” kifejezés sem hangozhat el egyetlen adásban sem.⁹³

A találkozó szervezői azonban nagyon fontosnak vélték, hogy a közvélemény (elsősorban is a politikáló értelmiségi rétegek) hiteles forrásokból értesüljenek a tanácskozáson elhangzottakról.⁹⁴ Az ősz folyamán maguk az alapítók számos összejövetelen, kisebb „fórumon” számoltak be a történetekről, sok helyre kaptak meghívást.⁹⁵ Lakiteleken *Lezsák Sándor* több ízben rendezett további összejöveteleket, amikor is a meghívottakkal megnézték a szeptember 27-i felvételeket,⁹⁶ és hangmásolatokat is terjesztettek az érdeklődők között. Eközben a budapestiek gondoskodtak az elhangzott előadások legépeléséről, korrektúrázásáról (helyenként némi finomításra is sor került) és sokszorosításáról, hogy a találkozó gondolatai ebben a formában is terjedjenek.

Míndez azonban nem bizonyult elegendőnek. A szervezőket nyugtalanították a Szabad Európában elhangzó híradások, amelyek az antiszemizmus kérdésével együtt említették az összejövetelt,⁹⁷ nem beszélve a *New York Times* 1987. szeptember 28-i számában megjelent, a találkozón jelen sem lévő, radikális ellenzéki *Haraszti Miklós* által adott (telefon)interjúról, amelyben „többek között említést tett a népi-nemzeti mozgalom összejöveteléről, amely antiszemita elemeket sem nélkülözött.”⁹⁸ Az amerikai sajtóbotránnyól a kint tartó-

kodó *Csoóri Sándor* tájékoztatta az itthoniakat, nem kis riadalmat és bosszúságot keltve. (Az eset természetesen az éppen „elkülönülési szakaszban” lévő népi és radikális tábor viszonyának sem használt.)

Lakitelek szervezői tehát egyre sürgetőbbnek érezték, hogy legalább a Nyilatkozat hiteles szövege megjelenjen a magyar sajtóban. Erre annak idején *Pozsgay Imre* valamiféle ígéretet is tett, kéthónapos határidő mellett.⁹⁹ Az idő múlásával a csoport egyre nyugtalanabbá és türelmetlenebbé vált, végül elhatározták, hogy szükség esetén a legalitás kereteinek nekifeszülve is áttörik a cenzúra falát: Lakiteleken néhány alapító részvételével sajtótájékoztatót tartanak, amelyről értesítenek számos hazai és néhány ismerős külföldi újságírókat. Az előkészületek – elsősorban *Lezsák Sándor* közreműködésével – megtörténtek,¹⁰⁰ a meghívók is szétmentek már, amikor is 1987. november 14-én végül *Pozsgay Imre* nyilvánosságra hozta a Nyilatkozat teljes szövegét, egy a Magyar Nemzetnek adott interjúban idézve azt¹⁰¹ (amiért hamarosan pártfegyelmi eljárás indult is ellene). A sajtótájékoztatót ezek után nem tartották meg.

A találkozó leginkább hiteles tanúinak, tehát rendezőinek neve először egy *Csengey Dénes* által adott Szabad Európa-interjúban hangzott el, mint „alapító szervezők”; a legális magyarországi nyilvánosság elé csak 1988 januárjában, az első „jurtás” összejövetelen tárták.¹⁰²

A nyilvánosság Fóruma: tanácskozások a Jurtában

A szeptemberi tanácskozás szervezői előre tudták, hogy a lakiteleki találkozó közös munkálkodásuknak és vállalásaiknak nem a vége, hanem inkább kezdete lesz; sőt már az összejövetel előtt is gondolkozni kezdtek további terveikről. Szándékuk az volt, hogy a Magyar Demokrata Fórum megalapítását követően kisebb, tematikus budapesti és vidéki tanácskozásokon látnak hozzá a Nyilatkozatban is szorgalmazott nyilvános párbeszéd színtereinek kialakításához. A lakiteleki találkozó kiértékelése, gondolatainak és zárónyilatkozatának minél szélesebb körben való leterjesztését követően nekiláttak szerveik konkrét kidolgozásához, majd megvalósításához. Egyrészt megkezdték a vitafórumok szellemi és gyakorlati előkészítését, másrészt a magyar társadalom helyzetét feltáró szakértői jelentések készítését kezdeményezték.¹⁰³

Az alapítók immár pontosan körülhatárolható csoportját már a lakiteleki találkozó megszervezése is érthető módon megerősítette, összeforrasztotta. Az újabb, komoly szellemi és szervezési munkát igénylő vállalások a következőkben még hatékonyabb és fegyelmezettebb együttműködést tettek szükségessé. Az összejövetelek rendszeresek váltak: a hét egyik kijelölt napján éjszakába nyúló, többórás megbeszélésre került sor az alapítók lakásain. Ezekben legtöbbször mind a kilencen részt vettek: Amerikából hazaérkezett *Csoóri Sándor*, jelen volt *Bihari Mihály*, és Lakitelekről feljárt *Lezsák Sándor* is. „Nagyon különböző karakterek, képességek adódtak igen jól össze.” Az eltérő habitusú személyiségek is szerencsésen egészítették ki egymást. Az indulatosabbakat sikerült sértődés nélkül lecsendesíteni. A gyakorlatiasabbak felvállalták a szervezési feladatokat; a nyilvános alkalmakon való fellépés inkább a szónoklásra termettek feladata lett – bár merev elhatárolásra nem kell gondolnunk.¹⁰⁴

1987 novemberében-decemberében *Kiss Gy. Csaba* lengyel mintára javasolta, hogy kezdeményezzék szakértői anyagok készítését a magyar társadalom állapotának feltárására. Elsőként a romániai magyarság helyzetének felmérésére alakult szakértői bizottság *Jóó Rudolf* vezetésével, többek között *Kiss Gy. Csaba*, *Entz Géza*, *Kása László* részvételével. A szűkebb körű műhelymunka közben időnként nagyobb összejövetelekre is sor került (például *Zelnik József* közreműködésével egy alkalommal mintegy harmincan gyűltek össze a Selyemgombolyító nevű óbudai művelődési központban).¹⁰⁵

1988. január 30-án pedig a Jurt Színházban sor került a Magyar Demokrata Fórum első nagyszabású, nyilvános vitafórumára, amely egy sikeres sorozat első alkalmának bizonyult. A tanácskozás témája – *Bihari Mihály* javaslatára és szakmai irányítása mellett – a demokrácia, a parlamentarizmus kérdésköre lett. A hatalom reagálása ennek megfelelően alakult: rendőrségi beavatkozásra ugyan nem került sor, de a párttag szervezőket (*Bihari Mihályt*, aki távol is maradt, és *Bíró Zoltánt*) és meghívottakat, országgyűlési képviselőket (*Király Zoltánt* és többeket – a 20 meghívottból négyen jelentek meg) félhivatalos határozattal tiltották a részvételtől (Ács é. n.: 82., *Bíró* 1993: 17–20., *Kiss Gy.* 1999: 36–37.) A „fegyelmezett és tisztá hangvételű” vitafórum emelkedett légkörben zajlott: az emberek megtapasztalhatták „a félelmeken úrrá levő bátorság jellemző érzését és öntudatát”, a szabad szólás katartikus élményét. A több mint 500 jelenlévőre megnyugtató hatással volt a „cseppet sem izgatott... önbizalmat árasztó elnökség”.¹⁰⁶

A januári rendezvény – és a későbbi tanácskozások – minden tekintetben sikeresnek bizonyultak: a vitasorozat valóban a nyilvánosság egyik fóruma lett. Ez a maga nemében és az adott politikai környezetben feltétlenül úttörő vállalkozás volt. A szabad, ám felelős megszólalás magatartását erősítette az is, hogy a jelenlévők – legalábbis egymás előtt – nem maradhattak a névtelenség homályában: belépéskor regisztrálták őket (ezért maradtak fenn aránylag pontos adatok a megjelentek számáról), és kitűzve viselendő névkártyát kaptak.¹⁰⁷

A tanácskozások végén, a vita alapján rövid nyilatkozatban foglalták össze a résztvevők javaslatait. Ezek első alkalommal a parlament működésének demokratikusabbá tételére vonatkoztak, többek között új alkotmány, új házszabály szükségességét is szóvá tették; a második vitafórum után pedig a határon túli magyarsággal való törődés kormányzati politikává emelését indítványozták.¹⁰⁸

A második és harmadik Jurtá Színházban tartott összejövetel (március 6. és 21.) témája ugyanis a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek egyre nehezebbé váló helyzete volt. A résztvevők száma ezúttal megközelítette a 730 főt (Acs é. n.: 140.)¹⁰⁹ A felvetett kérdések aktualitását fokozta a Romániában kibontakozó falurombolás, a kisebbségi és emberi jogok semmibevétele. Az MDF szervezői a nyilvános fórumok mellett informális befolyásukat is latba vetették a magyar kormányzat minél határozottabb diplomáciai kiállása érdekében. Erre elsősorban az MSZMP népi gondolkodású reformer tagjaival ápoló személyes kapcsolatok révén nyílt lehetőség: *Szűrös Máttyás*, *Tabujdi Csaba*, *Szokai Imre* és társaik pedig szélesebb értelmiségi körök támogatására hivatkozva terjeszthették be vonatkozó javaslatukat a pártvezetésnek, illetve a kormánynak. Ők jelentethettek meg nagyobb cikket a sajtóban is: a Magyar Demokrata Fórumról ugyanis a hivatalos hírközlés továbbra is mélyen hallgatott, *Bányász Rezső* kormányzóvivő még március 11-én is kijelentette, hogy „A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának nincs tudomása ilyen szervezeti létezéséről”.¹¹⁰ A néhány véletlen „elszólás” egészen képtelen vádakkal (cigányellenesség) próbálta negatív színben beállítani a vitafórumokat.¹¹¹

Áprilisa a *Jó Radolf* vezette szakértői bizottság elkészült a romániai magyarság helyzetéről szóló terjedelmes jelentéssel,¹¹² amelyet idegen nyelvekre lefordítva Nyugat-Európába is eljuttattak, és április 25-én egy *Für Lajos* lakásán tartott sajtótájékoztatón mutattak be,¹¹³ ahol a külföldi sajtó is képviseltette magát (Reuter, belga újságírók), továbbá jelen volt *Vásárbelyi Miklós* és *Kodolányi Gyula* is.¹¹⁴

A nagy sikerű budapesti tanácskozások mellett – többek között *Lezák Sándor* sürgetésére és szervező munkájával – még a tavasszal sor került az első vidéki fórumokra is. 1988. március 5-én Miskolcon *Furmann Imre* lakásán tartottak összejövetelt Borsod-Abaúj-Zemplén megye súlyos társadalmi és gazdasági problémáiról. Itt a fővárosból *Btró Zoltán* és *Lengyel László* volt jelen. Szintén ezen a napon került sor találkozóra Kiskunmajsán, ahol a helyi társadalompolitika és az önkormányzatiság kérdései kerültek szóba. A helybeli teendőket a házigazda *Kozma Huba* és *Debreczeni József* vállalták, Budapestről pedig *Csurka István* és *Bihari Mihály* utazott le, és tartott előadást.¹¹⁵

A negyedik – utolsó – Jurtában tartott vitafórumra május 15-én került sor. A tanácskozás témája a demokrácia és a sajtó összefüggéseit tárta fel, a sajtószabadság követelését és az ehhez intézményi reformokat fogalmazta meg. Ezt az összejövetelt az MDF szervezői a Nyilvánosság Klubbal közösen rendezték meg, az előadók is közösek voltak. (Bíró 1993: 23.)

A jurtás rendezvényeken „teljes számban ott volt a „demokratikus ellenzék” – referálólóként és hozzászólóként egyaránt.” A nyilvánosság témakörében előadó volt *Kis János*, *Haraszti Miklós*, míg a határon túli magyarságról *Tamás Gáspár Miklós* tartott emlékezetes (10 perc helyett több mint fél órá) hozzászólást.¹¹⁶ A kontaktus tehát élő volt a népiek és a radikálisok között – a csoportok tagjai 1987 ősze óta is több kezdeményezésben vettek közösen részt¹¹⁷ –, de e kapcsolatot továbbra is komoly ellentétek és sérelmek terhelték. (A népiek az ősziekhez hasonló, a reformok szervezőit antiszemitanak, nacionalistának beállító külföldi sajtónyilatkozatokról szereztek tudomást.) A két kör közötti viszony olyannyira elmérgesedett, hogy „a Jurtá-időszak után szinte a kapcsolat is teljesen megszakadt”. (Bíró 1993: 20.)

Belpolitikai fordulat: szabadabb légkörben

Időközben az MSZMP-ben fordulatot hozó májusi pártkongresszus előtt az állampárt még egyszer megpróbált nyomást gyakorolni a politikai reformot sürgetőkkel szemben. A radikális ellenzéki vezetőknel házkutatásokat tartottak, a hagyományos, illegális március 15-i tüntetés résztvevőit ellen – ekkor utoljára – kemény karhatalmi erőszakkal léptek fel, ekkor került sor az ún. „láncvidéki csatára” a rendőrök és a sajtószabadságot, demokráciát követelő tömeg között. A párton belüli reformereket is igyekeztek megfélemlíteni, ennek fő lépéseként április elején kizárták az MSZMP négy közismerten reformok mellett elkötelezett, az MDF-ben tevékenyen résztvevő, illetve a fórumosokkal kapcsolatot tartó értelmiségi tagját: *Bíró Zoltánt*, *Bihari Mihályt*, *Lengyel Lászlót* és az országgyűlési képviselő *Király Zoltánt*. A hatalom ezúttal is a céljával egészen ellentétes hatást váltott ki: a kizárt reformerek ismertsége és népszerűsége még nagyobb lett a közvélemény, sőt a párttagság előtt is, akiknek soraiban felerősödött a párt demokratizálásának igénye.

Az állampárt irányvonalának enyhülése a májusi pártértekezlettel vette kezdetét: ekkor került sor *Kádár János* visszavonulására és *Grósz Károly* hatalomátvételére; kicserélődött a Központi Bizottság jelentős része, a Politikai Bizottságba bekerült a reformerek két legnépszerűbb vezérégyénisége, *Nyers Rezső* és *Pozsgay Imre*.

Az enyhülő légkörrel magyarázható, hogy – míg a magyar kormány továbbra sem tett erőteljes diplomáciai lépéseket a romániai kisebbségek védelmében – a hatalom teret engedett a társadalomban meglévő felháborodás és szolidaritás kifejezésének. Így június 27-én, az MDF szervezésében,¹¹⁸ a romániai falumrombolás ellen tiltakozva sor kerülhetett arra a nagyméretű, hivatalosan is engedélyezett tüntetésre, amely évtizedek – 1956 – óta az első ilyen tömegmegmozdulás volt Magyarországon.¹¹⁹ A Hősök teréről 80-100 ezer ember vonult a román nagykövetség elé, ahol sikertelenül próbáltak tiltakozó memorandumot átadni. A fegyelmet, méltóságátjes sokaság demonstrálta a magyar közvélemény szolidaritását (egyben az ellenzéki szervezetek növekvő tömegbefolyását is – Stumpf 1992: 50.); a *Csurka István* által írt higgadt, de szókimondó félórás beszéd sokak számára jelentett meghatározó élményt, ám a román vezetésre nyilvánvalóan kis hatást gyakorolt; további lépésekre volt szükség.

A Fórum alapítói és környezetük a nyár folyamán személyes kapcsolataik révén is igyekeztek elérni, hogy a magyar kormány ne adja ki Romániának a határon átszökött erdélyi magyar menekülteket. *Grósz* miniszterelnök és *Ceausescu* – a fórumosok és az MSZMP népi baloldala által sikertelennek ítélt – aradi tárgyalásait követően *Szűcs Mátyasék* már nyíltan, *Pozsgay Imre* szobájában jöttek össze az ellenzék egyes személyiségeivel, többek között *Csoóri Sándorral*, *Antall Józseffel*, *Bíró Zoltánnal*, *Mészöly Miklóssal*, *Bodor Pállal*, *Molnár Gusztávval*, *Köteles Pállal* és *Für Lajossal*.

Az egyes szocialista reformerekkel – elsősorban a határon túli magyarság ügyében – való együttműködés mellett a Fórum szervezői a gyorsan szaporodó ellenzéki szerveződésekkel is kapcsolatban álltak. 1988. május 27-én a miskolci MDF-esek „tájékoztató fórumot” tartottak, amelyen kiskunmajsai barátaikon kívül a tavasszal létrejött FIDESZ néhány képviselője (például *Kövér László*) is részt vett.¹²⁰ Augusztus végén a szakkollégiumok által szervezett Szárszó '88 táborba az ellenzéki oldalról a Fidesz mellett az MDF is elküldi képviselőit.¹²¹

Az úgynevezett „alternatív szervezetek” száma ugyanis a májusi fordulatot követően rohamos ütemben gyarapodott. A március végén megalakult Fialat Demokraták Szövetsége után sorra szerveződtek a különféle egyesületek, vitaklubok, környezetvédő körök. A különböző alternatív csoportok – köztük a szakkollégiumok – összefogásának igényével még március 17-én létrejött a Szabad Kezdeményezések Hálózata, amely később – eredendő céljának meghiúsulását látván – nagyobb részt a novemberben megalakuló Szabad Demokraták Szövetségének bázisát adta. A háttérben megkezdődtek az előkészületek a történelmi pártok újjálesztésére is: többségük az ősz folyamán be is jelenti majd az újjáalakulást.

A jurtás fórumok szervezői már májusban érezték, hogy lassan lejár az időnként megrendezett, heterogén szellemi közegben lezajló vitanapok ideje. Bár a Jurtá-korszak egyfajta fontos és tudatos felkészülési szakaszt jelentett számukra¹²² – mind a szervezési készségek elsajátítása, a kiterjedt személyi kapcsolatok kialakulása miatt, mind pedig a későbbi programalkotás megalapozásával –; érzékelték a politikai továbblépés szükségét. „Az MDF akkori tényleges vezérkara: *Csoóri Sándor*, *Csurka István*, *Fekete Gyula*, *Für Lajos*, *Kiss Gy. Csaba*, *Lezsák Sándor* és én” – írja *Bíró Zoltán* – „mindenek előtt egyetértettünk abban, hogy a Magyar Demokrata Fórumot szervezettebbé kell tenni, s ezáltal alkalmassá egy széleskörű társadalmi mozgalom irányítására, és határozottabb politikai szerep vállalására”.¹²³

A május óta végbement események, kiteljesedő folyamatok (az MSZMP pártértekezleten bekövetkezett fordulat, a júniusi tüntetés élménye, az alternatív szervezetek elszaporodása) hatására a nyár folyamán a Fórum vezető személyiségeiben tovább erősödött a meggyőződés, hogy az alkalmi összejövetelek, nyilvános vitaestek szintjén folytatott politizálás felett továbbhalad a felgyorsuló idő: intézményi keretekre van szükség. Augusztusban több személyes beszélgetés során megérett az elhatározás: a mozgalom szervezeti formájának kialakítására újabb találkozót hívnak össze. A helyszínt rövid töprengést követően ismét Lakiteleken jelölték meg.¹²⁴ *Lezsák Sándor* vállalta mind az újabb összejövetel helybeli feltételeinek megteremtését, mind azt, hogy a mozgalom kibontakozó szervezeti rendszerének adminisztratív központja – legalábbis egy ideig – náluk legyen majd.

Időközben a pártból kizárt *Bibari Mibály* – akinek tartania kellett az egyetemről való eltávolítástól is – óvatosságból, valamint szakmai és családi elfoglaltságok miatt fokozatosan kivonult az intenzív szervező munkából, helyét *Jóó Rudolf* vette át. A körnek – az év februárjától – a „lánglelkű” *Csengey Dénes* is tagja lett.¹²⁵ A második lakiteleki találkozó tartalmi előkészületeinek így már a „kilencek” némileg megújult köre látott neki. Az Alapszabály tervezetét *Lezsák Sándor* készítette el, majd a szövegtervezetet szinte mondatról mondatra közösen végigvette a társaság.¹²⁶ Drámai pillanatként élték meg, amikor *Fekete Gyula* kimondta, amit mindnyájan érezték: „De hiszen ez egy párt!” Valóban, egy politikai tartalmú egyesület alapszabálya már akkor is kísérteties hasonlóságot mutatott egy többpártrendszerű pártszabállyal.¹²⁷

Az Alapítóelvélnék három, egymástól független tervezete is készült; ezek közül *Bíró Zoltánét* választották ki elfogadtatásra a soron következő tanácskozás elé. (*Bíró* 1993: 23.) A szeptember 3-ra kitűzött talál-

kozóra meghívást kaptak az egy évvel korábbi tanácskozás résztvevői, továbbá mindazok, akik jelen voltak a Jurta Színházban tartott valamelyik vitafórumon. Ily módon a radikális ellenzékiek is, ám közülük csak néhányan mentek el Lakitelekre. A Hálózat szervezése, és az eltelt év alatt bekövetkezett változások ekkor már természetessé tették az elkülönült szerveződést.¹²⁸

VII. A II. LAKITELEKI TALÁLKOZÓTÓL A II. ORSZÁGOS GYŰLÉSIG

A MOZGALOM ELSŐ FÉL ÉVE

A II. lakiteleki találkozó. Az Alapítólevél

1988. szeptember 3-án több mint négyszáz (370 regisztrált) résztvevővel került sor a II. lakiteleki találkozóra, amelyről már a sajtó és a rádió munkatársai is hírt adtak a széles nyilvánosságnak: „szellemi-politikai mozgalomként, független társadalmi szervezetként kimondta megalakulását a Magyar Demokrata Fórum”- tudósított a Heti Világgazdaság, mely az Alapszabályból és az Alapítólevélből is idézett: „Az MDF azoknak a magyar történelmi hagyományoknak és mozgalmaknak (elsősorban reformkori eszméknek) a követőjeként kíván tevékenykedni, amelyek a szellem és a politikai gondolat erejével a nemzeti és népi érdekeket igyekeztek mindig a korszellemmel ötvözni, a magyarság elé tárni, és egybekapcsolni a társadalmi haladás, az abszolutizmus elleni küzdelem, a nemzeti függetlenség és az európai humanizmus gondolatával. (...) A mozgalom elutasít minden abszolutizmusra törekvést...agresszívitást.” Foglalkozik a határon túli magyarok védelmével. Hangsúlyozza a társadalmi önszerveződés szükségességét, a helyi társadalmak jelentőségét, a „vidéki Magyarország” felkarolását.¹²⁹ A 168 óra című szombat délutáni rádióműsor riporterei, Havas Henrik és Forró Tamás helyszíni tudósítást készítettek a találkozón, melyet a résztvevők a délutáni adásban, kihangsúlyozva hallhattak vissza. A régóta óhajtott nyilvánosság tovább növelte a jelenlévők lelkesedését.

Az Alapítólevél *Bíró Zoltán* alkotta tervezetét (melyet a szervezők három változat közül választottak ki) az MDF ideiglenes elnöksége terjesztette elő, és a tanácskozás elfogadó döntése után az ő nevük került az Alapítólevél alájára. Ez alapján „az MDF alapító szervezői (a továbbiakban: Elnökség) azok a személyek, akik az MDF szervezetté történő átalakítását kezdeményezték, és ezért az erkölcsi, a büntetőjogi felelősséget vállalják. Név szerint: *Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csúrka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Joó Rudolf, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor.*” (E névsor a későbbiekben is fontos szerepet játszott: a felsorolt személyek, az „alapító atyák” számára a mozgalom ily módon történő felvállalása mindenkor komoly tekintélyt, erkölcsi tőkét jelentett, a pártban végbemenő majdani hatalmi átrendeződések során is.)

A találkozón az egyetlen – rövid, de határozott hangú – vita a szellemi-politikai irányok felsorolásával kapcsolatban bontakozott ki.¹³⁰ *Bihari Mihály* ugyanis – több más, elfogadott módosító indítványával együtt – javasolta, hogy a szövegben a demokratikus szocializmus értékeit is nevesítsék, azonban felvetésére több erőteljes elutasító hozzászólás született. A jogászprofesszor kísérletet tett a kifejezés értelmének pontosítására (az európai, elsősorban a nyugatnémet szociáldemokratákhoz kötődő modellre gondolt), a jelenlévők azonban inkább a '68-as csehszlovák reformtörekvésekre asszociáltak, számosan már lejáratódott fogalomnak is érezték a szót. Az összejövétel érzelmileg felfokozott légköre sem kedvezett az elvontabb fejtegetéseknek. A hangulatot érzékeltő

Kiss Gy. Csaba kifejtette, hogy mivel a szocializmus nem jelent közös alapot a résztvevői számára, említését nem tartja kívánatosnak, véleménye szerint ez félreértéseket szülne, és magyarázkodásra kényszerítené a születő mozgalmat. Az egyértelmű többségi akarattal nyomán végül nem került bele a szövegbe a vitatott kitétel. Ez a mozzanat – bár nem szült haragot Bihari Mihály és az MDF vezetői között –, némi jelzésértéket is nyert, és alighanem hozzájárult ahhoz, hogy a reformszocialisták még inkább más szervezetekben keressék helyüket a politika felbolydult hazai színterén.

Az Alapítólevél másik fontos – bár ekkor érthető módon kevésbé emlegetett – szakasza, amely az 1956-os eseményeket a nyilvánosság előtt elsőként *forradalomnak* nevezi.¹³¹ Az MDF célul tűzi ki önmaga számára, hogy „...kezdeményezze és támogassa az ország 1945 utáni történetének, különösen a koalíciós korszaknak és az 1956-os forradalomnak (nemzeti felkelésnek) a valóságghú értékelését.” (Idézet az Alapítólevélből, é. n.) Egy további lényeges kitétel kimondja, hogy „a demokrácia megteremtéséhez nélkülözhetetlen a többpártrendszer kialakítása.” Ugyancsak a találkozáson született döntés arról is, hogy még az ősz folyamán – most már a hatalom reakcióitól függetlenül – megindítják a csaknem tíz éve tervezett, *Hitel* című önálló folyóiratot.¹³²

A későbbiek miatt fontos megjegyezni, hogy a mozgalom „a jelen körülmények között nem akar párttá szerveződni”, bár „a többpártrendszer kialakulását szükségesnek és elkerülhetetlennek tartja a demokratizálás folyamatában.”¹³³ A sajtó részletes tudósításaiból azt is megtudjuk: „Az MDF vezetői szerint ők koalíciós mozgalom kívánnak lenni. (...) A párttá alakulás elszigetelné a szervezetet bel- és külföldön is”,¹³⁴ ugyanakkor „A parlamenti választásokon jelöltek állít, és bekapcsolódik a helyi választásokba.”¹³⁵ A párttá alakulást ekkor nemcsak a vezetőség, de a mozgalom tagjai sem tartják időszerűnek. „Még ’88 szeptemberében, a második lakiteleki találkozón is sokan provokátornak hiszik azt a Németh Zsoltot, aki – egyedül – fölvetette a pártalakítás szükségességét”.¹³⁶

A második lakiteleki találkozó tehát új korszakot nyitott meg az 1987-ben zászlót bontott Magyar Demokrata Fórum történetében: a szervezeti fejlődés szakaszát. Noha magának a találkozóknak a szubjektív megítélése még a jelen lévő szervezők között is némileg eltérő,¹³⁷ a szervezetté alakulás időponthoz köthetősége kiemelt jelentőséget ad az 1988. szeptember 3-i dátumnak.

A szervezett mozgalom első fél éve – a rendszerváltozás kibontakozik

A *mozgalom* megszervezése nagy lendülettel vette kezdetét. A vidéki hálózat kiépítésében jelentős szerepet vállalt a kezdettől jó szervezőnek ismert *Lezsák Sándor*.¹³⁸ Már a találkozón bejelentette megalakulását öt helyi MDF-szervezet (Csepel, Kiskunmajsa, Lakitelek, Miskolc és Szeged).¹³⁹ A következő héttől pedig nagy mennyiségben érkeztek Lakitelekre az érdeklődő, a belépési nyilatkozatot kérő levelek, ezeket a helybeli MDF-esek segítségével *Lezsák Sándor* dolgozta fel, válaszolta meg. Hamarosan nekilátott azonban a vidéki munkatársak, az első MDF-szervezők „kiképzésének” is. A szeptember 3-ra állított két sátor közül a kisebbiket meghagyták fogadósátornak, ebben került sor az ország különböző tájairól érkező leendő MDF-szervezet alapítók „részgyűléseire”. Ezeken az összejöveteleken magyarázta el a házigazda a szervezetalapítás tudnivalóit, az alakuló ülés személyi és eljárási feltételeit, a szükséges dokumentumok formáját

stb. A szükséges ismeretek és kapcsolatok (címek, telefonszámok) terjesztésére tájékoztató füzetek készültek, amelyeket postán küldtek szét a helyi szervezőknek.

Az utolsó eligazító összejövetelre október 22-én kerül sor, amikor is Budapestről jöttek össze, 120-140-en. Ez is jelzi, hogy szeptember óta a fővárosban is megindult az MDF szervezeteinek kiépülése.¹⁴⁰ Itt a szervezők (kezdetben *Szabó Béla*, *Nemessuri Zoltán*, *Szőke László* és mások) első lépésként a Jurta-sorozat résztvevőit keresték meg, az ő segítségükkel láttak hozzá kerületenként a tagtoborzáshoz.

Folytatódtak – de ezúttal inkább vidéken – a tematikus tanácskozások is. 1988. szeptember 10-én környezetvédelmi tudományos tanácskozásra került sor Esztergomban. A résztvevők a Parlamentnek írt nyílt levélben népszavazás kiírását követelték a bósi erőműről. Két nap múlva a 27 független szervezet alkotta Nagymaros Bizottság által szervezett tüntetésen az Országháznál *Csengey Dénes* 35 000 ember előtt mondott beszédet. A népesedéspolitikai fórum (október 1.) színhelye Szeged volt. Kiskunmajsán, november 11-én mezőgazdasági fórum zajlott. A győri szervezet meggyűléssel egybekötött országos tanácskozást rendezett november 26-án.¹⁴¹

Az egyre sokasodó szellemi-előkészítő és gyakorlati-szervezési teendő ellátására az Ideiglenes Elnökség legalább hetente, de olykor ennél is sűrűbben összeült. Eleinte még mindig magánlakásokon, ám – az érdeklődők, a szervezőmunkába bekapcsolódók növekvő száma miatt¹⁴² – rövidesen egy jelképes összegért bérelt hivatali helyiségben a budai Corvin téren, amelyet az MDF vezetősége a Népművelési Intézettől a frissen megalakult Hitel szerkesztőségével közösen használt.

November 2-án ugyanis – hivatalos segítség hiányában az Amerikából hazahazalátogató, a népi mozgalommal a harmincas évek óta rokonszenvező *Püski Sándor* könyvkiadó támogatásával – megjelent a régóta áhított cenzúramentes folyóirat, a *Hitel*, amelynek főszerkesztője *Bíró Zoltán* lett. A lap fórumot kínált valamennyi, az átalakulást sürgető szellemi-politikai irányzatnak, ám érthető módon elsősorban az MDF-ben jelentkező nézetekről, eszmecserékről, történésekről tudósított. (Bíró 1993: 26.)

A mozgalom taglétszáma rohamosan emelkedett, a helyi szervezetek is szaporodtak. *Bíró Zoltán* egy decemberi interjúban már arról számolt be, hogy „Eddig az országban 380-400 MDF csoport alakult”¹⁴³ Ez legalább 3-4000-es tagságot jelez, ugyanis az Alapszabály szerint legkevesebb 10 fővel alakulhat helyi szervezet (Alapszabály, III. 8.§) *Csizmadia Ervin* novemberre vonatkozó megjegyzése 380 tagszervezetben 6200 körüli nyilvántartott tagságról számol be (Bihari szerk. 1992: 11.). A taglétszám gyors növekedése azért is jelentős, mert már az őszi találkozón úgy döntöttek, hogy „amikor az MDF taglétszáma eléri a tízezeret, de legkésőbb egy éven belül az elnökség előkészíti és összehívja az MDF első kongresszusát.”¹⁴⁴ A belépők nagy száma miatt erre az első országos gyűlésre már fél év múltán sor kerülhetett.

Fokozatosan megfogalmazódott és letisztult a „szellemi-politikai mozgalom” eszmei beállítódása, ideológiai profilja is. Az MDF vezetői meghatározták a magyar történelemből felvállalt eszmei „elődöket”, politikusi példaképeket *Deák*, *Széchenyi*, *Kossuth*, *Eötvös*, a XX. századból pedig az ún. népi írók és gondolkodók (*Veres Pétertől Bibó Istvánig*) személyében. Megfogalmazódott – kezdetben *Für Lajos* által – a „háromság” gondolata, a keresztény-konzervatív, a nemzeti liberális és a (korai kezdetektől az egész szellemi mozgalom alapját adó) népi-nemzeti irányzat együttes modellje. „Ez kezdett kitéjesedni; a három áramlat természetesen hangolódott, illeszkedett egyik a másikhoz.”¹⁴⁵ A há-

rom irányzatot megkülönböztető elmélet az I. Országos Gyűlés előtt, az ideiglenes elnökség állásfoglalásával emelkedett „hivatalos” állásponttá.¹⁴⁶

További enyhülés – valósággá válhat a többpártrendszer

Eközben a politika klímája rohamosan enyhült. Az ellenzékiek hangvétele egyre bátrabbá vált, már nyíltan kimondott követelésük lett a többpártrendszer bevezetése; az ősz folyamán sorra alakultak újjá a történelmi pártok (kiszgazdák, szociáldemokraták stb.), novemberben a radikális ellenzékiekből – jórészt az SZKH tagjaiból – létrejött a Szabad Demokraták Szövetsége.

Az állampárton belül is „új, friss, meleg szellők fújdogáltak”: az MSZMP tagjainak sorában is egyre inkább felerősödtek a pluralizmust, demokráciát követelő hangok. *Grósz Károly* hírhedt, megfélemlítésnek szánt novemberi beszéde (a fehérterror emlegetésével) már egyedi jelenség volt; egyre nőtt a radikális reformerek befolyása. Az MSZMP nemhogy elismerte az MDF létezését, de október 4-én megszületett a PB állásfoglalása is a párt fórumhoz való, kooperatív viszonyáról. 1989. január 20-án az MSZMP Politikai Főiskolájának oktatói nyilvános eszmecserere hívták meg az MDF vezetőit. A beszélgetésről televíziós felvétel készült, a hozzászólások szövege pedig külön kiadvány formájában, nyomtatásban is megjelent.¹⁴⁷

Január 28-án *Pozsgay Imre* államminiszter, a PB tagja rádióinterjúban nevezte népfelkelésnek az 1956-os eseményeket, február 10-én pedig maga az MSZMP KB ismerte el határozatában az egypártrendszer felelősségét a válság kialakulásában; elfogadta a többpártrendszert, és készségét fejezte ki többoldalú tárgyalásokra az ellenzékkel. A február 21-i határozat pedig már alapvető alkotmányos változtatásokat helyezett kilátásba, és lemondott a párt vezető szerepének deklarálásáról. A szocializmus megreformálása helyett tehát ekkortól az ellenzéki pártok nyíltan is felléphetek a rendszer leváltásának igényével. Ilyen külső hatalmi viszonyok között kerülhetett sor az MDF I. Országos Gyűlésére március 11-12-én, melynek – a további szervezeti fejlődés irányának meghatározása mellett – programot kellett alkotnia, fel kellett vázolnia a Fórum saját maga elképzelte alternatíváját a lebontandó szocializmussal szemben.

A belső állapotokat e hónapokban további jelentős létszámnövekedés, fokozott aktivitás jellemzi. *Kiss József* – a Jelenkutató Intézet adataira támaszkodó – becslése szerint az MDF tagsága 1989 januárjában átlépte a 10 ezres határt, és ezzel – megelőzve a kétháromezres kiszgazdapártot és az 1400 tagot számláló szabaddemokratákat – messze a legnagyobb ellenzéki szervezetként léphetett fel. (Bihari szerk. 1992: 236-237.) A tudatos és szervezett tagtoborzás eszköze és formája volt a számos vidéki fórum, amely gyakran egy-egy társadalmi réteget céltzott meg. Február 18-án Kiskunhalason a helyi hatalom és a helyi társadalom viszonyáról, az önkormányzatiság kérdéseiről rendeztek tanácskozást; február 25-én Dunaújvárosban munkásfórumot tartottak, ahol – az 56-os mintát felélesztve – megalakították az MDF Ideiglenes Munkástanácsát, amely az elnökség tanácsadó testületként kezdte meg működését.¹⁴⁸ Mindez jelzi, hogy a Fórum indulni kíván a hatalomért folyó várható választási versengésben: „*Mind a tanácsi, mind az országos választásokon indulni kívánunk*” – nyilatkozta *Bíró Zoltán* már '88 decemberében. Már ekkor is hozzát teszi: „*Olyan szándékunk azonban nincs, hogy már a választások előtt a végrehajtó hatalomba delegáljunk valakit.*”¹⁴⁹ Ezzel elhatárolódott az állampárttal való, választásokat megelőző koalíciós kormányzástól. Hasonló tanulsággal szolgált az 1989

januári MSZMP-MDF párbeszéd is, ahol az ellenzéki szervezet egyértelművé tette, hogy az állampárttal való együttműködési szándéka csak az ország szabad választásokig való békés elvezetésére irányul.¹⁵⁰

Sokasodtak a belpolitikai és a nemzetközi kapcsolatok is. Egyre több itthoni és emigráns 56-os kereste meg az MDF-et a történelmi igazságtétel reményével és igényével. Sor került több közös fellépésre is a többi ellenzéki szervezettel. 1988. december 4-én például több ellenzéki szervezet Nyílt levelet intézett az MSZMP tagjaihoz, a szervezett társadalmi párbeszéd, „nemzeti kerekasztal” szükségességéről. A két szövegező *Antall József* és *Víg Károly* volt, az aláírók közt pedig szerepelt a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a FIDESZ, az MDF, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, az SZDSZ és a TDDSZ. Ugyancsak egységesen léptek fel a kormány sztrájktervezete ellen 1989 februárjában,¹⁵¹ még később pedig ragaszkodtak az állampárttal való közös tárgyalásokhoz.

Megkezdődött a nemzetközi kapcsolatok tudatos kiépítése is. Az MDF vezetése és a nyugati államok (sőt a Szovjetunió) budapesti nagykövetségei kölcsönösen érintkezésbe léptek egymással. *Mark Palmer*, az amerikai képviselőt diplomáciailag igen aktív vezetője 1989 tavaszán még Lakitelekre is ellátogatott.¹⁵² „*Bőségesnek mondható, ha nem is igazán felhőtlen kapcsolataink voltak*” a nemzetközi sajtóval is – emlékszik vissza *Bíró Zoltán*. (Bíró 1993: 28.) Számos külföldi szervezet képviselője is felkereste az MDF vezetőit, és viszontlátogatásra is meghívást kaptak, mind nyugat-európai, mind közép- és kelet-európai országokba. Lassanként kialakult a Magyar Demokrata Fórum nemzetközi elfogadottsága is, a tavaszi országos gyűlésen már számos külföldi megfigyelő volt jelen.¹⁵³

1989 első hónapjaiban az MDF (ideiglenes) elnöksége áttette székhelyét a VI. kerületi Ó utcába, ahol a helyi tanács kedvezményesen rendelkezésükre bocsátott két tágasabb faházat. „*Itt már áttekinthetőbb volt a helyzet.*” – idézi fel *Bíró Zoltán*, bár ekkor is sokan keresték fel őket. Az elnökségi ülések formalizáltabbak lettek, tevékenységüket tudatosan kialakított munkabizottságok segítették. A szervezet felvette első alkalmazottját, *Regős Helga* titkárnő személyében. A növekvő kiadások és bevételek – hazai és külföldi adományok – pontos számontartására ekkortól főkönyvelőt is foglalkoztattak.¹⁵⁴ Tárgyi felajánlások is érkeztek: bútorok, telefonok; sőt egy idős házaspár két Wartburgját ajánlotta fel az MDF céljaira.¹⁵⁵

A „párt és/vagy mozgalom” vita

A szervezeten belül ekkor már egyre komolyabban merült fel a párttá alakulás kérdése. Az Országgyűlés 1989. január 11-én elfogadta az egyesületi és gyülekezési törvényt, mely lehetővé tette a szabad egyesület-alapítást, a fentebbi MSZMP-nyilatkozatokból pedig láthattuk, hogy a pártalakításnak ekkor már nem jogi akadályok vagy komoly politikai kockázat, hanem inkább elvi, illetve taktikai megfontolások – az MDF-ben ezen kívül érzelmi motívumok – mondhattak ellent (vö. Für 1993: 490.)

A pártosodás kibontakozó folyamatában a mozgalmi MDF számos tagja belépett az újjáalakuló vagy újonnan létrejövő pártokba, szervezetekbe, gyakorivá vált a kettős tagság. Ez is sürgette annak tisztázását: mi az MDF, illetve mi akar lenni: mozgalom vagy párt.¹⁵⁶ *Csizmadia Ervin* tanulmánya szerint „*belső okok is tisztázásra késztették az MDF-et, döntenie kellett: a modern pártrendszerekhez hasonlóan párttá válik, vagy inkább mozga-*

lom marad. Számos érv szól mind a két változat mellett”.¹⁵⁷ Az 1988 végétől folyó vita 1989 februárjától a Hítel hasábjain a nyilvánosság elé került, így a tagság soraiban is még inkább kiformalódott a két tábor. Az egyik a mozgalom mellett lándzsát töröké. E vélemény mellett állt ki *Csurka István*, akinek – hangsúlyosabban szellemi-erkölcsi – nemzetfelemelő programjába inkább beleillett egy forradalmi lelkületű mozgalom, mint egy (rész) érdekeket képviselő párt. *Kulin Ferenc* vitacikke a pártosodást sürgette, mivel a hatalmi struktúra átalakítását nem végezheti el egy viszonylag könnyen „kiüthető” szellemi mozgalom, melynek csekély a hatalomorientált potenciálja. A parlamentáris demokráciában – amilyenné a magyar politikai rendszer szeretne válni – a pozíciókért demokratikus pártok versengenek. „*Akik azt mondják, hogy szellemi eszközökkel akarnak politizálni, valójában politizálás nélkül szeretnék ama szellemi eszközöket hatalomra juttatni*” – véli *Kulin*.¹⁵⁸

A párttá alakulást szorgalmazók közül – későbbi meghatározó szerepe miatt – említésre érdemes *Antall József*, aki nemcsak a pártalakítást sürgette, hanem kiforrottabb elképzelései voltak a leendő párt arculatáról is. Fő kiindulási pontja az volt, hogy a kialakuló pártnak kompatibilisnek kell lennie a nyugati politikával, „*Nyugaton azonosítható pártnak*” kell lennie. Az európai országok pártrendszereit jól ismerő *Antall* – a német CDU mintájára, és támogatásában bízva – a magyar viszonyok között is a kereszténydemokrata-konzervatív jellegű jobbközép pártarculatot látta kívánatosnak az MDF számára. *Antall József* végül ’89 februárjában lépett be a Fórumba.¹⁵⁹ Március elején az ideiglenes elnökség felkérésére tervezetet készített a pártszerű működés módozatairól, az Országos Gyűlés elé azonban ennek már csak kompromisszumos változata (mozgalom és párt párhuzamos működése) került.

A párttá alakulást illetően ugyanis még a Magyar Demokrata Fórum vezetőségében is szokatlanul komoly nézeteltérések merültek fel.¹⁶⁰ *Fekete Gyula* például azért nem támogatta, mert időközben egy másik pártban (a parasztpárti hagyományokat felelevenítő Magyar Néppártban) vállalt szerepet, sőt pártelnök is lett. *Csoóri Sándor* – és egy ideig *Csurka István* is – érzelmileg húzódoztak a pártszerű működéstől. (Ezzel nem voltak egyedül az MDF tagságában és a magyar társadalomban. Az egypártrendszer hatása alól csak fokozatosan kikerülve még számosan voltak „allergiások” mindenre, ami párttal kapcsolatos.) „*Csoóri szíveiben irtózott attól, hogy párttag legyen, pártfegyelem kösse, ezért nem akart később képviselő sem lenni.*” – emlékszik vissza *Lezsák Sándor*, aki *Bíró Zoltánnal* együtt pragmatikusan próbálta kezelni a kérdést, és a szükségesnek látszó párttá alakulás számára a legmegfelelőbb pillanatot próbálta megragadni.¹⁶¹ Ez a megfelelő idő azonban az I. Országos Gyűlésen még nem látszott elérkezettnek.¹⁶²

AZ I. ORSZÁGOS GYŰLÉS ÉS A KEREKASZTAL-TÁRGYALÁSOK

Az I. Országos Gyűlés

Az MDF I. Országos Gyűlését a budapesti közgazdasági egyetem aulájában tartották. A 13200 tagot hétszáz küldött képviselte.¹⁶³ A legfőbb vitás kérdés: a párttá alakulás volt. Az egyik véleményt, a „mozgalmárokét” szemlélteti *Csoóri Sándor* felszólalása: „*A kettészakadt hatalom kezdettől felismerte, hogy az MDF nem csupán egy értelmiségi csoport kihívása, hanem a belső ösztön által diktált szerveződő politikai csoportosulás neve. (...) Hetek óta drámai feszültségek szüntenek a Fórum, mi legyen: párt, vagy maradjon mozgalom? Érvek vannak mindkét*

formáció mellett. *A párt valóban korszerű, célszerű, különösen a hatalom kérdéseiben, de egyetlen nem lehet soba.*¹⁶⁴ Bíró Zoltán köztes álláspontot képviselt: „Elkerülhetetlen, hogy az MDF (...) előbb vagy utóbb megszervezze a maga pártját, de nem mindegy, mikor.” A Népszabadság összefoglalója szerint „többen úgy vélték, várni kell a párttal alakulással. (...) Többen hangsúlyozták azt is, hogy az MDF-re mint szellemi koalícióra van szükség...” A kiéleződő „párt-nem párt” vita Csengey Dénes nagy sikert arató fölszólalásával végül kompromisszummal zárult. (Debreczeni 1998: 47-48) A küldöttek – mindössze 20 ellenszavazat mellett – úgy döntöttek, hogy az új elnökség két hónapon belül készítsen tervezetet a mozgalmon belüli pártszervezésről.¹⁶⁵ Továbbá „nagy szótöbbséggel elfogadták azt a javaslatot, hogy más pártnak a tagja ne lehessen az MDF választott tisztségviselője.”¹⁶⁶

Az Országos Gyűlés elfogadta az MDF átdolgozott alapszabályát és – a helyi szervezetek, munkabizottságok és MDF-vezetők javaslatai alapján, szerkesztőbizottság által összeállított – programját.¹⁶⁷ Megválasztották az immár állandó Elnökséget, amelynek névsora: *Bíró Zoltán, Bogárdi Zoltán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Furmann Imre, Fűr Lajos, ifj. Keresztes Sándor, Kozma Huba, Kulin Ferenc, Lezsák Sándor, Sólyom László, Szabad György és Szabó Tamás.* A Fórum ügyvezető elnökévé *Bíró Zoltánt* választották.

Az országos gyűlés lelkileg is sokat jelentett a jelen lévő több mint 700 küldöttnök. Az, hogy a vidékieket a fővárosiak látták vendégül otthonaikban, nagyban növelte az összetartozás érzését. Maga a rendezvény is páratlan élményt nyújtott. „*Az egyetlen, a diplomáciai testület, a szabad szóolás, az 56-os események forradalom és szabadságharcként való emlegetése; a méltóságteles, építő-rendszerelváltó szándék, amilyen még nem volt Magyarországon, és mégis volt már...*” – próbálja érzékeltetni *Lezsák Sándor* a résztvevők felemelő lelkiállapotát, amely a hazatérőket még aktívabb szervezkedésre sarkallta. Mindez – észérvek nélkül is – a még erősebb szervezettség, a párttal alakulás hangulatát erősítette az MDF-en belül.¹⁶⁸

Végül ezen az országos gyűlésen, az egyik szünet után került sor *Antall József* első megszólalására az Magyar Demokrata Fórum szélesebb belső nyilvánossága előtt. A leendő pártelnök rosszul debütált, beszédét a jelenlévők hosszúra nyúltak, unalmasnak találták, végül valósággal kitapsolták; ekkor még az elnökségbe sem került be.

Az Ellenzéki Kerekasztal

1989 tavaszának legfontosabb belpolitikai fejleménye volt, hogy megkezdődött a szervezett párbeszéd az állampárt és az ellenzéki szervezetek között, amelyek sikeresen ellenálltak az MSZMP megosztó törekvéseinek. Jelzés értékű, hogy március 15-én az „alternatívok” közösen ünnepeltek, s a rendezvényeken jelentős tömegek részvétele jelezte e szervezetek növekvő társadalmi támogatottságát. Március 22-én – a Független Jogászforum kezdeményezésére – hét szervezet részvételével megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, amelynek tagjai bojkottálták azt az április 8-i, Akadémiára összehívott Nemzeti Kerekasztal-tárgyalást, amelyet az MSZMP saját elképzelései szerint kezdeményezett. Az egységes fellépés nem maradt hatástalan: rövidesen megkezdődtek a leendő háromoldalú tárgyalásokat előkészítő érdemi egyeztetések az állampárt képviselőivel, ahol is az MSZMP hatalmának gyengülésével párhuzamosan nőtt az ellenzékiek mozgásteret.

A Magyar Demokrata Fórum ellentmondásosan viszonyult ezekhez az eseményekhez. Az ideiglenes elnökség döntő többsége bizalmatlan volt a demokratikus átmenet lengyel mintájú, kerekasztal-tárgyalásos formájával szemben. A tagságot és a változásokat óhajtó közvéleményt azonban gyorsan fellelkesítette az egységes ellenzéki fellépés gondolata, így a vezetők nem térhettek ki a többi ellenzéki szervezet által támogatott tárgyalások elől.¹⁶⁹ *Debreczeni József* szerint is „az MDF vezetése kezdettől fogva fél szívvel, vonakodva vesz részt az EKA és a Nemzeti Kerekasztal előkészítő tárgyalásain. Egyrészt félti az ellenzéken belül de facto létező vezető pozícióját. (...) Továbbá... az MDF-nek más elképzelései vannak a politikai rendszerváltás menetrendjéről: hónapok óta az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását követeli.”¹⁷⁰ (*Debreczeni* 1998: 52-53.) Az első érvet alátámasztja az a tény, hogy 13 200 tagjával, 159 városi és 208 községi csoportjával az MDF csakugyan a leginkább elterjedt ellenzéki szervezet volt.¹⁷¹ Ezáltal egyre nagyobb társadalmi támogatásra is szert tudott tenni, szemben például a leendő nagy riválissal, az SZDSZ-szel, amely ezidőtájt kifejezetten elitpárti vonásokat mutatott.¹⁷²

A másik érv talán még jelentősebb: *Bíró Zoltán* és még számos vezető MDF-es valóban idegenkedett az állampolgárok tömegeinek kirekesztésével, választásokon nem legitimált szervezetek részvételével, irányításával levezényelt rendszerváltás gondolatától. A korlátozott nyilvánosság, a titkos háttértárgyalások lehetősége magukban rejtették a manipuláció, az állampárt rejtett hatalomátmentésének kockázatát.¹⁷³ Ezért az MDF országos gyűlésen elfogadott politikai programjának fontos elemévé vált a „rendkívüli, szabadon és demokratikusan megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlés” követelése.¹⁷⁴ Az MDF új ügyvezető elnöke az országos gyűlést követő sajtótájékoztatón is hangoztatta ennek szükségességét. „Nem mehetünk bele abba, hogy a nép feje fölött jöjjön létre egy konszenzus.” „Egy esetleges koalíció feltételei csakis az új választások után alakíthatók ki. E koalíciót nem a nép feje fölött, valamilyen kerekasztalnál, hanem teljes nyilvánosság megeremtésével szabad csak megkötni.”¹⁷⁵

Debreczeni József még egy harmadik okot is említ, ez azonban csak a későbbiekben, ősszel vált aktuálissá: *Pozsgay Imre* köztársasági elnöki ambícióit a Nemzeti Kerekasztal gátolta, márpedig az Elnökség tekintélyes tagjait régi barátság fűzte a népszerű reformerhez, mélyről fakadó óvatosságuk miatt pedig jobban biztosítva látták az átmenet stabilitását, ha a reformok és a nemzeti értékek iránt egyaránt és feltétlenül elkötelezett, ám a jelenlegi hatalomban is részes szocialista politikus került volna az államfői székbe.

Ezért például *Bíró Zoltán* mint az MDF ügyvezető elnöke tudatosan nem ment el az előkészítő kerekasztal-tárgyalásokra.¹⁷⁶ Így a – sokáig tét nélkülinek is gondolt – megbeszéléseken leginkább *Szabad György*, *Sólyom László* és *Furmann Imre* vett részt. „Júniusra azonban a helyzet megváltozik.”¹⁷⁷ Az előkészítő tárgyalásokon kialakultak a leendő háromoldalú egyeztetés témái (politikai és gazdasági kérdések meghatározott köre), formája (plenáris és szakbizottsági ülések): egyre valószínűbb lett, hogy a rendszerváltás jogi-politikai feltételei, menetrendje ezeken a tárgyalásokon fognak kialakulni, eldőlni. Ezért a június 13-i plenáris üléstől kezdve az MDF delegációját *Fűr Lajos*, *Szabad György* és *Sólyom László* vezette. *Fűr Lajosnak* nem tetszett a tárgyalás légköre, hamarosan felmentését kérte. Az ő helyébe lépett – *Csoóri Sándor* ajánlására – az alkotmányjogi kérdésekben elismerten tájékozott *Antall József*, akinek e megbízatása utóbb döntőnek bizonyult a Demokrata Fórum számára, a leendő pártelnök tekintélyét ugyanis éppen a kerekasztal-tárgyalások alapozták meg.¹⁷⁸

NAGY IMRE ÚJRATEMETÉSE ÉS A PÁRTTÁ ALAKULÁS

Az újratemetés – az MDF mint rendfenntartó

A Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak televízióban is közvetített megnyitó ünnepsége (1989. június 13.) után néhány nappal, a mártír 56-os miniszterelnök kivégzésének évfordulóján került sor *Nagy Imre* és társai ünnepélyes újratemetésére. A zsúfolásig telt Hősök terén – már pusztán jelenlétükkel – ismét jelentős tömegek tettek hitet a rendszerváltás mellett. A méltóságteljes gyászszertartás egyben a demokratikus változások melletti tömegdemonstráció volt, a rendszerváltoztató folyamat egyik fontos szimbolikus-lélektani állomása.

Az MDF szempontjából az esemény más szempontból is nagy jelentőségűnek bizonyult. Bár a nagy szervezési háttérmunkát igénylő rendezvény főrendezője a Történelmi Igazságtétel Bizottsága volt, a rendezőbizottságba az MSZMP és a hivatalos rendvédelmi szervek mellett több párt, így az MDF is delegálta képviselőit.¹⁷⁹ Hamarosan kiderült, hogy a nagy tömegrendezvénynek várható ünnepély biztosításához a rendőri jelenlét mellett az ellenzék segítségére, aktivistáira is szükség van. Mozgósítható tagsággal legnagyobb számban a Magyar Demokrata Fórum rendelkezett. Így – bár szónokokat ezúttal nem adott – rendezőivel a szervezet az újratemetés egyik fontos szereplője volt. A mintegy 1500 MDF-karszalagos rendező jelenléte a százezres tömegben tovább növelte a Fórum ismertségét, sugalmazta társadalmi súlyát, megbízhatóságát. Mindez azonban – a külső hatás mellett – jelentősen hozzájárult az MDF belső szervezetségének fokozódásához is: szerény anyagi és tárgyi eszközök birtokában komoly személyzeti és technikai feladatokat kellett megoldani. Az ekkor elsajátított készségek, felszínre került tehetségek, próbára tett aktivisták, kialakult kapcsolatok és technikák rejtett módon a későbbi választási kampányt kezdték megalapozni. (A másik hasonló jelentőségű akció a romániai segítségnyújtás volt 1989 decemberében.)¹⁸⁰

A párttá alakulás

Szintén még június folyamán került pont a párt vagy mozgalom vita végére is. Az Elnökség májusban belső közvélemény-kutatást rendelt el, melynek során a tagság nagy többsége¹⁸¹ a párttá alakulást támogatta. Az elnökségi tagok még ezek után is megosztottak voltak a kérdésben, indulatos viták zajlottak le. Végül egy alig kialakult konszenzust követően Csengey Dénes és Lezsák Sándor, majd – az Országos Választmány döntése nyomán – Bíró Zoltán is bejelentette az MDF párttá alakulását, amelyet hivatalosan a választmány határozata (június 24.) deklarált. E nyilatkozat annyiban is érdekes, hogy ismételten felsorolja a párt három irányzatát, illetve a „szellemi arculat vonásait”: a népi-nemzeti mozgalmat, a kereszténydemokrata világnézetet, a múlt század nemzeti liberalizmusát és a bibói politikai filozófia örökségét. (Idézi Csizmadia 1992: 13.) „A vártnál kisebb felzúdulás jelezte, hogy megérett az idő erre a lépésre” – véli Lezsák Sándor,¹⁸² ám így is maradtak, akik rossz szájjal fogadták a döntést. (Ekkor lépett ki például az MDF-ből a Bethlen alapítvány egykori kezdeményezője, Bakos István.) Az Elnökségből legkevésbé a külföldről éppen hazatérő Csoóri Sándor tudott belenyugodni a határozatba. Kérésére Antall József tervezetet készített egy kettős szervezetű és vezérkarú párt-mozgalom működéséről, a felvetést azonban – elsősorban Bíró Zoltán és Lezsák Sándor – „keményen visszautasították.”¹⁸³ az Elnökség leszavazta.¹⁸⁴ Némi

kompromisszumként, a sértettek megnyugtatóaképp a testület július 3-i nyilatkozatában deklarálta, hogy az MDF mozgalmi jellegét sem adja fel. (A pártként való hivatalos bírósági bejegyzésre pedig ténylegesen is csak később, a párttörvény elfogadását követően, december 11-én került sor.)

A nyár folyamán tovább nőtt az ellenzék, ezen belül az MDF politikai ereje is. A párt taglétszáma túllépte a 17 ezret. (Bihari szerk. 1992: 236.) A július 22-én, illetve augusztus 5-én tartott időközi választásokon az MDF négy jelöltje jutott be a Parlamentbe.¹⁸⁵ Az ősz elejére a Fórum társadalmi támogatottsága – amely márciusban 13%-ról indult – elérte a 24%-ot,¹⁸⁶ és ezzel – a későbbi események fényében – tavaszi választási győzelmét alapozta meg.

A nyár derekán megfenekleni látszó kerekasztal-tárgyalások augusztusban, miután *Pozsgay Imre* került az MSZMP tárgyalódelegációjának élére, új lendületet vettek. Közeledni látszott a megegyezés, amelynek nyomán az akkori parlament megalkotja a demokratikus átmenet jogszabályi kereteit. Az MDF számára ezeknek a tárgyalásoknak ezen kívül még egy fontos hozadéka lett: egy új, addig alig ismert politikai személyiség emelkedett ki: *Antall József*.

A KETTŐS ELNÖKJELÖLÉS

Antall József és a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások

Antall József tekintélye – és politikai szerepe az MDF-en, egyszersmind a rendszerváltás folyamatán belül – a kerekasztal-tárgyalások folyamán rendkívüli mértékben megnőtt. Részben azért, mert hamarosan világossá vált, hogy a tárgyalások középpontjában az alkotmányjogi kérdések állnak. *Antall* pedig éppen az ezzel foglalkozó I/1. Albizottságba került *Tölgyessy Péterrel*, *Orbán Viktorral*, *Kónya Imrével* és *Boross Imrével*. Másrészt a tárgyalások során felszínre került alapos közjogi felkészültsége és kiváló tárgyalóképesége.

„Antall József történészként nyúlt hozzá az összes alkotmányjogi kérdéshez, modellekben gondolkodott.” – idézi fel szerepét az albizottságban Orbán Viktor, Tölgyessy pedig így jellemzi: „Úgy alkalmazkodott a körülményekhez, hogy céljait sohasem tévesztette szem elől. Nem jellemezte a tipikus magyar politikusbetegség: a merev, kompromisszumképtelen fantáziátlanság...” (Debreczeni 1998: 55-56.) „Antall sziporkázó társalgó és nagy hatású szónok volt, olyan ember, akit magával ragadó személyes vonzerő és imponáló fellépés jellemezett (...) hamarosan vezetővé vált, szellemes vitastílusával az ellenzék reprezentatív tárgyaló személyiségévé emelkedett, ugyanakkor kivívta Pozsgay Imre tiszteletét és bizalmát”.¹⁸⁷

A növekvő tekintélyű *Antall József* tervei a rendszerváltás menetét illetően eltértek az Elnökség eddigi elképzeléseitől. Már a tárgyalások megkezdése előtt kifejtette nekik, hogy nem ért egyet az alkotmányozó nemzetgyűlés-koncepcióval: szerinte a hivatalban lévő országgyűlésnek kell szentesítenie olyan törvényjavaslatokat, amelyek lényegében visszatérést jelentenek az utolsó legitimnek tekinthető (1946-os) közjogi állapothoz.¹⁸⁸ Ez azt is jelzi, hogy *Antall* a gyenge köztársasági elnökkel társított parlamentáris berendezkedés híve, míg *Bíró Zoltán* és például *Csoóri Sándor* számára a francia vagy a finn minta volt szimpatikus,¹⁸⁹ ezért – és *Pozsgayval* való rokonszenvük, iránta tanúsított

bizalmuk miatt – inkább hajlottak volna nagyobb szerepet adni egy a nép által választott, stabilizáló szereplőként is funkcionáló köztársasági elnöknek.

Az Elnökség és a tárgyalódelegáció kapcsolata sajátosan alakult. A Fórum vezetőinek az MDF képviselői ugyan rendszeresen beszámoltak, ám közvetlen irányításra és ellenőrzésre nem nyílt mód. Ez növelte a tárgyalásokon résztvevők mozgásterét, *Antall József* elképzelései így – olykor az Elnökség véleményével szemben is – nagyobb hangsúlyt nyerhettek az MSZMP-vel, illetve a többi szervezettel formálódó kompromisszum kialakulásakor. A meglévő nézetkülönbségek ellenére az MDF vezetői a továbbiakra nézve is számoltak *Antall* politikai képességeivel, úgy tervezték, hogy az októberi országos gyűlésen „beválasztadják” az elnökségbe, amelynek ülésein meghívottként – mint kerekasztal-delegátus – ekkoriban rendszeresen részt vett.¹⁹⁰

Az NKA-megállapodás - a köztársasági elnökjelölés dilemmája

Szeptember 18-án – az SZDSZ és a FIDESZ kivételével – a résztvevők aláírták a Nemzeti Kerekasztal megállapodást, október 18-án a Parlament elfogadta az NKA-tárgyalásokon megszövegezett ún. „sarkalatos törvényeket”, amelyek (ismét) lerakták Magyarországon a *parlamentáris* demokrácia alapjait. A szétesőfélben lévő állampárt gyakorlatilag már csak a közvetlen elnökválasztást kérte cserébe intézményesített hatalmának lebontásáért – jelöltje, *Pozsgay Imre* nagy népszerűsége, csaknem biztosra vett győzelme miatt. Az MDF vezetése – mérsékelt taktikájának megfelelően, a *Pozsgayval* való bizalmi viszonyra tekintettel, végső soron pedig önálló jelölt állításának lehetőségét is fenntartva¹⁹¹ – ezt elfogadható megegyezésnek tekintette. (Az SZDSZ és a FIDESZ nem: előzetesen nem egyeztetett, sőt a bejelentésig titkolt népszavazási kezdeményezésük meg is törte az ellenzéki oldal addig fennálló egységét.)

A megállapodás létrejöttével a tárgyalásokon egyre nagyobb súllyal szereplő *Antall József* elképzelései is jórészt megvalósultak. Saját politikai küldetésűdatát, karrierterveit tekintve már ekkor felmérhette, hogy a Demokrata Fórum vezetésében alig akad politikusi képességekkel és párton kívüli múlttal egyaránt rendelkező potenciális kormányfő-jelölt – márpedig az MDF már ekkor is egy mielőbb megtartandó választás komoly esélyese volt. Mivel az informális egyeztetések révén úgy vélte, képes akár miniszterelnökként is együttműködni a köztársasági elnök *Pozsgayval*, az (egyébként is gyenge hatáskörű) köztársasági elnök közvetlen választása számára is elfogadható kompromisszumot jelentett az MSZMP-vel.¹⁹²

Ezekben a hónapokban a nemzetközi légkörben is biztató jelek voltak érzékelhetők. A *Gorbacsov* vezette Szovjetunió gyakorlatilag feladta Közép- és Kelet-Európát. Megdőlt a keletnémet, majd a csehszlovák diktatúra. A változó hatalmi viszonyok (és ezek nyilvánvalóvá válása, például a novemberi máltai *Bush-Gorbacsov* csúcstalálkozó kapcsán) egyre inkább kedveztek a hazai rendszerváltozás – egyre gyorsabb – lefolyásának.¹⁹³

Az események sodrában az MDF elnökségének jelentős kérdésekről kellett döntenie. Az egyik: állítson-e köztársasági elnökjelöltet, s ha igen, kit? A dilemmának több összetevője is volt. Akad-e olyan alkalmas jelölt, aki a siker reményével tud versenybe szállni az országosan ismert, népszerű *Pozsgay Imrével*? Az Elnökség tagjai közül *Für Lajos* tűnt a legalkalmasabbnak erre a feladatra, illetve szerepre, jó szónoki képességei és nyugodt politikusi alkata miatt. Meg kellett fontolni azt is, érdemes-e energiát fektetni a kétes kimenetelű elnökválasztást szükségszerűen megelőző kampányba, nem a

közeledő országgyűlési választásoknál szükséges erőket vonja el, őrli fel ez a vállalás? *Bíró Zoltán* úgy vélte, az MDF „személyzetileg nem elég erős ennyi tisztségért versenybe szállni”, *Pozsgay* legyőzését sem valószínűsítette – egyébiránt sem tartotta volna alkalmatlannak a reformer politikust erre a posztra –, ezért a jelöltállítás ellen érvelt. (Döntése háttérében az is meghúzódott, hogy *Für Lajost* saját utódának szánta az MDF élén, ahonnan – egykori párttagságára tekintettel – már hetek óta távozni készült.)¹⁹⁴

Ezzel szemben több elnökségi tag gyarapítani remélte az MDF politikai tőkét az önálló jelöltindítás és a kampány révén. Felmerült az is, mit tehet az MDF, ha nem állít jelöltet; ebben az esetben kit támogat. Mivel ekkor egyedül a népszerű szocialista reformer pályázott a tisztségre, a kérdésből kifolyólag eldöntésre várt a volt MSZMP-s reformerekhez, vagyis az új MSZP vezetőihez, közülük is a köztársasági elnökségre pályázó *Pozsgay*hoz való viszony. Ennek tisztázását mintegy kikényszerítette az SZDSZ és a FIDESZ kibontakozó népszavazási kampánya, amelynek során az ellenzéki riválist, a Fórumot egyre inkább „kommunistabarátnak”, illetve „nacionalistának” kezdték beállítani, a reformszocialista politikus melletti nyílt vagy burkolt kiállítás a tömegek előtt e vádak igazolását jelentette volna.

Másrészről pedig ezekben a napokban, október 6-9. között zajlott az állampárt utolsó kongresszusa, melynek során az MSZMP gyakorlatilag felszámolta önmagát. Az utódpártként létrejövő, szándéka szerint modern, európai, szociáldemokrata jellegű Magyar Szocialista Párt gyakorlatilag a kialakuló pártpalettán már csak egy volt a hatalomért versengők között, bár anyagilag és infrastrukturálisan kétségkívül a legerősebb. *Pozsgay Imre* e párt tagja maradt, illetve lett; ami ekkor semmiképp nem növelte személyének elfogadottságát. A tömegek előtt egyre népszerűtlenebb, drasztikusan megcsapant taglétszámú MSZP jelöltjének támogatása nem állt az MDF érdekében.¹⁹⁵

Mindezek miatt az Elnökség többsége (főleg *Csengey Dénes*, *Csurka István*, *Lezsák Sándor*, *Szabó Tamás* és *Szabad György* – *Für* 1993: 490.) az önálló jelöltállítás mellett döntött. *Bíró Zoltán* – *Csoóri Sándor*ral együtt – kisebbségben maradt ellenvéleményével, miszerint ne állítsanak jelöltet, és bízzák a tagság lelkiismeretére, kit támogatnak szavazatukkal. A szavazást követően – a korábbi tervekkel összhangban – *Für Lajost* kérték fel a jelöltség elfogadására. A történész – komoly lelki vívódás után – elfogadta a felkérést, így az országos gyűlés előtti napon, október 20-án *Csurka István* bejelentette: az MDF köztársasági elnök-jelöltje *Für Lajos*. „Az MDF vezetősége még nem is oly rég *Pozsgay Imrét* kívánta támogatni az államfői posztra. Őt változatlanul nagyra becsülik... ám *Pozsgay Imre* tekintélye a közben eltelt időszakban nagyot csorbult az egész társadalom szemében.” A mérsékelt arculatához hűen az Elnökség méltatta a sarkalatos törvényeket szentesítő Országgyűlést. Védelmébe vette a kerekasztal-tárgyalásokon elért kompromisszumos eredményeket, rosszalotta az SZDSZ radikális lépéseit, mondván: „...a vak és kérlelhetetlen kommunistaellenességgel csak ellenségeket szerezhet magának a születő magyar demokrácia.”¹⁹⁶

Bíró Zoltán utódlása – Antall József lesz az MDF elnöke

A másik sorsdöntő kérdés *Bíró Zoltán* utódlása volt. Az ideiglenes ügyvezető elnök – jól érzékelve, hogy a hónapok, vagy hetek múlva beinduló választási kampány egyik jellemzője a pártok antikommunista licitálása lesz – egykori párttagságára tekintettel már régebb óta tervezte visszavonulását az MDF éléről. (*Bíró* 1993: 34-35.) Utódának megválasztására az országos gyűlés volt az egyedül jogosult testület, de az alapítók óriási

tekintélye és befolyása miatt egyértelmű volt, hogy a küldöttek elfogadják a vezetőik ajánlását. Az Elnökség tagjai számára – *Für Lajos* kiesésével – csupán egyetlen személy tűnt alkalmasnak a párt vezetésére: *Csoóri Sándor* jelöltje, *Antall József*, aki a háromoldalú tárgyalásokon már tanúságot tett az MDF vezetésében oly kevéssé jelen lévő politikusi adottságairól. Családi háttere (egykori államtitkár, majd miniszter kiscsajza politikusi édesapja), némi 56-os múltja, szónoki képességei is jelölése mellett szóltak.

A titkosi szavazáson nyolc igennel és egy tartózkodással, csaknem egyhangúan bizalmat szavaztak *Antall Józsefnek*, aki ugyan az MDF kerekasztal-küldötteként, nyár óta elég rendszeresen részt vett az Elnökség ülésein, de akit korábbról – *Csoóri Sándor* és *Szabad György* kivételével – nem, vagy (*Fekete Gyula*, *Csurka István*) csak felületesen ismertek.¹⁹⁷ Az egyetlen tartózkodás *Lezsák Sándoré* volt, akit – az országos hálózat szervezésében elmerülve – némileg meglepetésként ért az alig ismert *Antall József* jelölése. Az egykori lakiteleki házigazda azonban nyomban feltárta személyét és hangsúlyozottan nem ellenszavazatának, hanem tartózkodásának jóhiszemű indítékát. („*Azzal támogatom, hogy nem ellenzem.*”)¹⁹⁸

Az MDF elnökének személye ezzel gyakorlatilag eldőlt. „*Az MDF elnöksége most az Alapszabály módosításával egyidejűleg új elnököt is javasol Antall József személyében, aki a nemzeti egyeztető tárgyalásokon messzemenően tanúbizonyítást tett diplomáciai és politikai tudásáról, rátermettségéről.*” – jelentették be az országos gyűlés előtt,¹⁹⁹ amely a várakozásoknak megfelelően nagy többséggel, 97%-os szavazati aránnyal választotta elnökké *Antall Józsefet*.

VIII. A „KETTŐS KAMPÁNY” – A VÁLASZTÁSI GYŐZELEMIG

A II. Országos Gyűlés

A Magyar Demokrata Fórum II. Országos Gyűlésére 1989. október 20-22-én, a Műszaki Egyetem aulájában és termeiben került sor. A párt 306 településen működő 327 szervezetének 20154 tagját csaknem ezer küldött képviselte,²⁰⁰ akik a háromnapos rendezvényen a politikai beszédeknek és vitáknak fórumot adó, valamint a szavazások lebonyolítására szolgáló plenáris ülések mellett a programalkotás feladatára kisebb csoportokban, tematikus munkabizottságokban is részt vettek.²⁰¹

A gyűlés első napján *Csurka István* jelentette be az Elnökség személyi ajánlásait, majd *Antall József* tartott nagyhatású bel- és külpolitikai beszámolót. Az MDF által vallott értékek, és az eddig is gyakorolt mérsékelt hangvételű, „nyugodt” politizálás²⁰² megerősítésén túl megjelent a későbbiekben kibontakozó antall ideológiai hangsúlyeltolódás egy-két eleme: „*Európa és kereszténység: ez a két fogalom feladatot, etikát és szemléletet jelent...hiszen Európában a nem hívő is keresztény.*” *Lezsák Sándor* – mint az országos szervezőmunka fő koordinátora – a tagság és az Elnökség elmúlt időben végzett tevékenységének összefoglalójával, az MDF történelmi szerepének hangsúlyozásával erősítette a küldöttek önbizalmát.

A második nap elsősorban a programalkotó munkabizottságok üléseivel telt. A komplex program külügyi, gazdaságpolitikai, mezőgazdasági, oktatási, szociális, környezetvédelmi és egészségügyi koncepciókat tartalmazott; fontos eleme volt az autonóm közösségek és testületek (települések, szövetkezők, kamarák, alapítványok) tu-

lajdonosi funkciójának, lehetséges „gazdasági alanyiségának” és önkormányzatának hangsúlyozása. Konszenzus jött létre az Alapszabály módosításának legfontosabb kérdéseiben is: a Választmány létszámát 20, területi alapon választott taggal bővítették ki.

A harmadik napon az országos gyűlés 97%-a bizalmat szavazott az új pártelnököknek, és szintén elsöprő többséggel hagyta jóvá *Fűr Lajos* köztársasági elnökjelölését, aki meghatott és emelkedett szónoklattal mondott köszönetet a megiszteltetésért. A zárónapon került elfogadásra a program és a módosított alapszabály, és e napon, a küldöttek vastapsától kísérve emelkedett szólásra a leköszönő ügyvezető elnök, *Bíró Zoltán*, aki nyíltan hangot adott a többségtől eltérő nézeteinek is; búcsúbeszédében hitet tett *Pozsgay Imre* mellett is. Kifejtette, hogy ő „nem hajlandó a politikai taktikázásnak azt az olcsó módját választani, hogy megtagadja a személyes barátot, még ha ez az ára is a népszerűségnek.”²⁰³ A zárszót már az új elnök, *Antall József* tartja, kijelölve a feladatokat. „Legyen az MDF modern parlamentáris párt, s ugyanakkor maradjon nemzetépítő politikai mozgalom. Szellemiségét és egységét össze kell kapcsolni a szervezethez...” Elébe menve a talán érzékelt ellentéteknek, kijelentette, hogy „egység és támogatás” hiányában nem marad meg tisztségében. Vállalását így fogalmazta meg: „Elnöki tisztségemet küldetésként, de fanatizmus nélkül vállaltam el, azért, hogy a Fórum együtt maradjon, és betölthesse történelmi hivatását.”²⁰⁴

Az elnökség válsága – a rosszul sikerült népszavazási kampány

Antall József megválasztásával az MDF elnökségének működésében, egyszerűsmond az MDF történetében új szakasz kezdődött. Az új pártelnök személye iránti vonzalmak és ellenszenvet feszültségei a kibontakozó népszavazási, majd választási kampány felelősségének nyomasztó súlya alatt szétfeszítették az Elnökség (magjának) hagyományosan meglévő, sok évre visszamenő barátságokra és együttműködésre épülő kohézióját. *Bíró Zoltán* – érzékelve, hogy jelenléte feszélyezi az új elnököt – önfeláldozó, bölcs belátással visszahúzódott az elnökség tevékenységéből. (vö. *Bíró* 1993: 36.) *Fekete Gyula* a Magyar Néppárt elnökeként másutt politizált. Az ülések feszültebb hangulatban zajlottak le, a csapatmunkához és egymás habitusához szokott írók sokszor nehezen alkalmazkodtak *Antall József* politikai és vezetési stílusához. Az ülésező testület – az eseti és az állandó meghívott „szakértők” miatt – időről időre működésképtelenséghez vezető mértékben felduzzadt. A külső tagok eltanácsolása sértette meghívójukat. (Ilyen konfliktus alakult ki *Csoóri Sándor* és a racionalizálást többször indítványozó *Lezsák Sándor* között.²⁰⁵)

Említésre érdemes, hogy az új elnök szerepéről eltérő megítélések jelentkeznek. *Bíró Zoltán* egyértelműen kritikus: szerinte *Antall József* „képtelen volt az ülések levezetésére...gyakran szétbeszélte azokat hosszúra nyúlt előadásaival”. Ezen kívül „sértődékeny volt” mind elődjére, mind a többi tekintélyes alapítóra.²⁰⁶ *Lezsák Sándor* szerint *Antall* elnökségbe kerülésével „kevés változás történt. Az elnökséget nem sikerült hatékony gépezetté tenni.” Annyit ő is megjegyez, hogy *Fekete Gyula* kivonulását, áthúzódását a koalíciós partnernek tervezett Magyar Néppártba *Antall József* is támogatta; emögött érezhető volt, hogy örömmel fogadja a tekintélyes alapítók számának csökkenését a testületben.²⁰⁷

Szögesen ellentétes értékelést ad a pártelnök szerepéről *Debreczeni József*. „*Antall József* hozzákezd az organizálásához. Az MDF politikája '89 októberétől nemcsak egyértelművé, világosabb vonalvezetésűvé, de érzékelhetően profibbá is válik. Az elnökségi ülések például lerövidül-

nek. (...) *A napirendi pontok tárgyalása az új elnök vezetésével nemcsak fölgyorsul, hanem – a korábbiakkal ellentétben – rendre valamilyen konkrét döntés is születik, s a döntések a végrehajtás módjáról, határidejéről és a felelős személyekről való rendelkezést is tartalmazzák.*” (Debreczeni 1998: 68) Kiss Gy. Csaba ezzel a – csakugyan „külső” – véleménnyel nem értett egyet interjújában.²⁰⁸

Az egyébként is kényes belpolitikai körülmények között (kényszerpálya a köztársasági elnökjelölés kapcsán, az SZDSZ és a FIDESZ agresszív kampánya) az MDF kívülről is érzékelhetően, „jól dokumentálhatóan hónapokra belső válságba került.” (Kiss 1992: 199.) Mindez bizonyára az elnökség működési nehézségeire is visszavezethető. A döntéshozatal problémái hozzájárulhattak a népszavazáshoz ellentmondásos hozzáállás kialakulásához. A megkésétt,²⁰⁹ nem igazán meggyőzően elhatározott és képviselt bojkottfelhívás „sem a közvéleményben, sem tagságunk körében nem növelte népszerűségünket. Sőt! Soba viharosabb ülések nem zajlottak le az MDF-ben, mint akkor”.²¹⁰ A felhívás végül nem érte el célját, november 26-án minimális többséggel, de győzött a rivális pártok „négy igenje”; a közvetlen elnökválasztás elmaradt.

A választásokra készülve – kampány a sikerért

Az Elnökség diszfunkcionális működését a korábbi hagyományokra épített feladatmegosztás ellensúlyozta némileg. Vállalt területükön az egyes tagok akkor is jelentős munkát tudtak végezni, ha a csapatmunka ezúttal igen gyenge volt. Für Lajos köztársasági elnökjelölt – Szőke László vezette kis kampánystábjának segítségével²¹¹ – másfél hónap alatt az ország tíz megyéjét járta be „erőltetett menetben”, ez a kampánykőrút a választási hadjárat előzetes, nem elhanyagolható mozzanata lett. (Für uo.) Csurka István a párt II. Országos Gyűlés óta nagy példányszámban (60-70 ezer) megjelenő hetilapja, a Magyar Fórum szerkesztésével foglalkozott. Kezdetől Lezsák Sándor feladata volt az Elnökség munkamegosztásában az országos szervezés, a szervezetekkel való kapcsolattartás, a tematikus munkabizottságok közötti összhang biztosítása, az arculatkialakítás, és az egyre sokasodó kampányfeladatok koordinálása is.²¹²

Amikor érzékelte, hogy bizonyos gyakorlati kérdésekben a hosszas eszmecsereket folytató elnökség nem tud hatékonyan irányítani, kisebb kampánystábot gyűjtött maga köré (Aba Béla, Talpasy Zsombor, Váli Miklós, Boros László stb.). Az első plakátok elkészítésére ismerős képzőművészeket kért fel (Kiss-Tóth Ferenc, Orosz István, Mannhim Róbert, Pócs Péter). Hamarosan nyomdába, majd utcára kerültek a híressé vált plakátok (a „tovarisi konyec”, a szétrobbanó Kádár-címer mögül előbukkanó koronás). E csoport tagjai (Talpasy Zsombor és Boros László) működtek közre a kampányfilm munkálatainál is. Aba Béla javaslatára egy Szörényi Levente tervezte lemezborító életfa-motívumából megszületett és elterjedt az általában tulipánosnak ismert MDF-embléma, amely a párt arculatának szintén fontos elemévé vált. A párton belüli információáramlás elősegítésére a lakiteleki szervező hírleveleket, belső tájékoztatókat szerkesztett, és helyi lapok, később kampányújságok működtetését biztatta, támogatta.

Antall József szerepe – arculatváltás, külföldi kapcsolatok

A választási kampány – az elért eredmény alapján, visszatekintve – eredményesnek bizonyult. Az SZDSZ rendkívül offenzív, kezdeményező, tempóját – és részben stílusát – riválisára kényszerítő választási hadjárata ellenére az MDF sikeresen megőrizte

vezető pozícióját, és csekély szavazati különbséggel ugyan, de megnyerte az első szabad országgyűlési választásokat.

E dolgozat keretein túlmutat az 1990-es országgyűlési választásokat megelőző „hosszú kampány” (beleértve a „négyigenes” népszavazás választói preferenciákat átrendező eseményeit is) részletes ismertetése és elemzése. Nem része *Antall József* szerepének értékelése sem, jelen ismereteim birtokában nem vállalkozhatom annak megbecsülésére sem, hogy a siker mekkora arányban köthető az MDF miniszterelnök-jelöltjének személyes adottságaihoz, fellépéséhez, kisugárzásához. Befejezésésképp röviden mégis utalni kell néhány, a pártelnökkel összefüggő mozzanatra.

Antall József elnökké választását követően a Magyar Demokrata Fórumban végbe ment egyfajta – talán többek által túlhangsúlyozott, de mindenképpen való és releváns – arculatváltás. Az ideológiailag rendkívül heterogén tagságból,²¹³ és a leegyszerűsítő ún. „harmadik utas” vagy saját utas elnökségből álló, mozgalmi jellegét is őrző MDF-ből némileg jobbratolódott, határozottabb keresztény-konzervatív karakterű választási gyűjtőpárt alakult ki, amely – európai politizáló stílust és nemzetközi tekintélyt sugalló kormányfőjelöltjével, és a „nyugodt erő” szerepében – eredményesen gyűjtötte össze a választók relatív többségének szavazatait.

Az MDF nemzetközi kapcsolatrendszerrel – mint korábban bemutattam – már *Antall József* színrelépése előtt is rendelkezett, de tény, hogy elnöksége alatt még inkább kiépült, és a legmagasabb állami-kormányzati szinten is megjelent. (Vö. a leendő miniszterelnök külföldi útjai 1990 márciusában.)

Végül *Antall József* kitűnően szerepelt a kampány különböző nagygyűlésein és a médiában, jól jelenítette meg a felelős, megfontolt, „nyugodt” rendszerváltoztató erő képét. Nagyon „*érezte*” ezt az időszakot.²¹⁴

Győzelem

A kampányidőszakot sikeresen zárva (március 15.), és a riválisok néhány hibáját is ügyesen kihasználva (micisapka-elszólás a szentkoronáról, a népszerű Tőkés László bírálata, negatív kampány ellenkező hatásba fordítása²¹⁵) vagy csak élvezve (Tamás Gáspár Miklós rosszul sikerült tévévitája²¹⁶) a Magyar Demokrata Fórum 24,73%-os listás eredménnyel megnyerte az országgyűlési választások első fordulóját, majd sikeresnek bizonyult választási szövetségei révén a második forduló után elnyerte a mandátumok 42,49%-át, és ezzel az első szabadon választott posztkommunista magyar kormány vezető ereje lett.

IX. ÖSSZEZÉS

A Magyar Demokrata Fórum történetét a korai kezdetektől a választási győzelemig felidézve, remélve, hogy a munkám elején megcélzott törekvések többségének sikerült megfelelnem, visszatérek a bevezetőben megfogalmazott vezérgondolathoz, amely az MDF kiterjedt szervezeti hálójának messze a múltba nyúló, erős személyi és csoportkapcsolatokon alapuló, szerves kiépülése kiemelt jelentőségére vonatkozott. E téziseimet a következőkkel magyarázva látom igazoltnak:

A Magyar Demokrata Fórum – elnökségének éppen a sorsdöntő hetekben történő komoly működési nehézségei ellenére – képes volt egy kudarcokat sem nélkülöző, de végül sikeresnek bizonyuló választási felkészülésre, és ezzel a kormányzati pozíció elnyerésére.

Amellett, hogy a győzelemben feltétlenül el kell ismerni a karizmatikus politikus *An-tall József* személyes érdemeit, a fenti ellentmondás feloldása, a siker mélyebb magyarázata véleményem szerint abban a rendkívül szerteágazó, és a választásokra hatékonyan mozgósított kapcsolati hálózatban rejlik, amely több év, egyes esetekben évtized alatt épült ki, és amely kialakulásának bemutatására – eddigi kutatási eredményeimet összegezve – jelen dolgozatomban kísérletet tettem.

RÉSZLETES KRONOLÓGIA

- 1969-75.: A „Nagy Népi Hurál” működése
 1976-85.: A „Szalon” összejövetelei
 1979 májusa: Fiatal Írók Találkozója Lakiteleken
 1979 karácsony: A Bethlen Gábor Alapítvány (BGA) kezdeményezése. 65 támogató*
 1980 április: Bakos István továbbítja a kérelmet a kulturális miniszterhez
 1980: *Bibó Emlékkönyv*
 1981. november 19.: Első érdemi eszmecsere Pozsgay Imre és 19 BGA kezdeményező között
 1982. május 5.: BGA találkozó a Kárpátia étteremben (Alapszabály Előkészítő Bizottság)
 1983 ősze: *A Mozgó Világ főszerkesztőjének leváltása; tiltakozás*
 1984 nyara: A népiek levele az MSZMP PB-hez (BGA, Hitel stb.), tárgyalások
 1985 január: Újabb tárgyalások a hatalom és a levélíró népi csoport között
 1985 március: *Az MSZMP XIII. kongresszusa, a válság tagadása*
 1985. június 11.: A Bethlen Gábor Alapítvány miniszteri engedélyezése*
 1985. június 14-16.: *A monori találkozó*
 1986: *Fordulat és reform (a reformközgazdászok tanulmánya)*
 1986 július: A Tiszatáj c. folyóirat betiltása. Tiltakozó aláírásgyűjtés (114 fő)
 1986. november 29-30.: Írószövetség közgyűlése: nyílt vita (Pesti Vigadó)
 1986. december 18.: Az Írószövetség tisztújító választmányi ülése
 1987 június: *Társadalmi Szerződés (a demokratikus ellenzék programirata)*
 1987 augusztus: *Bihari: Reform és demokrácia (a demokratizálás szükségességéről)*
 1987 augusztus vége: *Százegyhány értelmiségi petíciója a parlamenti képviselőkhez*
 1987. szeptember eleje: Lakiteleki találkozót előkészítő megbeszélés Für Lajos nagymarosi telkén
 1987. szeptember 27.: „A magyarság esélyei” c. (első) lakiteleki találkozó*
 1987. november 14.: Pozsgay nyilvánosságra hozza a lakiteleki *Nyilatkozatot*.*
 1987 november – december: Szakértői bizottság a romániai magyarok helyzetéről (Joó Rudolf)
 1988. január 12.: Sajtókonferencia Für Lajosnál (szolidaritási nyilatkozat a brassói tüntetőkkel, több mint 300 aláíró)
 1988. január 30.: Jurta Színház: vitafórum a demokráciáról és a parlamentarizmusról.*
 1988. március 5.: Vidéki fórumok: Miskolcon B-A-Z megye súlyos problémáiról, Kiskunmajsán az önkormányzatiságról
 1988. március 6. és 21.: Jurta Színház: vitafórum a határon túli magyarság helyzetéről*
 1988. március 11.: A kormányzóvivő: „a kormány nem ismer MDF nevű szervezetet.”
 1988. március 17.: *46 fő megalakítja a Szabad Kezdeményezések Hálózatát.*
 1988. március 30.: *Megalakul a FIDESZ.*
 1988. április 2.: *A Rakpart Klub tanácskozása az Írószövetségről (Jurta Színház)*
 1988. április 9.: *A „négyek” MSZMP-ből való kizárását közli a Népszabadság.*
 1988. április 25.: Sajtókonferencia - a romániai magyarságról szóló beszámolórol
 1988. május 15.: Jurta Színház: vitafórum a sajtószabadságról és a nyilvánosságról*
 1988 május: *Az MSZMP pártértekezleten Grósz Károly veszi át a hatalmat*

1988. május 20.: *Tanácskozás a Jurtában a recski kényszermunkatáborról*
1988. május 27.: A miskolciak tájékoztató fóruma. (Kiskunmajsaiak és fideszesek is)
1988. május 27.: FIDESZ-TDDSZ-SZKH közös vitája a Jurtában
1988. június 12.: SZKH rendezvény a Jurtában. (Előcsarnok: szervezetek standjai)
1988. június 19.: Juniális Kiskunmajsán. A helyi és országos csoport futballmeccse
1988. június 27.: Tüntetés az erdélyi falurombolás ellen*
1988. augusztus 25.: BZSBT, SZKH, MDF közös táviratban üdvözlí Lech Walesát.
1988. augusztus 28-30.: *A Szárszói Front megalakulása*
1988. szeptember 1.: *A Duna c. antológia megjelenése*
1988. szeptember 3.: A II. lakiteleki találkozó. Az MDF kimondja mozgalomkénti megalakulását (*Alapító levél*)*
1988. szeptember 10.: *Tudományos tanácskozás Esztergomban a bősi erőműről, nyílt levélben népszavazás kiírásának követelése a Parlamenttől*
1988. szeptember 12.: *Nagymaros Bizottság (27 független szervezet) rendezte tüntetés a Parlament előtt, 35 000 ember. Szónokol: Csengey Dénes*
1988. szeptember 16-17.: Az ÖVP Bécsbe hívja a magyar „alternatív” szervezeteket.. Az MDF-et Csoóri Sándor, Für Lajos és Gergely András képviseli.
1988. október 1.: Az MDF népesedéspolitikai tanácskozása Szegeden.
1988. október 4.: Az MSZMP PB értékelése az MDF-ről és ahhoz való viszonyáról.
1988. október 8-22.: A helyi szervezők tájegységenkénti találkozó Lakiteleken
1988. október 17.: Miskolcon helyi fórum a készülő gyülekezési és egyesülési törvényről
1988. október 29.: *Hivatalosan is megalakul a Nyilvánosság Klub.*
1988. október 30.: Újabb vízierőmű-ellenes tüntetés népszavazásért. Kodolányi Gyula szól
1988. november 2.: Megjelenik a Hítel. Az MDF nyilvánosan sürgeti Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívását.
1988. november 12.: Agrárfórum Kiskunmajsán, kb. 600 fővel.
1988. ősze: *Újjáélednek a történelmi pártok*
1988. november 13.: *Megalakul a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) a Jurtában.*
1988. november 26.: „Demokrácia és nyilvánosság vidéken”- országos fórum Győrben.
1988. december 23.: Megjelenik az első helyi MDF-es újság, Miskolci Fórum címmel.
1989. január 20.: MSZMP-MDF nyilvános tanácskozás a Politikai Főiskolán
1989. január 28.: *Poszsgay Imre rádióinterjúja: 1956 népfelkelés volt**
1989. február 10.: *Az MSZMP KB elismeri a többpártrendszert*
1989. február 14.: A SZOT tanácskozik az MDF vezetőivel
1989. február 18.: Kiskunhalasi fórum a helyi hatalom - helyi társadalom viszonyáról
1989. február 25.: Munkásforum Dunaújvárosban, közel 500 résztvevő
1989. március 4.: Országos gyűlést előkészítő tanácskozás a Fáklya Klubban
1989. március 11-12.: Az MDF I. Országos Gyűlése. (*Alapszabály, Program*)*
1989. március 14.: MDF nagygyűlés a Sportszarnokban. Beszél Für Lajos, Csurka István.
1989. március 22.: *Létrejön az Ellenzéki Kerekasztal**
1989. április 15.: *Az MSZMP Reformköri találkozója Kecskeméten*
1989. május 27.: Megyei fórum Szolnokon, Bíró Zoltán részvételével Lelkiismeret és vallásszabadság, az erkölcs érvényesülése a közéletben c. országos rendezvény Veszprémben, kb. 300 résztvevő. (MDF: Szabad György, Horváth Balázs és mások)
1989. június 13.: *Megkezdődnek a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai*
1989. június 16.: *Nagy Imre és mártírtársai újratemetése**
1989. jún. 24-júl. 3.: Az MDF vezető testületei deklarálják a pártként (is) való működést*
1989. szeptember 18.: *Az NKA-tárgyalásokat záró megállapodás aláírása**
1989. október 20-22.: Az MDF II. Országos Gyűlése. Antall József elnökké választása*
1989. november 14.: Az MDF elnöksége a népszavazás bojkottjára szólít fel
1989. november 17.: Budai MDF-szervezetek nagygyűlése a MOM-ban. (Für, Csurka)
1989. november 26.: *A „négyigenes” népszavazás**
1989. december 11.: A Fővárosi Bíróság pártként bejegyzi a Magyar Demokrata Fórumot.
1989. december 28.: Az MDF segélyszállítmánya megérkezik Marosvásárhelyre.
1990. január 9.: *A Híradó és a Hét élére Azél Endre helyett Pálffy G. István kerül.*
1990. január: Megalakul az MDF parlamenti képviselőcsoportja

- 1990 február eleje: Antall József amerikai útja
 1990. március 10.: MDF választási nagygyűlése Szegeden.
 1990. március 15.: Tüntetés a Parlament előtt: MDF, FKGP, HVK, MNP. Antall, Csoóri... *Petőfi szobor: SZDSZ, Vállalkozók Pártja, FIDESZ, MSZDP - MTV*
 1990. március 17.: MDF nagygyűlés a Corvin Moziban. (Antall, Riegler, von Stauffenberg)
 1990. március 18-19.: Antall, Jeszzenszky és Bethlen István londoni látogatása.
 1990. március 20.: *Többpárti, jelvények nélküli tüntetés a Hősök terén (Marosvásárhely...)*
 1990. március 21.: „Maratoni sajtótájékoztató” a Bem téren (Antall, Csoóri) Jogszerű földosztás Lövőpetriben
 1990. márc. 25., ápr. 8.: Az első szabad posztkommunista parlamenti választások*

Jelmagyarázat: *-gal jelölt – kiemelt fontosságú esemény; álló sorok – az MDF (elő)történetének állomása; dőlt sorok – egyéb jelentős történet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Zoltán (szerk.): *Kizárt a párt.* Mozgóképek Innovációs Társulás, é. n.
 Bakos István: *Közszolgálatban.* Püski, 1994.
 Bihari Mihály (szerk.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon.* Kossuth, 1992.
 Bihari Mihály [et al.] (szerk.): *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről.* Bp., 1988.
 Bihari Mihály: Rendszerváltás és hatalomváltás Magyarországon (1989-1990) = *MPÉ* 1991, 39. sk.
 Bíró Zoltán: *Elbervadt forradalom.* Püski, 1993.
 Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): *A puba diktatúrájától a kemény demokráciáig.* Pelikán, 1994.
 Csizmadia Ervin: Utak a pártosodáshoz = Bihari (szerk.): 1992. 7-39.
 Csurka István (szerk.): *Néhány gondolat és nyolc tárgygondolat.* Magyar Fórum Könyvkiadó, é.n.
 Debreczeni József: *A miniszterelnök.* Osiris, 1998.
 Fritz Tamás: *A magyarországi pártrendszer 1987-1995.* Cserépfalvi, 1996.
 Für Lajos: *Szabadon szeretnénk sírni.* Püski, 1993.
 Kiss József: Többpártrendszer Magyarországon 1985-1991 = Bihari (szerk.): 1992. 190-215.
Lakitelek – A magyarság esélyei (A konferencia hiteles jegyzőkönyve). Antológia-Püski, 1991.
 Magyar Demokrata Fórum: Alapítólevél, Alapszabály, Program, Inforum, MDF é.n.
 Stumpf István: Pártosodás és választások Magyarországon = Bihari (szerk.): 1992. 40-54.
 Tőkés Rudolf: *A kialakított forradalom.* Kossuth, 1998.

JEGYZETEK

- ¹ Csizmadia 1992: 7.
² Stumpf 1992, Kiss 1992
³ Tőkés 1998
⁴ Fritz 1996
⁵ Némileg hasonló, ám ritkábban előforduló szótévesztés a nép-nemzeti, illetve a népi-nemzeti kifejezések keverése.
⁶ Tőkés 1998: 168
⁷ A „Hurál” megalakulására Kiss Gy. Csaba visszaemlékezése szerint az Erzsébet Szálló János Pincéjében, 1969-ben került sor. Kedvelt helyük volt még a Góbé Vendéglő, az Opera Étterem és az Ádám Söröző is.
Hurál: a mongol parlament neve. (Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8.)
⁸ Für 1993: 483.
⁹ Bíró 1993: 9-10.

¹⁰ Für 1993: 483-484.

¹¹ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8.*

¹² *Interjú Bihari Mihállyal: 2000. XII. 14.* Bíró Zoltán, Kósa Ferenc Bihari hívására sem kapcsolódott be a körbe.

¹³ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8.*

¹⁴ Felvidéki Est (1970. V. 30.), Erdélyi Magyar Irodalmi Est (1971. V. 29.), Vajdasági Irodalmi Est (1972. V. 27.), Kárpátaljai Irodalmi Est Szokolczay Lajos előadásával (1973. V. 25.), Nemzetközi Írótalálkozó (1974. VI. 8.).

Fekete Gyula részvételével Veres Péter Emlékest (1970 november), népesedéspolitikai est (1973 április)

Forrás: Lezsák Sándor leveleinek (1970-75) tartalomelemzése. Lakiteleki Archivum, 2000 november

Nagy László több előadóművésszel 1976 októberében vendégeskedett Lakiteleken. (*Lakiteleki Újság, 1993/22*)

¹⁵ A tanácskozás számos felszólalása. *Forrás 1979 szeptember, 64-128.*

¹⁶ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18.*

¹⁷ Stumpf 1992: 48.

¹⁸ 1979-ben volt Bethlen Gábor (1580-1629) halálának 350., 1980-ban pedig születésének 400. évfordulója

¹⁹ Für 1993: 484.

²⁰ Bakos 1994: 277-278.

²¹ Például *Beszenyi Ferenc, Hanák Péter, Juhász Ferenc, Kocsis Zoltán, Kodolányi Gyula, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Petrovics Emil, Sánta Ferenc, Szervátinus Tibor, Zelk Zoltán*

²² *Czine Mihály, Csúrka István, Fekete Gyula, Gergely, András, Gombár Csaba, Kiss Gy. Csaba, Kósa Ferenc, dr. Levendel László, Páskándi Géza, Sára Sándor, Sinkovits Imre.*

²³ *Bíró Zoltán, Gyurkovics Tibor, Hernádi Gyula, Ilia Mihály, Krasznai Zoltán, Lezsák Sándor, Madaras József, Nagy Gáspár, Kovács István* (Forrás: Bakos 1994: 278-279.)

²⁴ Illyés Gyula kedélyes elnevezése.

²⁵ Bakos 1994: 276.

²⁶ A levél *Kiss Ferenc* készítette tervezetét *Bíró Zoltán* lakásán vitatták meg. A 19 aláíró között volt még *Czine Mihály, Für Lajos, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Sinkovits Imre* és mások. (*Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*)

²⁷ Bakos 1994: 277. Bíró 1993: 11.

²⁸ Érdekes momentum, hogy Aczél „elébe ment” az aláírók *Bíró Zoltán*t delegáló szándékának – „mintha csak hallotta volna az előző esti beszélgetést”. (*Bíró 1993: 11.*) Ez véletlen egybeesés is lehet – mindkét fél az egykori minisztériumi főosztályvezető *Bíró Zoltán*t vélte legalkalmasabbnak a népiek képviselőjére államigazgatási-politikai tapasztalatai miatt –, ám joggal gyanakodhatunk lehallgatásra, esetleg beépített emberre. Aczél szándéka akár megfélemlítés is lehetett.

²⁹ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*

³⁰ Bíró 1993: 12.

³¹ Bakos 1994: 277.

³² *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*

³³ *Interjú Kiss Gy. Csabával, 2000. XII. 8.*

³⁴ A Beszélő 1981-től indult meg; a szellemi kör ekkor már évek óta létezett.

³⁵ A folyamat kezdete a hetvenes évek elejére esik; majd többeket kizártak az MSZMP-ből (1973). A reformmarxizmus ideológiai pozíciója a hetvenes évek végéig tartott. A tudatos rendszerellenzéki magatartáshoz kapcsolódó emberi jogi liberális, majd szociális ideológia 1982-83-tól erősödött fel. (Cszimadia 1992: 33.)

³⁶ Stumpf 1992: 45.

³⁷ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*

³⁸ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*

³⁹ Stumpf 1992: 46.

⁴⁰ Például amikor 1980 tavaszán a kecskeméti *Forrás* kinyomtatott példányaiból felsőbb utasításra pengével kivágták *Csoóri Sándor* „Egy nomád értelmiségi” c. cikkét; a tiltakozó levelet 46-an írták alá szerte az országból. (*Interjú Lezsák Sándorral, 2000. IV. 1.*)

⁴¹ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*

⁴² A Kuratórium tagjai (1985): *Márton János* agrárközgazdász (elnök), *Juhász Gyula* történész, *Király Tibor* jogász, *Kiss Ferenc* irodalomtörténész, *Kósa Ferenc* filmrendező, *Szabó Gábor* orvos, *Vekérdi László* tudó-

- mánytörténész. A Kuratórium első ülésén (1985. szeptember 20.) Titkárságot hozott létre, melynek tagjai: *Nagy Gáspár* (titkár), *Bakos István*, *Bíró Zoltán*, *Krasznai Zoltán*, *Lezsák Sándor*. (*Bakos 1994: 278-279.*)
- ⁴³ Az Alapítvány környezetének kiemelt jelentőséget tulajdonít Bihari Mihály, aki jogász szakértőként vett részt rendszeresen a Kuratórium ülésein. (*Interjú Bihari Mihálllyal: 2000. XII. 14.*)
- ⁴⁴ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8.*
- ⁴⁵ *Für 1993: 485.*
- ⁴⁶ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.*
- ⁴⁷ Ismétetlen ki kell emelni, hogy a „táborok” nem egységesen tartották a kapcsolatot (ebben az időben nem is léteztek még egységekként). Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba és Lezsák Sándor például ritkábban találkoztak a radikális ellenzékiekkel, mint az idősebb írók (*Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*) Nem jártak el a legszélesebb kör által látogatott Levendel László-féle körbe sem. (*Interjú Bihari Mihálllyal: 2000. XII. 14.*)
- ⁴⁸ *Für 1993: 485.*
- ⁴⁹ *Für 1993: 486-487.*
- ⁵⁰ *Bauer Tamás, Kenedi János, Kis János, Bence György, Demszky Gábor, Haraszti Miklós, ifj. Rajk László, Mészöly Miklós, Konrad György, Donáth Ferenc, Solt Ottília, Tamás Gáspár Miklós, Tardos Márton, Vásárbelyi Miklós, Mécs Imre, Litván György* stb.
- ⁵¹ *Csoóri Sándor, Für Lajos, Csoruka István, Fekete Gyula, Kiss Ferenc, Benda Kálmán, Kósa Ferenc, Sára Sándor, Sinkovits Imre, Vekerdí László, Elek István és Csengey Dénes.*
- ⁵² *Antal László, Laki Mihály, Lengyel László, Szalai Erzsébet; dr. Levendel László, Szűcs Jenő* stb.
- ⁵³ A népiek és a Népfront korai kapcsolatára már a hetvenes évek elejéről találunk példát. A HNF keretei között létrejött egy munkacsoport, amely a határon túli magyar kisebbségek helyzetét vizsgálta. Ennek tagja lett a „hurálás” *Kósa László* is; a Hurál tagjai rajta keresztül kapcsolódtak be egy terjedelmes szakértői anyag készítésébe. (*Für 1993: 484.*)
- ⁵⁴ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8.*
- ⁵⁵ 1956 kerek évfordulóján a pártvezetés érthető módon érzékenyen reagált. Mindazonáltal a költemény csak jó ürügyet szolgáltatott a retorzióra; valójában az ominózus lapszám még jó ideig kapható volt a fővárosban. Egyrészt a Tiszatáj már régebb óta szálla volt a hatalom szemében, másrészt a fellépést alkalmasnak vélték az íróársadalom megfélemlítésére az Írószövetség ősszel esedékes tisztújítása előtt. (*Kiss Gy. 1999: 25-29.*)
- ⁵⁶ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8.*
- ⁵⁷ *Kiss Gy. 1999: 22.*
- ⁵⁸ *Kiss Gy. 1999: 24.*
- ⁵⁹ *Kiss Gy. 1999: 31.*
- ⁶⁰ Elsősorban *Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Csoruka István, Kiss Gy. Csaba, Nagy Gáspár*
- ⁶¹ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.* A terv márciusi eredetét megerősíti *Bíró Zoltán (2000. XII. 21.)* és *Bihari Mihály* közlése is. (*Interjú Bihari Mihálllyal: 2000. XII. 14.*)
- ⁶² *Nagy Gáspár* titkár levele a titkárság tagjaihoz, 1987. január 15. (Lakiteleki Archívum)
- ⁶³ Forrás: *Bakos 1994: 288.* valamint BGA dokumentumok *Bakos István* gyűjtéséből
- ⁶⁴ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8. és XII. 20.*
- ⁶⁵ A két kör fokozatos szétválását – a személyi átfedések fennmaradása mellett is – jól mutatja a BGA nehezen kiharcolt autonómiáját féltve őrző, véletlenül sem kockáztató *Márton János* kuratóriumi elnök „mozgása”, óvatos távolodása, amikor a Hetek politikai jellegű vállalkozásokba fogtak. (*Interjú Lezsák Sándorral, 2000. XII. 19.*)
- ⁶⁶ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8*
- ⁶⁷ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V.18.* és *interjú Lezsák Sándorral: 2000. IV. 1*
- ⁶⁸ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 8. és 20., Bihari Mihálllyal: 2000. XII. 14, Bíró Zoltánnal (2000. V. 18.)*
- ⁶⁹ *Bíró 1993: 12.*
- ⁷⁰ „Egyik szabályt sem tartották be, amiben megállapodtunk.” (*Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18.*)
- ⁷¹ *Interjú Bihari Mihálllyal: 2000. XII. 14.* A „Társadalmi Szerződés” elkészüléséről még *Vásárbelyi Miklós* sem tudott. (*Für 1993: 487. és Bíró 1993: 13.*)
- ⁷² A találkozó előkészületeit az elkészített interjúk alapján, *Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba és Lezsák Sándor* közléseinek összevetésével próbáltam rekonstruálni.
- ⁷³ Az anyaországi és határon túli költeményeket megszólaltató előadói est és az ehhez kapcsolódó képzőművészeti kiállítás (rajzos versértelmezések) fő mondanivalója az volt, hogy „*a nemzeti irodalom egy és oszt-*

bataatlan.” Költeményeivel szerepelt a legjelentősebb magyar emigráns lap (a Nemzetőr) főszerkesztője, a müncheni költő, *Tollas Tibor* is. Az 500 fős rendezvényen, október 23. előestéjén felvételről elhangzott *Illyés Gyula* „Egy mondat a zsarnokságról” című verse. A dízlet egyik letakart elemét többen koporsónak nézték. Ezek után nem meglepő, hogy a Művelődési Házban betöltötték *Lezsák Sándor* rendezvényeit. (*Interjú Lezsák Sándorral: 2000. IV. 1.*)

⁷⁴ Jelen volt többek között *Buda Ferenc*, *Csoóri Sándor*, *Szécsi Margit*, *Ágh István*, *Ratkó József*, *Bella István*, *Nagy Gáspár*. A baráti ünnepség „önmagunk előtti demonstráció volt” (*Lezsák Sándor*), direkt politikai tartalom nélkül, ennek ellenére a házigazda faluszéli házában tartott összejeövetelt érezhető rendőri jelenlét vette körül. (Ennek némileg humoros oldala, hogy az alkalmat kihasználva az éjjel betörők rabolták ki a település egyik boltját.)

⁷⁵ Többek között Miskolcra, Kiskunmajsára, Szombathelyre, Nagykálóba, Debrecenbe

⁷⁶ *Bíró Zoltán*, *Csoóri Sándor*, *Csurka István*, *Fekete Gyula*, *Fiür Lajos*, *Kiss Gy. Csaba* és *Lezsák Sándor*.

⁷⁷ Az elnevezés ötlete (különösen is a „fórum” kifejezés) leginkább *Kiss Gy. Csabához* köthető. (*Fiür 1993: 489. Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18., Bihari Mibállal: 2000. XII. 14.*)

⁷⁸ A napirend kialakulását, a nyilatkozat tervezetét, valamint *Pozsgay Imre* és a radikálisok meghívását illetően elsősorban a *Bihari Mibállal*, *Bíró Zoltánnal*, *Kiss Gy. Csabával* és *Lezsák Sándorral* készített interjúimra, valamint *Bíró Zoltán* és *Fiür Lajos* leírt rövid emlékezéseire támaszkodtam. (*Bíró 1993: 14-15. és Fiür 1993: 488.*)

⁷⁹ *Bíró 1993: 14.*

⁸⁰ *Kiss Gy. Csaba* kiemelte, hogy véleménye szerint a jelenlévők többsége így vélekedett. (*Interjú 2000. XII. 20.*)

⁸¹ Több közös megbeszélésre került sor például augusztusban a szélesebb körű aláírásgyűjtés kapcsán, amikor is 100 magyar értelmiségi a készülő költségvetést bíráló petíciót juttatott el az országgyűlési képviselőkhöz.

⁸² *Bíró Zoltánnal* készült interjú a Magyar Nemzetben, 1993. III. 13. 21. o.

⁸³ A korabeli viszonyokat és a rendezők óvatosságát is jól jellemzi, hogy *Lezsák Sándor* – rendőri beavatkozástól tartva – teljes titokban tartalék sátrat, evőeszközöket is előkészített; a találkozónapján pedig egy *Tollas Tibortól* kapott kis lehallgatás-zavaró készüléket is üzembe helyezett, amely tudomása szerint eredményesen is működött.

⁸⁴ Forrás: *Lakitelek – A magyarság esélyei (A konferencia hiteles jegyzőkönyve)*, *Antológia-Püski, 1991*

⁸⁵ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18.*

⁸⁶ *Jegyzőkönyv 1991: 86.*

⁸⁷ *Jegyzőkönyv 1991: 95-98.*

⁸⁸ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*

⁸⁹ *Jegyzőkönyv 1991: 177-178.*

⁹⁰ Ebben a kérdésben már a találkozó előkészítése során is következetes volt *Kiss Gy. Csaba*, *Lezsák Sándor* és *Fiür Lajos*. (*Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20. és Lezsák Sándorral 2000: V. 11.*)

⁹¹ *Interjú Kiss Gy. Csabával: uo.*

⁹² *Kiss 1992: 196.*

⁹³ *Interjú Bihari Mibállal: 2000. XII. 14.*

⁹⁴ A források hitelessége a nyilvánosságra hozatal fontos kérdése volt; egy-egy szó, jelző kicserélése vagy beszúrása is komoly jelentésváltozást okozhatott. (*Interjú Lezsák Sándorral 2000: V. 11.*) Jó példa erre, hogy míg a Nyilatkozat nem tartalmazta a „szocializmus” szót (vö. *Pozsgay-interjú, Magyar Nemzet, 1987. november 14. 7. o.*, a jegyzőkönyv szövege *Antológia-Püski: 1991* szerint, továbbá a dokumentum egy Lakiteleki Archívumban talált példányában - é. n.), addig az amerikai történész, *Tótkés Rudolf* könyvében egy olyan szamizdat kiadásra hivatkozik, és idéz, amely szerint a zárónyilatkozat „a demokrácia, a szocializmus és Magyarország jövője” iránti elkötelezettségről tanúskodik. (Tótkés 1998: 203.)

⁹⁵ *Bihari uo.*; vagy a Rajk László Szakkollégium levele *Lezsák Sándorhoz*, 1987. október 23. (Lakiteleki Archívum)

⁹⁶ „Szeptember 27-ét követően – először október tizedike táján – számos alkalommal megnéztük a videofelvételt. Hol huszonötten, hol negyvenen, hol hatvanan, hol nyolcan. (...)Nemcsak lakitelekiekkel, hanem jöttek az egész országból. Ezért sokan úgy emlékeznek, élük meg, hogy ők is ott voltak a lakiteleki találkozón... Azok közül, akik így először megjelentek, nagyon sokan később az MDF szervezői lettek.” (*Interjú Lezsák Sándorral, 2000. V. 11.*)

⁹⁷ *Bíró 1993: 16.*

- ⁹⁸ *Interjú Bihari Mihállal: 2000. XII. 14. és Lezsák Sándorral 2000: V. 11.* Bíró 1993: 16., Csurka é. n.
- ⁹⁹ *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. V. 11.*
- ¹⁰⁰ *Interjú Bihari Mihállal: 2000. XII. 14. és Lezsák Sándorral: 2000. V. 11.*
- ¹⁰¹ A közmegegyezés hajszálygyökerei. *Magyar Nemzet, 1987. november 14. 7. o.*
- ¹⁰² *Interjú Bihari Mihállal: 2000. XII. 14.*
- ¹⁰³ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*
- ¹⁰⁴ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18. és Lezsák Sándorral: 2000. X. 9.*
- ¹⁰⁵ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*
- ¹⁰⁶ Bíró uo.
- ¹⁰⁷ *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. V. 11.*
- ¹⁰⁸ A nyilatkozatok in: *Bécsi Napló, 1988/III-IV. 10. o.*
- ¹⁰⁹ A március 6-i tanácskozáson ebéd után bemondták: 726 a jelenlévők száma. (*Bécsi Napló, 1988/III-IV. 1. o.*)
- ¹¹⁰ Forrás: „Ez történt eddig” In: *MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 11.*
- ¹¹¹ Bíró 1993: 20.
- ¹¹² In: Bihari et al. (szerk.), 1988: 57-138. o.
- ¹¹³ Kasza László: Kommentár nélkül. Szabad Európa Rádió, 1989. I. 4. (Leirat, Bihari Mihály gyűjtése)
- ¹¹⁴ *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*
- ¹¹⁵ Források: *Bécsi Napló uo., Interjú Bihari Mihállal: 2000. XII. 14. és Lezsák Sándorral: 2000. V. 11.*
- ¹¹⁶ *Interjú Bihari Mihállal: 2000. XII. 14.*
- ¹¹⁷ *Vásárhelyi Miklós születésnapjának megünneplése 1987. X. 11-én, közös kötet összeállítása (Lezsák Sándor levelei, Lakáiteleki Archívum).* Több mint 300 értelmiségi által aláírt, a brassói tüntetőkkel vállalt szolidaritási nyilatkozat megszerkesztése, és 1988. I. 12-én házi sajtótájékoztaton történő közzététele; a dokumentumot jegyezték: *Benda Gyula, Bokor Pál, Csoóri Sándor, Fűr Lajos, Kiss Gy. Csaba, Mészöly Miklós, Szabó Miklós, Vásárhelyi Miklós.* Forrás: Kasza László: Kommentár nélkül. SZER, 1989. I. 4. (Leirat, Bihari Mihály gyűjtése)
- ¹¹⁸ Az MSZMP-vel, illetve a tüntetést biztosító rendőrséggel elsősorban *Csurka István* tárgyalt. A memorandumot rajta kívül aláírta még *dr. Zétényi Zsolt* és *dr. Nagy László* ügyvéd. (*Bécsi Napló, 1988/VII-VIII. 1. o.*)
- ¹¹⁹ A megmozdulást tanulságos párhuzamba állítani a néhány nappal azelőtt, *Nagy Imre* kivégzésének 30. évfordulóján, június 16-án kezdeményezett megemlékezéssel, amelyet a rendőrség brutálisan szétvert. (*BN uo.*)
- ¹²⁰ Forrás: „Ez történt eddig” In: *MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 11.*
- ¹²¹ HVG 1988. IX. 3.
- ¹²² *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18.*
- ¹²³ Bíró 1993: 23.
- ¹²⁴ *Interjú Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18. és Lezsák Sándorral: 2000. V. 11.*
- ¹²⁵ A fiatal költőt *Csurka István* egyedülálló módon, a többiekkel való előzetes egyeztetés nélkül hívta meg a társaságba. A többiek szemrehányást tettek a drámaírónak az önkényes eljárás miatt; ám ezt a csoportba könnyen beilleszkedő „ifjúval” nem éreztették. (*Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20. és Bíró Zoltánnal: 2000. V. 18.*)
- ¹²⁶ „A megbízást én kaptam vagy vállaltam, hogy egy alapszabály-tervezetet készítsék. Jómagam inkább gyakorlati ismeretekkel, némi többpártrendszerű pártalapszabály-ismerettel rendelkezttem: ötvenhatal ismerkedve nézegettem az újjáalakuló pártok alapszabályát, továbbá megvolt néhány lengyel próbálkozás töredékes fordítása. Ezek alapján dolgoztam ’88 augusztusában.” (*Interjú Lezsák Sándorral, 2000. V. 11.*)
- ¹²⁷ *Lezsák Sándor, uo.* Az érzést elhessegetve azután maguknak is bizonygatták, hogy mozgalmat szerveznek.
- ¹²⁸ *Lezsák Sándor, uo.*
- ¹²⁹ Forrás: *HVG 1988. IX. 10. 7. o.*
- ¹³⁰ A szituáció rekonstruálásakor *Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba* és *Lezsák Sándor* visszaemlékezésére támaszkodtam. (*Hivatkozott interjúk, valamint Bíró 1993: 24.*)
- ¹³¹ Bíró 1993: 23.
- ¹³² Bíró 1993: 25.
- ¹³³ HVG, uo.
- ¹³⁴ Népszabadság, 1988. IX. 5. 3.o.

- 135 HVG, uo.
- 136 Debreczeni 1998 : 41.
- 137 *Lezsák Sándor és Bíró Zoltán* azt emeli ki, hogy az első tanácskozáshoz képest csekély élményt nyújtott, inkább munkaértekezlettel egybekötött lelkes demonstráció volt. *Bibari Mihály* hangsúlyozza a találkozók programadó szerepét, jelentőségét. (*Hivatkozott interjúk*)
- 138 Az alábbiakban ismertetett szervezési módszerekről a vele készített interjúkból tájékoztam. (2000. V. 11., X. 9.)
- 139 Forrás: „Ez történt eddig” In: *MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 11*
- 140 *Interjú Szabó Bélával és ifj. Fekete Gyulával, 2000: VI. 2.*
- 141 Forrás: „Ez történt eddig” In: *MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 11*
- 142 Ekkortájt gyakran sor került választmányszerű, ún. „kibővített elnökségi ülésekre”, amelyeken felkért szakértők is részt vettek. (Ekkor jelent meg első alkalommal az MDF elnökségének ülésén *Antall József* is.) A túlduzzadt létszám sokszor a hatékonyság rovására ment. A „túlzott demokratizmus gyakorlata” miatt *Bíró Zoltán* „kusza, áttekinthetetlen időszakként” emlékszik erre az időre. (*Interjú Bíró Zoltánnal : 2000. V. 18.*)
- 143 HVG 1988. XII. 3. 6. o.
- 144 HVG uo.
- 145 Az eszmei arculatról: *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 146 A sajtótájékoztatóra 1989. III. 11-én, a Kossuth Klubban került sor. (*Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*)
- 147 Forrás: „Ez történt eddig” In: *MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 11*
- 148 Forrás: uo.
- 149 HVG 1988. XII. 3. 6. o.
- 150 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 151 HVG 1989. II. 11. 8.o.: „16 új érdekvédelmi és politikai szervezet – többek közt a TDDSZ, az MDF, a FIDESZ és az SZDSZ – egységesen kíván fellépni a kormány sztrájktervénytervezete ellen.”
- 152 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 153 *Interjú Szabó Bélával és ifj. Fekete Gyulával, 2000: VI. 2., illetve Lezsák Sándorral, 2000. XII. 19.*
- 154 *Interjú Bíró Zoltánnal : 2000. V. 18.*
- 155 *Interjú Szabó Bélával és ifj. Fekete Gyulával, 2000: VI. 2.*
- 156 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 157 *Csizmadia 1992: 12.*
- 158 *Csizmadia 1992: 13.*
- 159 Debreczeni 1998 : 45-47.
- 160 *Interjú Bíró Zoltánnal : 2000. V. 18. és Lezsák Sándorral: 2000. X. 9.*
- 161 Lezsák uo.
- 162 HVG 1989. III. 11. 6.o.: „Az alternatív szervezetek között jelenleg a legnagyobb – több mint 12 ezres tagsággal bíró – Magyar Demokrata Fórum ideiglenes vezetősége arra az elhatározásra jutott, hogy most egyelőre nem támogatja a mozgalom párttá szerveződését.”
- 163 A gyűlésre 708 hivatalos küldöttet vártak 159 városi, illetve 208 községi szervezetből. A rendezvény elejére 558-an érkeztek meg, a szavazásokon már 704-en voltak jelen. (*MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 11. és III. 13. és MDF Hírlevél, 1989/5, 3. o.*)
- 164 Magyar Nemzet, 1989. III. 13. 3. o.
- 165 *MDF – a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésének lapja, 1989. III. 12.*
- 166 Népszabadság, 1989. III. 13. 5.o.
- 167 A bizottság tagja volt: *Antall József, Bakos István és Gergegy András. (Bakos 1994: 273.)*
- 168 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 169 „Belesodrótunk” – fogalmaz *Bíró Zoltán (Interjú, 2000. V. 18.)*
- 170 Vö. MDF programja, III. fejezet 1. (in: MDF é.n.)
- 171 *MDF Hírlevél, 1989/5, 3. o.*
- 172 *Csizmadia 1992: 20.*
- 173 *Interjú Bíró Zoltánnal : 2000. V. 18. és Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*
- 174 Az MDF koncepciója szerint e testület feladata lett volna az alkotmány, és az alkotmányos berendezkedést megalapozó valamennyi jogszabály meghozatala. Ezért az MDF az ilyen irányú törvényalkotás fel-

- függesztését is követelte. (*A Magyar Demokrata Fórum programja, 1989. március 12. In: Bakos 1994: 301-310.*)
- 175 Korabeli sajtótudósítások.
- 176 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18. és Lezsák Sándorral: 2000. X. 9.*
- 177 Debreczeni 1998: 53.
- 178 Bíró 1993: 33.
- 179 *Olajos Csabát és Szabó Bélát. Interjú Szabó Bélával és ifj. Fekete Gyulával, 2000: VI. 2.*
- 180 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. XI. 14.*
- 181 A pontos arányt illetően a források eltérnek; 70 (Für 1993: 490.), 81 (Csizmadia 1992: 13.), „közel 90%-os” (Bíró 1993: 32.) eredményekkel találkoztam. (Sz. Á.)
- 182 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 183 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18. Csizmadia Ervin* egy ilyen feladattal felállított bizottságról is tudósít (az MDF Heti Értesítő nyomán), de működése eredményének ő sem bukkant nyomára. (Csizmadia 1992: 14.)
- 184 Bíró 1993: 32.
- 185 *Roszkó Gábor, Raffay Ernő, Marx Gyula, Debreczeni József*
- 186 Tőkés 1998: 381.
- 187 Tőkés 1998: 376.
- 188 vö. Debreczeni 1998: 54
- 189 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18.*
- 190 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 191 Sőt, Kiss Gy. Csaba szerint már augusztusban eldöntötték Für Lajos jelölését. (*Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*)
- 192 Debreczeni 1998: 54.
- 193 vö. Tőkés 1998: 371.
- 194 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18.*
- 195 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 196 Magyar Nemzet, 1989. X. 21. 5. o.
- 197 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18.*
- 198 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 199 Magyar Nemzet, 1989. X. 21. 5. o.
- 200 Magyar Nemzet, 1989. X. 23. 3. o. és Népszabadság, 1989. X. 23. 1. o.
- 201 A gyűlés ismertetésének fő forrása: MDF Hírlevél 1989. október
- 202 A „nyugodt erő” jelszava és tudatosan propagált képe 1989 őszétől, *Furmann Imre* ötlete nyomán alakult ki. (*Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*)
- 203 Magyar Nemzet, 1989. X. 23. 3. o.
- 204 MDF Hírlevél 1989. október
- 205 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. XI. 14.*
- 206 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18.*
- 207 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. X. 9.*
- 208 *Interjú Kiss Gy. Csabával: 2000. XII. 20.*
- 209 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18.*
- 210 Für 1993: 491.
- 211 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. XI. 14.*
- 212 *Lezsák Sándor, uo.*
- 213 *Interjú Bíró Zoltánnal 2000: V. 18.*
- 214 *Interjú Lezsák Sándorral, 2000. XI. 14.*
- 215 Az SZDSZ „Mi lesz itt?” plakátjára válaszul „MI leszünk itt!” plakát. *Lezsák, uo.*
- 216 Kiss 1992: 202.